BART D. EHRMAN, reputat profesor de istoria Bisericii, este şeful departamentului de Studii ale Religiei al Universităţii din North Carolina, Chapel Hill. Ehrman şi-a făcut studiile de masterat şi doctorat la Seminarul Princeton, unde a absolvit, în 1985, *magna cum laudae.* De atunci a publicat un mare număr de studii privind interpretarea Noului Testament, istoria creştinismului timpuriu, ortodoxia şi erezia, formarea canonului sau diferite perspective asupra lui Iisus ca personaj istoric, pe lângă articole, antologii şi recenzii. Printre cărţile sale se numără: *Lost Christianities* (2003); *Lost Scriptures: Books That Did Not Make it into the New Testament* (2003); *The Apostolic Fathers* (2003); *Jesus: Apocalyptic Prophet of the New Millennium* (1999); *The New Testament and Other Early Christian Writings: A Reader (1998); The Orthodox Corruption of Scripture: The Effect of Early Christological Controversies on the Text of the New Testament* (1993); *Didymus the Blind and the Text of the Gospels* (1986).

BART D. EHRMAN

ADEVĂR ŞI FICŢIUNE ÎN *CODUL LUI DA VINCI*

Truth and Fiction in the Da Vinci Code, 2004

Lui Robert Miller, prieten şi editor extraordinar

Mulţumiri

Pentru scrierea acestei cărţi, doresc să îmi exprim recunoştinţa pentru ajutorul primit de la două persoane. Mai întâi, mulţumesc editorului şi prietenului meu de la Oxford University Press, Robert Miller, care a conceput ideea, m-a convins să o materializez şi a citit manuscrisul cu mare atenţie la detalii. Cealaltă persoană căreia doresc să îi mulţumesc este fostul meu student, Andrew Jacobs, de la Universitatea din California, Riverside, ale cărui comentarii atente şi aprofundate asupra manuscrisului original al cărţii au depăşit cu mult orice aşteptări de colegialitate sau prietenie.

INTRODUCERE

Romanul lui Dan Brown *Codul lui Da Vinci* a fost un imens succes de piaţă, care a făcut să pară neînsemnate vânzările celorlalţi competitori recenţi. Chiar acum, când scriu aceste cuvinte (14 iunie 2004), această carte se află pe lista de bestselleruri a ziarului *New York Times* de şaizeci şi trei de săptămâni, unde ocupă încă locul întâi. La începutul acestui an se vindea cu viteza astronomică de 100.000 de exemplare *pe săptămână,* conform publicaţiei *Publishers Weekly,* ediţia din 9 februarie, 2004. Iar când va apărea ediţia broşată, ne aşteaptă o nouă avalanşă de vânzări, care se va adăuga

milioanelor de copii vândute deja în ediţia cartonată.

Ca mulţi alţii, am aflat de *Codul lui Da Vinci* pe calea zvonului. Tocmai terminasem de scris cartea *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew (Creştinătăţi pierdute: bătălii pentru Scriptură şi credinţe necunoscute),* pentru Oxford University Press. Este o carte despre forme ale creştinismului timpuriu care nu au supravieţuit, despre practici şi credinţe care au fost interzise, scoase în afara legii şi distruse de conducătorii bisericii timpurii, cu intenţia de a impune un mod ortodox de înţelegere a religiei creştine. Cartea mea cuprindea discuţii aprofundate despre un număr de cărţi necanonice şi eretice care au ajuns să fie interzise oficial de părinţii bisericii timpurii. Acestea erau evangheliile, epistolele şi apocalipsele care slujiseră drept Scripturi sacre pentru diverse grupuri creştine, dar respinse de autorităţi, care au hotărât în cele din urmă ce să includă şi ce să excludă din canonul Scripturii. După ce au fost scoase din Scriptură, aceste cărţi s-au pierdut - şi cele mai multe au rămas de negăsit până în ziua de azi, cu excepţia câtorva dintre ele, recuperate datorită unor descoperiri arheologice majore din secolele al XIX-lea şi XX.

În afară de cartea mea *Lost Christianities,* am publicat o colecţie de texte care au supravieţuit din aşa-numitele cărţi apocrife sau eretice, într-un volum intitulat *Lost Scriptures: Books That Did Not Make It into the New Testament (Evangheliile pierdute: cărţi care nu au fost incluse în Noul Testament),* publicată de asemenea la Oxford University Press. Nu am scris aceste două volume pentru uzul academic al celor deja familiarizaţi cu aceste lucruri, ci pentru oamenii obişnuiţi, care ar putea găsi în aceste informaţii ceva nou.

Bineînţeles că am devenit foarte curios când am găsit *Codul lui Da Vinci,* pentru că mă aflam în faţa unei lucrări moderne de ficţiune - în genul unui roman poliţist, înţesat cu intrigi principale şi secundare complicate, conspiraţii şi adevăruri ascunse - care menţiona, şi într-o anumită măsură chiar se baza pe aceste elemente ale creştinismului timpuriu, evangheliile pierdute şi felul în care acestea îl descriu pe Iisus. Însă, conform cărţii *Codul lui Da Vinci,* evangheliile pierdute nu reprezintă o viziune eretică asupra lui Iisus; ci, mai degrabă, ele redau adevărul istoric - insistând asupra faptului că Iisus a fost căsătorit cu Maria Magdalena, cu care a avut un copil, iniţiind astfel un neam sfânt care supravieţuieşte până în ziua de azi.

Ştiam, desigur, că lucrarea în sine era ficţiune, dar pe măsură ce o citeam (şi eu, ca şi alţii, am citit-o pe nerăsuflate), îmi dădeam seama că personajele lui Dan Brown făceau de fapt supoziţii de natură *istorică* despre Iisus, Maria Magdalena şi despre evanghelii. Cu alte cuvinte, ficţiunea era construită pe o fundaţie istorică pe care cititorul urma să o accepte ca factuală, în loc de ficţională.

Dar ca majoritatea istoricilor care şi-au petrecut vieţile studiind sursele antice despre Iisus şi creştinismul timpuriu, am observat imediat o serie de erori legate de afirmaţiile pretins istorice. Romanul conţine numeroase greşeli, unele dintre ele foarte evidente, care nu sunt numai uşor de identificat pentru experţi, ci şi irelevante în raport cu intriga. Dacă autorul ar

fi cercetat mai aprofundat, ar fi putut prezenta fundalul istoric al romanului său cu acurateţe, fără să compromită în vreun fel ceea ce avea de gând să povestească. De ce nu s-a informat pur şi simplu mai bine?

Pentru că volumul *Codul lui Da Vinci* avea deja vânzări incredibil de mari la vremea când a apărut cartea mea *Lost Christianities,* agenta mea de la Oxford University Press, Tara Kennedy, împreună cu editorul şi vechiul meu prieten, Robert Miller, mi-au sugerat să fac o listă cu problemele de natură istorică întâlnite în această carte. Lista urma să fie oferită celor de la departamentul de marketing, ca material de interes pentru potenţialii clienţi. Aşa că am închegat repede ceva, după o simplă citire a romanului lui Dan Brown. Această listă a apărut apoi pe Internet şi în cele din urmă, cu binecuvântarea mea, dar fără revizuirea mea editorială, a fost inclusă într-una din cărţile recente despre *Codul lui Da Vinci,* şi anume în *Secrets of the Code: The Unauthorized Guide to the Mysteries Behind "The Da Vinci Code" (Secretele Codului: ghidul neautorizat al enigmelor din "Codul lui Da Vinci"),* editată de Dan Burstein. Ca ziarist liber-profesionist, Burstein a alcătuit o compilaţie foarte interesantă de opinii privind *Codul lui Da Vinci,* aparţinând unor experţi (dar şi non-experţi) dintr-o serie de domenii diverse, începând de la istoria antică a bisericii (specialitatea mea), până la Leonardo da Vinci şi societăţile secrete romano-catolice. Includ aici lista mea simplă cu cele zece erori istorice, pe care am alcătuit-o la cererea agentului meu. Iată aceste erori, exact în forma în care le-am redactat prima dată:

Câteva erori factuale în *Codul lui Da Vinci:*

1. În mod sigur, viaţa lui Iisus NU a fost "atestată de mii de adepţi de peste tot". Nici măcar nu a avut mii de adepţi, şi cu atât mai puţin adepţi literaţi (p. 231).

2. Nu este adevărat că "pentru Noul Testament au fost luate în considerare" optzeci de evanghelii (p. 231). Afirmaţia pare să creeze impresia că s-a organizat un concurs pentru scrierea Noului Testament, iar materialele au fost expediate prin poştă...

3. Este absolut fals că Iisus nu a fost considerat divin înaintea Conciliului de la Niceea şi că înainte de acesta a fost considerat doar un "profet muritor" (p. 233). Marea majoritate a creştinilor, până la începutul secolului al IV-lea, l-au recunoscut ca fiind de esenţă divină. (Unii au considerat că natura lui era divină în asemenea măsură încât nici măcar nu era om!)

4. Constantin NU a cerut să se scrie o "Nouă Biblie", care să omită referirile la trăsăturile umane ale lui Iisus (p. 234). Mai întâi, el nu a comandat deloc o nouă Biblie. Apoi, cărţile care au fost incluse în Biblie sunt pline de referiri la trăsăturile sale umane (îi este foame, este obosit, este furios; se întristează; sângerează, moare).

5. Manuscrisele de la Marea Moartă nu au fost "descoperite în 1950" (p. 234) ci în 1947. Iar documentele Nag Hammadi NU relatează deloc povestea Graalului şi nici nu evidenţiază trăsăturile umane ale lui Iisus. Ci exact contrariul.

6. "Tradiţia evreiască" nu interzicea nicidecum ca "bărbatul evreu să fie necăsătorit" (p. 245). De fapt, comunitatea din care provin Manuscrisele de la Marea Moartă era alcătuită în principal din bărbaţi necăsătoriţi.

7. Manuscrisele de la Marea Moartă nu au fost printre "cele dintâi documente creştine" (p. 245). Ele sunt evreieşti şi nu conţin nimic din ce ar putea avea legătură cu creştinismul.

8. Nu ştim nimic despre descendenţa Mariei Magdalena; nu există nici o legătură între ea şi "casa lui Beniamin". Şi chiar dacă această legătură ar exista, nimic nu indică faptul că Maria Magdalena ar fi o descendentă a casei lui David (p. 248).

9. Era Maria Magdalena *însărcinată* în momentul crucificării lui Iisus? Asta-i bună! (p. 255)

10. Documentul Q nu este o sursă care a supravieţuit şi pe care a ascuns-o Vaticanul şi nici nu este o carte scrisă de însuşi Iisus. Este un document ipotetic, despre care experţii au afirmat că a fost disponibil evangheliştilor Matei şi Luca; este în principal o colecţie de pilde pe care le-a dat Iisus. Învăţaţii romano-catolici împărtăşesc părerea non-catolicilor despre acest document; în el nu se ascunde nici un secret (p. 256).

Pe lângă simpla listă pe care am oferit-o, mi s-a luat şi un interviu pentru cartea lui Dan Burstein, în calitate de expert în domeniu.

Şi am crezut că toată povestea se va termina aici.

Însă Robert Miller, editorul meu de la Oxford, a început să creadă cu tot mai multă convingere că, dintre toate cărţile publicate despre *Codul lui Da Vinci,* nici una nu este completă, din diverse motive. Unele, ca aceea a lui Burstein, sunt compilaţii alcătuite de oameni pe care îi interesează subiectul, dar nu sunt experţi în domeniu. Altele (în număr mult mai mare, în mod evident) sunt scrise de oameni religioşi care vor să "îndrepte lucrurile", ca nu cumva cei de aceeaşi religie cu ei (poate din Biserica creştină evanghelică?) să fie induşi în eroare de unele afirmaţii făcute în carte. Aceste tipuri de reacţii sunt acceptabile pentru ce se pretind a fi. Dar de ce să nu existe un răspuns formulat chiar de un expert în materie? Miller m-a convins că era nevoie de un răspuns dat cărţii lui Dan Brown de către un istoric.

Nu am răspuns numai pentru că, din întâmplare, mă interesează această carte (mă interesează foarte multe cărţi, şi nu am de gând să scriu despre toate) sau pentru că mă îngrijorează impactul religios pe care îl poate avea asupra credinţei celorlalţi. Mă preocupă un aspect ceva mai prozaic.

Cunosc o mulţime de oameni care învaţă despre trecut din lucrări de ficţiune sau din filme. De exemplu, filmul lui Mel Gibson "Patimile lui Christos" a fost lansat pe piaţă exact când romanul *Codul lui Da Vinci* începea să facă vânzare. Filmul a avut un succes colosal, mai ales printre cei interesaţi de povestea lui Iisus, dar care nu ştiu ce spun Evangheliile despre acest subiect. Cum îşi vor închipui aceşti oameni, probabil pentru tot restul vieţii lor, ultimele ore de viaţă ale lui Iisus? Se vor gândi la ele în lumina a ceea ce au văzut redat pe marele ecran. Mel Gibson, mai mult decât evanghelişti Matei, Marcu, Luca sau Ioan, îşi va pune amprenta asupra felului în care oamenii înţeleg moartea lui Christos - sau cel puţin cei din generaţia următoare.

Nu este nici bine, nici rău că regizorii de film sau scriitorii pot influenţa sentimentele publicului şi pot schimba gândirea audienţei; este pur şi simplu realitatea acestor vremuri. Dar atunci când imaginile pe care le crează pentru spectatorii sau cititorii lor sunt *eronate* - ei bine, atunci rezultatul este că oamenii înţeleg greşit istoria aşa cum a fost ea, înlocuind faptele istorice cu ficţiunea. Poate că aceasta nu constituie o pagubă reală. Dar pe noi, aceştia care ne-am petrecut vieţile studiind istoria, începe să ne irite.

Aşa m-am hotărât eu să scriu o carte despre romanul lui Dan Brown şi să mă ocup nu de natura povestirii în sine (mi-a plăcut ca roman poliţist), ci de natura pretins istorică a afirmaţiilor despre Iisus, Maria Magdalena, împăratul Constantin şi formarea canonului Scripturii - toate acestea sunt aspecte fundamentale ale povestirii pe care Brown a creat-o pentru noi.

Cel mai bine este să încep cu un scurt rezumat al poveştii, pentru a împrospăta memoria celor care au citit-o, căci presupun că oricine ar putea fi interesat de această carte a mea a citit deja romanul lui Dan Brown.

Codul lui Da Vinci: **Un scurt rezumat**

Codul lui Da Vinci are o intrigă complexă şi încurcată, pe care o voi reda doar într-o formă foarte scurtă. La Paris a avut loc un asasinat misterios. A fost ucis renumitul curator al muzeului Luvru, Jacques Saunière. Din cauza unor simboluri religioase bizare lăsate la locul crimei şi care fuseseră desenate chiar de Saunière înainte să moară, este chemat Robert Langdon, maestru în simbologie religioasă şi profesor la Universitatea Harvard, care se află la Paris pentru o conferinţă. I se alătură un criptograf al poliţiei, Sophie Neveu, care, din întâmplare, este nepoata lui Saunière; ea şi bunicul ei nu au păstrat legătura de zece ani. Ceea ce Langdon şi Neveu nu ştiu la început, dar îşi dau seama mai târziu, este că Saunière era capul unei grupări religioase secrete, cunoscute în istorie ca Stăreţia Sionului, care a păstrat peste secole secretul naturii Graalului şi al locului unde se află el.

Un set bizar de circumstanţe îi determină pe Langdon şi pe Neveu să facă cercetări urmând indiciile pe care le lăsase Saunière, cu scopul final de a găsi misteriosul şi mult căutatul Graal. Ei îi urmăresc şi pe aceia care sunt vinovaţi de moartea lui Saunière şi care, în mod evident, îl uciseseră în vreme ce încercau să afle unde era ascuns Graalul. Aceşti "ceilalţi" misterioşi îi folosesc drept pioni pe membrii ordinului catolic fanatic "Opus Dei", care

urmează să îi conducă la locul tainic unde se află Graalul.

Pe parcursul peripeţiilor lor, Langdon şi Neveu se întâlnesc cu Sir Leigh Teabing, un aristocrat bogat şi expert în povestea Graalului, care vorbeşte despre fundalul istoric al misterului ce îl înconjoară. Graalul nu este cupa lui Christos, ci vasul care a conţinut sămânţa sa - este de fapt o persoană, şi anume Maria Magdalena, soţia şi iubita lui Christos, care a fost însărcinată cu el şi care i-a născut o fiică. După crucificarea lui Christos, Maria Magdalena şi copilul ei au fugit în Franţa, unde neamul de urmaşi divini ai lui Christos s-a perpetuat de-a lungul secolelor.

Există documente despre urmaşii lui Christos care au fost păstrate secrete. Aceste documente sărbătoresc principiul feminin în perioada de început a creştinismului şi includ câteva dintre primele evanghelii care au fost suprimate de creştinism în secolul al IV-lea, în special de către Constantin cel Mare. Împăratul Constantin a distrus cele optzeci şi ceva de evanghelii care erau în competiţie spre a fi incluse în Noul Testament, l-a ridicat pe Iisus de la statutul de muritor la acela de Fiu al lui Dumnezeu, a redus la tăcere tradiţia despre Maria şi femininul divin, a demonizat femininul în creştinism şi a distrus natura sa adevărată, de celebrare a zeităţii feminine.

Dar Stăreţia Sionului a ştiut vreme de secole adevărul despre Iisus şi Maria Magdalena şi a ţinut numeroase întâlniri secrete pentru a sărbători unirea lor sfântă şi pentru a adora femininul divin. Această societate secretă, al cărei cel mai recent conducător fusese Jacques Saunière, a păstrat mormântul Mariei Magdalena şi sutele de documente care revelau adevărul despre femininul divin.

Au fost şi alţi oameni faimoşi care au condus Stăreţia Sionului şi au sărbătorit adevărul despre căsătoria lui Iisus cu Maria Magdalena - inclusiv celebrul Leonardo da Vinci, care a pictat-o pe Maria Magdalena în faimoasa sa frescă "Cina cea de taină" şi a dat indicii asupra acestei uniri în multe alte lucrări ale sale, pentru ca aceia care cunosc adevărul să îl vadă şi să se bucure de el.

Langdon şi Neveu, cu ajutorul lui Sir Leigh Teabing, descurcă treptat misterul ce învăluie Graalul şi descoperă documentele secrete care atestă puterea sa adevărată, învârtindu-se printr-un labirint încurcat de criptograme, care îi conduc din enigmă în enigmă şi de la un loc la altul , până ajung la adevărul despre Graal şi la locul ultimei sale ascunzători.

Problemele de istorie pe care le pune romanul

Chiar înainte să citesc eu însumi *Codul lui Da Vinci,* fusesem deja întrebat despre carte - în special despre fundalul său istoric. Este ceva adevărat în ceea ce se spune despre Iisus şi Maria Magdalena? Au existat cu adevărat evanghelii ţinute ascunse în care se revela secretul unirii lor fizice? Au fost ei cu adevărat căsătoriţi? Maria Magdalena chiar a născut un copil al cărui neam de descendenţă sfântă s-a perpetuat până azi? A suprimat împăratul Constantin celelalte evanghelii şi a creat Biblia creştină? A eliminat

el femininul divin din creştinism, promovându-l pe bărbatul Iisus în împărăţia divină şi schimbând astfel cursul creştinismului pentru totdeauna?

Acestea sunt tipurile de întrebări de care mă voi ocupa în capitolele care urmează. Vă spun clar ce anume nu discut în cartea mea. Nu voi vorbi despre calităţile romanului *Codul lui Da Vinci* ca ficţiune - deşi trebuie să spun că mi-a plăcut foarte mult şi, aşa cum am precizat deja, este o lectură captivantă. Şi nu voi vorbi despre ipotezele moderne pe care le face asupra ordinului Opus Dei, asupra Stăreţiei Sionului şi asupra rolului Vaticanului. Nu voi vorbi nici despre picturile sau opiniile lui Leonardo da Vinci.

Mă voi concentra în schimb asupra fundalului istoric al cărţii, incluzând: personajul istoric Iisus, personajul istoric Maria Magdalena, evoluţia bisericii creştine în perioada sa de început şi rolul jucat de împăratul Constantin în formarea a ceea ce noi cunoaştem ca fiind credinţe şi scripturi ale religiei creştine. Cât din fundalul istoric al acestei cărţi este veridic şi cât de mult este ficţiune? Cât adevăr este în romanul *Codul lui Da Vinci?*

Într-un fel, întrebarea este ridicată chiar de *Codul lui Da Vinci,* prin felul în care începe (la pagina 1, înainte de Prolog), cu o listă de aşa-zise fapte, incluzând şi afirmaţii despre Stăreţia Sionului, Opus Dei şi altele. Această listă include şi afirmaţia conform căreia "toate descrierile de opere de artă, arhitectură, documente şi ritualuri secrete din acest roman sunt adevărate".

Dar chiar sunt ele adevărate? Nu mă voi referi la artă, arhitectură sau ritualuri. Mă voi lega numai de documente. Şi aşa cum vom vedea, chiar când Dan Brown se străduieşte să prezinte fapte (şi chiar precizează că sunt exacte), el deja s-a jucat cu ele şi, de fapt, ele sunt parte integrantă din ficţiune. Scopul meu este să separ realitatea de ficţiune, realităţile istorice de cele fictive, pentru aceia pe care îi interesează să afle despre începuturile istorice ale creştinismului şi în special despre viaţa lui Iisus şi despre textele care alcătuiesc Noul Testament.

Cum se scrie istoria critică

Înainte de a începe această discuţie, ar trebui să spun câteva cuvinte despre modul în care voi aborda subiectul. Trecutul poate fi explorat în multiple feluri, chiar şi trecutul antic despre care se vorbeşte într-o lucrare de ficţiune cum este *Codul lui Da Vinci.* Unii încearcă în mod creativ să îşi imagineze cum era trecutul, fără să îşi sprijine viziunea pe vreo sursă de informaţie, sau pe foarte puţine. Alţii iau ca atare orice surse care au supravieţuit şi încearcă să le amestece într-un fel de sinteză. Nici una dintre cele două tipuri de abordări nu este critică, pentru că ele nu cântăresc şi nu evaluează dovezile care s-au păstrat. Accesul nostru la trecut se face numai prin surse care ne vorbesc despre el, şi totuşi sursele noastre nu pot fi considerate veridice, deoarece adesea se contrazic una pe alta şi, mai mult, ele reprezintă întotdeauna perspectivele, punctele de vedere neobiective şi viziunile de ansamblu ale autorilor. Aşa că cea mai bună cale pentru a reconstrui trecutul este folosirea surselor în mod critic, şi anume prin istorie critică.

Este dificil pentru istoricii critici (şi pentru oricine) să reconstruiască ceea ce s-a întâmplat în trecut, pentru simplul motiv că evenimentele istorice nu pot fi niciodată *dovedite.* Aceasta pentru că o dată ce un lucru se întâmplă, se şi termină şi nu poate fi făcut să se întâmple din nou. Câteodată discut cu studenţii mei contrastul dintre modul de lucru al istoricilor critici şi cel al oamenilor de ştiinţă. Ştiinţele empirice folosesc experimente repetate pentru a stabili dovezi. La nivel elementar, dacă vreau *să dovedesc* că bucăţile de fier se scufundă în apă caldă, dar că bucăţile de săpun Ivory plutesc, tot ce am de făcut este să pregătesc o sută de căzi cu apă caldă şi să arunc în ele bucăţile de fier şi de săpun. De fiecare dată, fierul se va scufunda şi săpunul Ivory va pluti. Această observaţie serveşte drept bază probabilităţii predictive pe care o considerăm dovadă, şi anume faptul că dacă încercăm şi altă dată să facem acelaşi lucru, vom obţine acelaşi rezultat.

Nu se poate spune acelaşi lucru şi despre istorie, pentru că evenimentele trecutului nu pot fi repetate. Şi astfel, alt tip de "dovezi" - altele decât experimentele controlate şi repetate - trebuie folosite pentru a stabili grade de probabilitate. Şi, la fel ca în cazul ştiinţei, în ceea ce priveşte istoria totul ţine de probabilitate. Unele lucruri sunt virtual sigure (Aliaţii chiar au câştigat al Doilea Război Mondial). Alte lucruri sunt foarte probabile, dar nu la fel de sigure (George Washington chiar avea dinţi falşi). Alte ocurenţe sunt şi mai puţin sigure, dar încă probabile (Cezar chiar a traversat Rubiconul). Altele însă sunt cu adevărat improbabile (a fost Maria Magdalena tovarăşa intimă a lui Iisus?).

Ce face anumite lucruri mai sigure sau, cel puţin, mai probabile decât sunt altele? În toate cazurile, este vorba de tipul dovezii. Există mii de martori oculari care pot depune mărturie despre victoria Aliaţilor în al Doilea Război Mondial. Câte relatări ale martorilor oculari există spre a dovedi starea sănătăţii dinţilor lui George Washington sau activitatea militară a lui Cezar? Foarte puţine, într-adevăr. Dar despre Maria Magdalena şi Iisus?

Se pare că, în ceea ce o priveşte pe Maria Magdalena, sursele noastre provin direct din Biblie. Aceasta generează o altă problemă, care va deveni importantă pe măsură ce ne vom ocupa de ipotezele istorice în romanul *Codul lui Da Vinci:* dacă o sursă antică (Evanghelia după Marcu, de exemplu) apare în Biblie, în ce fel este afectată veridicitatea acestei surse? Din punctul de vedere al istoricilor critici, sursele din Biblie trebuie tratate ca orice altă sursă din trecut - ele trebuie examinate critic, pentru a se descoperi dacă sunt credibile sau nu. Aceasta înseamnă, printre altele, şi că trebuie să observăm cum se raportează ele la alte surse ale vremii respective - spre a vedea, de exemplu, dacă sunt contrazise de acestea. Dacă există contradicţii între surse, atunci istoricul trebuie să decidă căror surse să le dea crezare. Şi pentru a lua această decizie, istoricul are nevoie de *temeiuri.* Nu e suficient să spunem că, dacă ceva este afirmat în Biblie, atunci acest lucru este în mod necesar exact. Dacă, rescriind povestea, autorul din Biblie a schimbat un eveniment istoric dintr-un motiv personal? Iar pe de altă parte - trebuie să subliniez asta - dacă există o altă sursă decât Biblia care spune o altă ver-

siune (de exemplu, Evanghelia după Maria Magdalena), acea sursă nu este nici ea în mod necesar corectă. Toate sursele trebuie să fie evaluate, spre a le descoperi pe acelea pe care ne putem baza într-o măsură mai mare sau mai mică.

Subliniez acest lucru pentru că unii oameni tind să creadă că orice provine dintr-o sursă canonică este adevărat (fie că sunt scrierile lui Iulius Cezar, George Washington sau Biblia), în timp ce alţii înclină să creadă orice *contrazice* o sursă canonică. Cea din urmă abordare aparţine în special celor atraşi de teoriile conspirative - dar şi oamenilor cu o mare curiozitate intelectuală sau celor care cred în maxima "învingătorii scriu istoria" şi, prin urmare, sunt intrigaţi de posibilitatea de a recupera "cealaltă variantă" a poveştii. Istoricii critici nu abordează sursele în acest fel şi nu favorizează automat o variantă în detrimentul alteia. În loc de asta, fiecare sursă trebuie analizată şi evaluată cu atenţie. Şi aşa cum vom vedea într-un capitol care urmează, acest lucru e valabil chiar şi pentru sursele referitoare la o figură atât de importantă cum este Iisus - despre care se povesteşte atât în cărţi care au fost incluse în Noul Testament, cât şi în cărţi care nu au fost incluse (de exemplu Evanghelia lui Filip, care joacă un rol important în *Codul lui Da Vinci).* Istoricul critic analizează *toate* aceste surse şi le compară una cu alta cu atenţie, hotărând care pot fi luate în consideraţie ca fiind credibile şi care dintre ele au elemente ce nu fac parte din realitatea istorică.

Cu această ocazie ar trebui să precizez şi că multe dintre sursele ce constituie mărturii despre trecut - milioane şi milioane de dovezi, din toate perioadele istorice - nu mai există, ci sunt complet pierdute pentru posteritate. Printre ele sunt şi dovezile despre viaţa lui Iisus şi despre vieţile celor care i-au fost discipoli. Din fericire, acum sunt disponibile mai multe surse despre Iisus (şi despre Maria Magdalena, de exemplu) decât au visat vreodată experţii de acum un secol că pot exista. Şi totuşi, nu avem decât o foarte mică parte din sursele care trebuie să fi existat într-un moment sau altul. Unele dintre aceste surse care nu au supravieţuit au fost distruse fără îndoială de creştini, care au considerat aceste învăţături ofensatoare sau prost direcţionate. Dar cele mai multe dintre ele nu au supravieţuit pur şi simplu pentru că, la un moment dat în trecut, nimeni nu s-a deranjat să le mai copieze.

Trebuie să mai punctez un fapt important: singurele surse scrise pe care le avem despre trecutul îndepărtat ne parvin ca documente copiate de mână (cu mult înainte ca Gutenberg să fi inventat tiparul, în secolul al XV-lea). În Antichitate, nu era greu să faci un document să dispară; aceasta se întâmpla pur şi simplu dacă nu era dat la copiat. Contrar aluziilor ce pot fi întâlnite pe alocuri în literatura conspirativă despre creştinismul timpuriu - şi chiar în ficţiunea istorică *Codul lui Da Vinci* - avem puţine dovezi despre arderea în masă a cărţilor "periculoase" în Antichitate. Dacă se credea că o carte creează probleme, ea pur şi simplu nu era multiplicată. Din fericire, unele dintre aceste cărţi "rare" au fost găsite în timpurile moderne, datorită descoperirilor făcute întâmplător sau, uneori, de către arheologi de profesie.

În capitolele care urmează, pe măsură ce evaluez afirmaţiile de natură

istorică din *Codul lui Da Vinci,* voi lua în considerare toate sursele existente în prezent, şi canonice şi necanonice, şi ortodoxe şi eretice, atât bine cunoscute, cât şi, după toate aparenţele, uitate. Doar analizând aceste surse putem ajunge să înţelegem cu adevărat figurile din trecut care ne interesează, inclusiv cele trei personaje care se află în centrul intrigii din *Codul lui Da Vinci:* Iisus, Maria Magdalena şi împăratul Constantin.

PARTEA ÎNTÂI

ÎMPĂRATUL CONSTANTIN, NOUL TESTAMENT ŞI CELELALTE EVANGHELII

Capitolul întâi

Rolul împăratului Constantin în creştinismul timpuriu

În ciuda complexităţii intrigilor şi subintrigilor, *Codul lui Da Vinci* este, în esenţă, o poveste despre ceea ce este corect sau greşit, despre bine şi rău. Prin urmare, nu e surprinzător că personajele pot fi împărţite în aceste categorii. Personajele pozitive îi includ, desigur, pe Langdon şi Sophie Neveu, care, de bună-credinţă, vor numai să descopere adevărul. Un personaj pozitiv, însă într-un mod ambiguu, este şeful poliţiei judiciare franceze, Bezu Fache, o figură sumbră, ale cărui acţiuni par adesea egoiste, un individ arogant, dar care până la urmă se dovedeşte a fi de partea binelui. De partea răului, spre surpriza noastră, îl găsim pe Leigh Teabing ("Învăţătorul" - înainte să se autodemaşte, Teabing apare ca fiind de partea lui Langdon şi Neveu); Rémy, şoferul şi spionul lui Teabing; şi călugărul Albinos Silas, care ucide la comandă, pentru a înfăptui ceea ce i se pare lui a fi binele superior.

Dar nu numai personajele din povestire, ci şi personajele istorice pe care este bazată povestirea pot fi considerate pozitive sau negative. Sigur că Iisus şi Maria Magdalena sunt personaje pozitive din trecut. Pe de altă parte, arhetipul "băiatului rău" este împăratul roman din secolul al IV-lea, Constantin. Se spune că, de fapt, Constantin este cauza multor rele care au covârşit religia creştină din zilele lui până azi. Conform lui Leigh Teabing (şi lui Langdon, într-o anumită măsură), Constantin a fost cel care a schimbat pentru totdeauna forma creştinismului, a pus accentul pe masculin, a demonizat femininul, a atribuit în mod fals o origine divină profetului muritor Iisus, a suprimat evangheliile timpurii care celebrau trăsăturile umane ale lui Iisus şi a canonizat textele care îi accentuau divinitatea. Este această portretizare adevărată?

Creştinismul lui Constantin

Mai precis, Teabing ne spune că împăratul Constantin nu a devenit niciodată creştin, ci a rămas păgân toată viaţa; Constantin a folosit creştinismul doar ca să îşi atingă scopurile politice. Se spune că a întrunit Conciliul de la Niceea în anul 325 pentru a încerca să unifice creştinătatea, forţând-o să îl recunoască pe Iisus ca fiinţă divină mai degrabă decât umană (până atunci, creştinii îl considerau pe Iisus om). Şi atunci Constantin a creat Biblia pe care o avem astăzi, o Biblie care exclude femeia şi sărbătoreşte bărbatul şi în care omul Iisus este proclamat a fi de esenţă divină.

Câtă realitate istorică este în aceste afirmaţii despre împăratul Constantin şi în ce măsură sunt ele fantezii, ficţiuni care formează firul narativ, dar care nu se sprijină pe istorie? Putem începe cu întrebarea referitoare la relaţia lui Constantin cu creştinismul. Este adevărat că a rămas păgân toată viaţa lui şi că nu s-a convertit niciodată la creştinism?

Amintiţi-vă de conversaţia-cheie dintre Sophie şi Leigh Teabing pe această temă:

> "- Credeam că împăratul Constantin era creştin, spuse Sophie.
>
> - Nicidecum, comentă Teabing cu dispreţ. A fost păgân toată viaţa lui şi a fost botezat pe patul de moarte, când era prea slăbit ca să protesteze... La trei secole după crucificarea lui Iisus Christos, adepţii lui Iisus s-au înmulţit exponenţial. Creştinii şi păgânii au început să se războiască, iar conflictul a luat asemenea proporţii încât ameninţa să scindeze Roma. Constantin a decis că trebuia să acţioneze. În anul 325 A.D., el a hotărât să unifice Roma printr-o singură religie, creştinismul.
>
> Sophie era uimită.
>
> - De ce ar alege un împărat păgân *creştinismul* ca religie oficială?
>
> Teabing chicoti.
>
> - Împăratul Constantin era un foarte bun om de afaceri. El a înţeles că creştinismul avea succes şi pur şi simplu a pariat pe calul câştigător" (p. 232).

Istoricii pot recunoaşte ceva adevăr în aceste afirmaţii, dar, în ansamblu, ele conţin mai multă ficţiune decât fapt istoric. Primul lucru ce se impune a fi discutat este cursul pe care l-a urmat creştinismul până la faimoasa convertire a împăratului Constantin la credinţă.

Luptele dintre creştini şi păgâni

Nu este adevărat, cum spune Teabing, că, la un moment dat, "creştinii şi păgânii au început să se războiască, iar conflictul a luat asemenea proporţii încât ameninţa să ducă la scindarea Romei." Asta ar da prea mult credit influenţei creştinismului înainte de convertirea împăratului Constantin, făcând să pară că atunci creştinii erau aproape la fel de numeroşi ca şi păgânii şi se

aflau mereu în poziţie de atac sau contraatac. Realitatea este complet diferită. Înainte de împăratul Constantin, la începutul secolului al IV-lea, creştinii formau un grup minoritar în Imperiul Roman şi erau persecutaţi de grupurile covârşitor majoritare - păgânii şi autorităţile lor conducătoare.

Ar trebui probabil să ofer mai întâi câteva definiţii. *Păgân,* atunci când apare în acest context, nu este un termen negativ. Se referă pur şi simplu la oricare dintre adepţii religiilor politeiste din Imperiul Roman - adică religiile care adorau o pluralitate de zei. Şi cum toată lumea din Imperiu, cu excepţia evreilor şi a creştinilor, venera mai mulţi zei, termenul se referă la marea majoritate a populaţiei.

Erau adoraţi zei de toate felurile. "Zeii puternici", pe care îi ştim din mitologia greacă sau romană, ca Zeus, Ares sau Atena şi corespondenţii lor romani, Jupiter, Marte şi Minerva. Dar pe lângă aceştia, mai erau zeii fiecărei localităţi şi cei cu diferite funcţii: zei speciali care sălăşluiau în cetăţile mari şi mici din tot Imperiul şi le protejau (fiecare loc cu zeul lui), zei ai familiei şi ai gospodăriei, zei ai pădurilor, ai râurilor şi câmpiilor, zei cu funcţii diverse - aceia care făceau recoltele să crească, menţineau vitele fertile, protejau femeile la naştere, aduceau sănătate, bogăţie şi pace sau făceau mici favoruri muritorului atunci când erau rugaţi.

În această perioadă a Imperiului Roman, *exista* într-adevăr o tendinţă de a considera un zeu ca fiind superior altora, ca Zeu suprem. Însuşi Constantin se închina "invincibilului zeu al soarelui" (lat. Sol Invictus), atât înainte, cât şi după ce a devenit creştin. Uneori, împăratul Constantin, ca şi alţii, pare să identifice această zeitate cu Apolo, şi el asociat cu soarele. Dar după ce împăratul Constantin s-a convertit la creştinism, se pare că a asimilat acest zeu Dumnezeului creştin.

În orice caz, religiile păgâne din Imperiu adorau mai mulţi zei, în felul în care li se părea lor că se cuvine. Acesta este un lucru important de ştiut pentru a înţelege interacţiunile dintre creştini şi păgâni la care se referă Leigh Teabing când spune că păgânii şi creştinii "se războiau" unii împotriva altora. De fapt, nu era chiar aşa. *Existau* lupte violente, dar din punct de vedere istoric ele erau aproape în întregime unilaterale. Majoritatea păgână se lupta împotriva minorităţii creştine, încercând să o elimine.

Creştinismul fusese o religie persecutată încă de la începuturi[1]. El a început de fapt cu torturarea şi uciderea fondatorului său, Iisus. Şi după moartea lui Christos, un număr de adepţi ai săi au împărtăşit aceeaşi soartă. Uneori evreii au fost cei care i-au persecutat pe primii creştini, pentru că, din punctul de vedere al multor evrei, creştinii comiteau o blasfemie împotriva lui Dumnezeu numindu-l pe Iisus Mesia. Dar pe măsură ce a trecut timpul, persecuţiile au început să vină mai mult din partea romanilor păgâni şi a oficialilor lor regionali.

Păgânii îi urau pe creştini din cauza felului în care primii înţelegeau relaţia lor cu zeii. Zeii le asigurau tot ce era necesar vieţii lor: sănătate, prosperitate, dragoste, pace, fertilitate şi aşa mai departe. Făceau toate acestea în schimbul adoraţiei muritorilor, primită sub forma sacrificiilor de animale sau a altor ofrande în hrană, dar şi sub forma rugăciunilor spuse în

onoarea lor. Zeii nu erau geloşi unul pe altul, însă adoratorii nu puteau participa decât la ritualurile religioase aparţinând unuia dintre aceştia. Erau mulţi zei şi fiecare trebuia adorat. Ce se întâmpla oare când nu erau recunoscuţi cum se cuvine? Exista riscul să se supere şi atunci era vai şi amar! Zeii se răzbunau cu ajutorul diverselor dezastre "naturale": ciumă, foamete, secetă, cutremure. Cea mai simplă explicaţie când se întâmpla aşa ceva era că zeii le aduseseră pentru că muritorii nu le închinaseră destule ofrande. Şi cine refuza oare să îi adore pe zei după voia lor? Aceştia erau creştinii, care susţineau că există un singur Dumnezeu, Domnul lui Iisus, singurul ce trebuia adorat[2].

În secolele al II-lea şi al III-lea d.Chr., când oraşele, cetăţile sau diversele regiuni erau lovite de dezastre, era foarte lesne de crezut că aceasta se întâmpla din vina creştinilor, lucru care ducea adesea la violenţă în masă împotriva lor. Iar când aceasta căpăta proporţii incontrolabile, administratorii romani interveneau oficial şi începeau să facă presiuni asupra creştinilor pentru a-i determina să renunţe la credinţa lor şi să adore zeii păgâni aşa cum se cuvenea. Când creştinii refuzau aceasta, ei erau pedepsiţi prin tortură sau, uneori, cu moartea.

Aceasta era situaţia reală a creştinilor şi a păgânilor din Imperiu. Nu existau două facţiuni care se războiau, aşa cum afirmă Teabing. Ci era o populaţie majoritară păgână, care persecuta o minoritate creştină. Persecuţiile împotriva creştinilor au culminat exact în perioada dinainte ca împăratul Constantin să apară în scenă. Predecesorul său la tron a fost Diocleţian, care avea controlul asupra jumătăţii estice a Imperiului Roman, în timp ce jumătatea de apus era condusă de Maximian. Diocleţian a decis că trebuia să se ocupe de creştini o dată pentru totdeauna, în condiţiile în care, pe vremea aceea, aceştia constituiau probabil între 5% şi 8% din Imperiu. Aşa că în anul 303 d.Chr., Diocleţian, cu cooperarea lui Maximian, a început o persecuţie generală a creştinilor în tot Imperiul Roman *(*cele mai multe dintre persecuţiile anterioare, până în secolul I d.Chr., fuseseră la nivel local şi nu în tot Imperiul). Au fost emise câteva edicte care impuneau arderea cărţilor creştine, demolarea bisericilor creştine, eliminarea privilegiilor sociale pentru creştini şi, în cele din urmă, întemniţarea capilor clerului creştin. Mai târziu, în anul 304, un alt edict a impus obligativitatea cetăţenilor romani de a aduce sacrificii zeilor, iar nesupunerea însemna moarte sau muncă silnică. Bineînţeles că creştinii nu se puteau supune fără să îşi compromită credinţa. Această "Mare Persecuţie", cum a fost numită ea, a reînceput periodic pe parcursul a zece ani.

Conform spuselor lui Teabing, împăratul Constantin a fost cel care a pus capăt conflictelor dintre păgâni şi creştini, în anul 325. Nici această afirmaţie nu este corectă. Constantin a făcut pace şi a încheiat persecuţiile împotriva creştinilor în anul 313 d.Chr., la un an după ce s-a convertit. Pentru a ne da seama cum s-a petrecut aceasta, trebuie să analizăm convertirea în sine, care a fost un proces destul de complicat. Oricum, este foarte clar că, în ciuda afirmaţiei lui Teabing, împăratul Constantin nu a fost un păgân convins. Convertirea sa a fost marcată, se pare, de un moment decisiv pe câmpul de

luptă.

Convertirea împăratului Constantin

Din nefericire, nu există texte care să ateste cum s-a convertit *de fapt* Constantin, ci numai relatarea biografului împăratului, Eusebius, un autor creştin din secolul al IV-lea, adesea numit "părinte al bisericii" deoarece este primul creştin care a scris un tratat cuprinzător de istorie a bisericii din zilele lui Iisus până în vremea sa, adică secolul împăratului Constantin. Pe lângă cele zece volume ale *Istoriei Bisericii,* Eusebius a scris o biografie a lui Constantin. Cum e uşor de bănuit, biografia reflectă perspectiva creştină a lui Eusebius. Chiar şi aşa, el pretinde că a aflat despre faimoasa convertire a lui Constantin chiar de la împărat, dar după câţiva ani[3].

În orice caz, relatarea istorică a convertirii este simplă. După ce Diocleţian a abdicat în 305 d.Chr., împăratul Constantin i-a urmat la tron; însă, la Roma, Maximian a revendicat coroana lui Diocleţian pentru el însuşi, până când Constantin l-a învins pe câmpul de luptă. În cele ce au urmat, Maxentius, fiul lui Maximian, a preluat controlul asupra oraşului. Intenţia lui Constantin era să devină unicul conducător al Imperiului, iar aceasta însemna că trebuia să scape de Maxentius şi de armatele lui. Constantin a mărşăluit spre Roma, unde s-a dat o mare bătălie la Podul Milvian, de pe fluviul Tibru. Mai târziu, Constantin a povestit că i s-a arătat un semn înainte de bătălie şi că acest semn l-a făcut să îmbrăţişeze creştinismul ca unica religie adevărată. Conform povestirii sale, el a ştiut că, în bătălia aceea, va fi victorios numai dacă va fi susţinut de forţa divină, dar nu ştia cărui zeu să i se adreseze spre a primi ajutor. Şi atunci a avut viziunea, în plină zi. A văzut pe cer un steag de forma unei cruci, iar deasupra lui erau cuvintele "Prin acest semn, cucereşte".

Împăratul nu ştia ce însemnătate putea să aibă aceasta, însă în noaptea care a urmat a visat că Christos a venit la el cu acelaşi semn şi i-a spus să îl folosească pentru a fi protejat împotriva duşmanilor. A doua zi, Constantin a chemat mai mulţi meşteri şi le-a descris semnul, iar ei au făurit o versiune strălucitoare, din aur şi pietre preţioase. Avea forma crucii, cu două litere greceşti în vârf, un chi şi un ro - primele două litere din numele lui Christos. După cum afirmă Eusebius, împăratul Constantin a chemat sfătuitori pricepuţi la religie, ca să afle semnificaţia celor întâmplate, iar aceştia i-au spus că dacă se va închina zeului creştin, va fi protejat mereu.

Constantin a luptat cu Maxentius la Podul Milvian sub acest semn şi a repurtat o victorie răsunătoare, impunându-se ca împărat al apusului (un alt general, Licinius, era împărat în partea de est a Imperiului).

Leigh Teabing are dreptate să spună că împăratul Constantin nu era creştin pe de-a-ntregul, fără nimic păgân în el. Mai întâi, au observat învăţaţii, el pare să fi continuat să îl adore pe Zeul Soare chiar şi după "convertirea" sa: de exemplu, monedele bătute în timpul domniei sale au continuat să înfăţişeze Sol Invictus timp de încă nouă ani. Poate că împăratul Constantin a combinat vechea sa religie cu noua credinţă în Dumnezeul

creştin. Probabil că nu întâmplător a hotărât ca Dumnezeul creştin să fie sărbătorit duminica (ziua soarelui) şi ca naşterea lui Christos să fie sărbătorită la vremea solstiţiului de iarnă. În orice caz, contrar afirmaţiei lui Teabing, Constantin cu siguranţă a început să se considere creştin într-un anumit sens, începând din acest moment de graţie din anul 312.

În anul următor, Constantin a aranjat cu Licinius, comandantul părţii de răsărit a Imperiului, să proclame încetarea ostilităţilor împotriva creştinilor în tot Imperiul Roman. Aceasta implica emiterea unui edict, care a devenit cunoscut în istorie ca Edictul de la Milano, care asigura libertate religioasă pentru toţi cetăţenii Imperiului şi permitea creştinilor, păgânilor sau evreilor să venereze orice zeu (zei) voiau şi în ce fel considerau cuvenit. Acest Edict, şi nu conciliul care a avut loc la Niceea doisprezece ani mai târziu, a pus capăt conflictelor creştino-păgâne.

Din acest moment, împăratul Constantin s-a recunoscut şi a fost recunoscut drept creştin, deşi, aşa cum am indicat, se pare că, încă vreo zece ani, el a păstrat şi tradiţia specifică adorării zeităţilor păgâne. Însă, până la sfârşitul anului 320, Constantin era cu adevărat devotat credinţei creştine. Leigh Teabing are dreptate să spună că împăratul nu a fost botezat până pe patul de moarte (în anul 337 d.Chr.), dar botezul nu a avut loc împotriva voinţei sale, cum susţine Teabing. Şi nu era neobişnuit pentru creştini să aştepte să fie botezaţi înainte să moară. Cu mult înainte de asta, Constantin a făcut cunoscută orientarea sa creştină, împreună cu donaţiile sale generoase în folosul bisericii creştine şi a clerului său, timp de peste douăzeci de ani.

Rămâne întrebarea: de ce s-a convertit Constantin la credinţa creştină? Este greu de ştiut dacă Teabing are sau nu dreptate când spune că împăratul "a pariat pur şi simplu pe calul câştigător". Este evident că împăratul Constantin avea intenţia să unifice Imperiul, care fusese divizat vreme îndelungată (timp de cincizeci de ani înainte de Diocleţian, Imperiul avusese douăzeci de împăraţi diferiţi). În acest scop, el a luat o serie de măsuri politice şi financiare. Iar în adoptarea credinţei în Dumnezeul creştin, el a văzut o modalitate de a aduce unitate culturală în Imperiu : acesta putea fi un Imperiu care se închina unui singur Zeu (Dumnezeului creştin, în locul multitudinii de zei adoraţi pe tot teritoriul Imperiului până atunci) şi avea un singur împărat pe tron. Un Zeu, o credinţă, un împărat, un Imperiu.

Convertirea împăratului Constantin la creştinism este incontestabil unul dintre cele mai semnificative evenimente din istoria civilizaţiei occidentale. Dintr-o religie minoritară detestată şi persecutată, creştinismul a devenit religia preferată a împăratului însuşi. Constantin a copleşit cu favoruri biserica; creştinismul a devenit o religie tot mai populară şi prin urmare s-a renunţat la credinţa în zeii păgâni. Se făceau convertiri în masă. Până la sfârşitul secolului al IV-lea, cetăţenii romani erau în majoritate creştini. Toţi împăraţii după Constantin, cu o singură excepţie, au fost creştini. La cincizeci de ani după moartea împăratului Constantin, creştinismul era religia oficială a Imperiului. Aşa cum a spus un scriitor, convertirea lui Constantin a fost "al doilea mare eveniment despre care s-a dus vorba"[4].

Dar convertirea sa în anul 312 şi Edictul de toleranţă din anul 313 nu au fost un capăt de drum. Pentru că, aşa cum spune chiar Teabing, în anul 325 s-a întâmplat ceva semnificativ. Teabing greşeşte când identifică acest eveniment important cu încercarea lui Constantin de a unifica Imperiul prin creştinism. Aceasta era deja în curs de înfăptuire. Problema în folosirea creştinismului ca mijloc de unificare era următoarea: biserica creştină în sine era *dezbinată* din cauza unor motive fundamentale, din care cel mai important era reprezentat de vederile sale teologice. Pentru ca creştinismul să unifice Imperiul, trebuia mai întâi să se unifice pe sine. Şi acesta este motivul real pentru care Constantin a întrunit un conciliu de episcopi creştini (200-250 de episcopi), pentru a rezolva problemele care cauzaseră neînţelegeri interne; acesta s-a întrunit în oraşul Niceea şi de aceea este numit Conciliul de la Niceea.

Conciliul de la Niceea

Teabing menţionează acest Conciliu atunci când îi vorbeşte Sophiei Neveu în atelierul lui. El îi spune că împăratul Constantin a întrunit Conciliul de la Niceea pentru a supune la vot ipoteza naturii divine a lui Iisus şi că s-a folosit de acest fapt ca modalitate de a-şi consolida puterea.

> "- În timpul acestei fuziuni a religiilor, Constantin a avut nevoie să întărească noua religie creştină şi a convocat faimoasa adunare ecumenică acum cunoscută drept Conciliul de la Niceea... La această adunare, spuse Teabing, au fost dezbătute şi votate multe aspecte ale creştinismului - data zilei de Paşti, rolul episcopilor, administrarea sacramentelor şi, desigur, natura *divină* a lui Iisus.
>
> - Nu înţeleg. Natura lui divină?
>
> - Draga mea, spuse Teabing, până în *acel* moment din istorie, Iisus era considerat de adepţii Săi drept un profet muritor... un bărbat puternic şi important, însă un *om.* Un muritor.
>
> - Nu Fiul lui Dumnezeu?
>
> - Nu, spuse Teabing. Acceptarea lui Iisus ca Fiu al lui Dumnezeu a fost oficial propusă şi votată de Conciliul de la Niceea.
>
> - Stai puţin. Vrei să spui că natura divină a lui Iisus este rezultatul supunerii la *vot?*
>
> - Da, răspunse Teabing... Recunoscând oficial că Iisus este Fiul lui Dumnezeu, Constantin l-a transformat pe Iisus într-un zeu care a existat dincolo de lumea muritorilor, într-o fiinţă a cărei putere era de necontestat." (p. 233)

Reamintesc, punctul de vedere al lui Teabing conţine şi elemente de ficţiune, şi adevăruri istorice. Constantin a convocat într-adevăr Conciliul de la Niceea, iar unul dintre puncte chiar viza divinitatea lui Iisus. Însă acest Conciliu nu s-a întrunit pentru a decide dacă Iisus era sau nu divin, aşa cum afirmă Teabing. Dimpotrivă: toţi membrii Conciliului - şi, de fapt, creştinii de

pretutindeni - erau deja de acord că Iisus era de esenţă divină, Fiul lui Dumnezeu. Problema pe care o dezbăteau era cum să *înţeleagă* natura divină a lui Iisus, având în vedere faptul că el era de asemenea om. În plus, cum se putea ca şi Iisus, şi Dumnezeu să fie Dumnezeu, dacă exista un singur Dumnezeu? *Acestea* erau întrebările la care trebuia să găsească răspunsuri Conciliul de la Niceea, nu dacă Iisus era divin sau nu. Şi, în mod sigur, nu s-a votat spre a hotărî dacă Iisus era sau nu de natură divină: acesta era deja un fapt general recunoscut de către creştini, şi fusese astfel chiar de la începutul acestei religii.

Natura divină şi natura umană a lui Iisus

În discuţia sa cu Sophie, Teabing prezintă într-o manieră cam confuză problema identităţii divine a lui Iisus. Pe de o parte, el afirmă că natura divină a lui Iisus nu a fost acceptată până la Conciliul de la Niceea din anul 325; pe de altă parte, afirmă şi că împăratul Constantin a acceptat în canonul scripturii sale numai acele evanghelii care îl portretizau pe Iisus ca fiind de natură divină, eliminând toate celelalte evanghelii, care îl înfăţişau pe Iisus ca fiind muritor. Dar dacă natura divină a lui Iisus nu a fost recunoscută de creştini până la Conciliul de la Niceea (opinia lui Teabing), cum se face că Evangheliile după Matei, Marcu, Luca şi Ioan l-au portretizat ca divin încă din secolul I (tot punctul său de vedere)?

Dincolo de faptul că nu este coerent, punctul de vedere al lui Teabing este greşit în câteva aspecte esenţiale: creştinii recunoscuseră natura divină a lui Iisus încă dinainte de Conciliul de la Niceea; Evangheliile din Noul Testament îl portretizează ca fiind de natură divină şi umană în egală măsură; evangheliile care *nu* au fost incluse în Noul Testament îl înfăţişează ca fiind de natură divină la fel de pregnant - sau poate chiar mai apăsat decât - ca fiind uman. Mă voi ocupa de primele două puncte de vedere în acest capitol, iar de al treilea în capitolele ce urmează.

Celor care studiază istoria teologiei creştine li se va părea, în cel mai bun caz, bizar să îl audă pe Teabing pretinzând că, înainte de Conciliul de la Niceea, creştinii nu îl considerau pe Iisus ca fiind de natură divină. Cel mai vechi autor creştin ale cărui scrieri s-au păstrat este apostolul Pavel, ale cărui scrieri (o parte din ele) le găsim în Noul Testament. Epistolele lui Pavel au apărut la douăzeci sau treizeci de ani după moartea lui Iisus (cu 250 de ani *înainte* de Conciliul de la Niceea) şi ele aduc nenumărate mărturii ale faptului că Pavel îl privea pe Iisus Christos ca fiind într-un anume sens divin. Aşa cum spune într-una din epistolele sale timpurii, cea către Filipeni:

> "Să aveţi în voi gândul acesta, care era şi în Christos Iisus: El măcar că avea chipul lui Dumnezeu, totuşi nu a crezut ca un lucru de înţeles să fie deopotrivă cu Dumnezeu, ci S-a dezbrăcat pe Sine însuşi şi S-a făcut rob, făcându-se asemenea oamenilor." (Filipeni 2, 5-7)

Pentru Pavel - şi pentru Filipenii cărora le-a scris epistolele - Christos avea "chipul" lui Dumnezeu şi era, într-un fel, egal cu Dumnezeu, chiar dacă s-a făcut om.

Învăţături asemănătoare pot fi găsite şi în alte scrieri din Noul Testament. În aceste texte, se fac în mod curent referiri la Iisus ca fiind "Fiul lui Dumnezeu". Acesta nu este un epitet pe care Iisus să-l fi primit pe baza unui vot strâns al Conciliului de la Niceea, peste câteva sute de ani! Evanghelia noastră cea mai veche, aceea după Marcu, începe prin a-şi anunţa subiectul: "Începutul Evangheliei lui Iisus Christos, Fiul lui Dumnezeu" (Marcu 1, I)[5]. Cea mai recentă dintre Evangheliile noastre canonice, Evanghelia după Ioan, este şi mai explicită. Aici, Iisus nu este numai Fiul lui Dumnezeu - deşi are şi această calitate (vezi Ioan 1,18; 3,16,18) - dar, într-un anume sens, este chiar Dumnezeu însuşi.

Chiar acesta este sensul versetelor cu care începe Evanghelia după Ioan:

> "La început a fost Cuvântul, şi Cuvântul era cu Dumnezeu şi *Cuvântul era Dumnezeu.* El era la început cu Dumnezeu. Toate lucrurile au fost făcute prin El; şi nimic din ce a fost făcut n-a fost făcut fără El." (Ioan 1,1-3)

Dar cine este, în accepţiunea lui Ioan, acest "Cuvânt" care a fost la început de la Dumnezeu şi care, de fapt, era însuşi Dumnezeu? Nu este nici o îndoială asupra persoanei pe care o reprezintă, pentru că, aşa cum spune la sfârşitul acestui verset:

> "Şi Cuvântul s-a făcut trup şi s-a locuit printre noi plin de har şi de adevăr... harul şi adevărul au venit prin Christos." (Ioan 1, 14-17)

Pentru acest evanghelist, încă din secolul I, Iisus este identificat ca fiinţă divină (Cuvântul) prin care Dumnezeu a creat lumea, care L-a revelat complet pe Dumnezeu poporului său, pentru că el însuşi era o fiinţă divină, coborâtă din ceruri şi întrupată.

De aceea Iisus poate fi egal cu Dumnezeu în această Evanghelie. Aşa cum spune evanghelistul Ioan: "Eu şi Tatăl suntem unul" (10,30). Şi de aceea, în această Evanghelie, adepţii lui Iisus îi recunosc identitatea divină, inclusiv Toma necredinciosul, la sfârşitul episodului în care îl vede pe Iisus înviat din morţi şi proclamă: "Domnul Dumnezeul meu!" (20, 28)

Însă perceperea lui Iisus ca fiinţă divină nu se limitează la Pavel şi la Evanghelii. Acesta este un punct de vedere comun, împărtăşit de scriitori creştini din primele secole. Numărându-se printre cei mai vechi autori care nu sunt incluşi în Noul Testament, martirul creştin Ignatius din Antiohia (m. 110 d.Chr.) a exprimat acest lucru în felul său poetic:

> "El este doctor şi pentru trup, şi pentru spirit, născut şi nenăscut, Dumnezeu întrupat, viaţă în moarte, de la Maria şi de la

Dumnezeu, mai întâi supus suferinţei şi pe urmă dincolo de suferinţă, Iisus Christos, Dumnezeul nostru." (Ignatius, Către Efeseni, *7,2)*

Încă de la începuturi - din cele mai vechi timpuri din care avem scrieri creştine (cu mult înainte de Constantin) - credinţa că Iisus era de natură divină într-o oarecare măsură era un lucru obişnuit. Dar întotdeauna a existat şi o reţinere, pentru că majoritatea creştinilor credeau că Iisus avea şi o latură umană. Cum putea fi el divin dacă era om? Aceasta este întrebarea care i-a frământat pe creştini de-a lungul secolelor şi, dintr-un anume punct de vedere, aceasta era întrebarea la care Conciliul de la Niceea a dorit să găsească un răspuns.

Înainte de a discuta problema imediată pentru care s-a întrunit Conciliul, trebuie să subliniez totuşi faptul că primii creştini l-au acceptat pe Iisus în ambele feluri, ca om şi ca Dumnezeu. E necesar să evidenţiez acest lucru deoarece, în *Codul lui Da Vinci,* Teabing afirmă că toţi creştinii dinainte de Conciliul de la Niceea l-au înţeles pe Iisus ca om, şi nu ca Dumnezeu - evident, cu excepţia autorilor celor patru Evanghelii care au fost incluse în Noul Testament şi care îl portretizează, conform lui Teabing, numai ca divin. Cum am explicat deja, aceasta este o greşeală din toate punctele de vedere. Dar în special pentru că pune problema că Evangheliile din Noul Testament nu îl consideră om pe Iisus. Dimpotrivă, Iisus este foarte uman în aceste Evanghelii, după cum poate demonstra o simplă citire a lor.

În cea mai veche Evanghelie, aceea după Marcu, Iisus este cu certitudine numit Fiul lui Dumnezeu. Dar el este descris în principal ca un profet evreu, asemenea multor profeţi evrei. Are o viaţă complet umană (nu se spune nici măcar un cuvânt despre vreo naştere miraculoasă în această Evanghelie), bea, mănâncă, se supără, este în agonie, suferă, sângerează şi moare. Este foarte uman în această Evanghelie. Se poate spune acelaşi lucru despre toate cele patru Evanghelii, inclusiv despre Evanghelia după Ioan, care merge mai departe decât celelalte trei în descrierea lui Iisus ca fiind divin. Chiar şi aici, Iisus este în întregime uman, oboseşte, îi este foame, se întristează şi aşa mai departe.

Rezolvarea tensiunii dintre natura divină şi cea umană a lui Iisus

Cum rezolvăm această dilemă, având în vedere că sursele noastre cele mai vechi îl descriu pe Iisus ca fiind divin şi uman în acelaşi timp? Cum poate fi Iisus Dumnezeu, dacă el este şi om? Aceasta este o problemă care i-a frământat pe creştini, deoarece ei recunosc că natura umană şi cea divină reprezintă două lucruri diferite: Dumnezeu nu poate fi om, la fel cum un om nu poate să fie piatră.

Mulţi dintre primii creştini au avut diverse soluţii la această problemă. Unii au spus că Iisus era atât de mult om, încât nu era deloc divin, iar alţii au spus că Iisus era atât de divin, încât nu era de fapt om. În secolul al II-lea însă, ambele puncte de vedere au fost considerate erezii (adică false

învăţături). Prima posibilitate poate fi exemplificată prin gruparea creştină din secolul al II-lea numită de învăţaţi "adopţionişti". Aceştia susţineau că Iisus era om din toate punctele de vedere - se născuse ca urmare a unirii sexuale între Iosif şi Maria, la fel ca orice alt om. Singurul lucru care îl diferenţia pe Iisus de ceilalţi oameni, după opinia adopţionişti, era faptul că el era mai drept decât toţi ceilalţi. Tocmai datorită calităţilor lui superioare, Dumnezeu l-a ales să fie "Fiul" său - de fapt, l-a adoptat când a fost botezat şi când s-a auzit o voce din ceruri grăind astfel: "Tu eşti Fiul Meu, astăzi te-am născut" (vezi Psalmul 2:7). Fiind adoptat ca Fiu al lui Dumnezeu, Iisus a primit misiunea divină de a muri, sacrificându-se pentru a răscumpăra păcatele altora. Aşa a şi făcut, îndeplinind întocmai porunca divină. Ca răsplată pentru credinţa lui Iisus, Dumnezeu l-a înviat din morţi şi l-a înălţat la dreapta sa, unde acum trăieşte în slavă, aşteptând să se întoarcă pe pământ la Judecata de Apoi.

Creştinii de azi ar putea fi uimiţi de acest punct de vedere şi s-ar putea întreba de ce adopţioniştii nu au citit pur şi simplu Noul Testament, ca să vadă că aveau o viziune greşită asupra a ceea ce se întâmplase (întrucât Iisus se născuse dintr-o fecioară şi era de fapt Fiul lui Dumnezeu). Motivul pentru care ei nu citiseră Noul Testament este însă limpede. Nu exista *încă un* Nou Testament. Mai exact, cărţile Noului Testament fuseseră scrise (scrierile lui Pavel şi Evangheliile, de exemplu), dar nu fuseseră încă adunate în canonul Scripturii şi numite Noul Testament. Canonul a fost elaborat ca *rezultat* al controverselor, inclusiv al celor referitoare la identitatea lui Iisus, care datau încă din primele secole.

În secolele al II-lea şi al III-lea, au fost şi creştini care au adoptat poziţia opusă şi au insistat că Iisus era într-o asemenea măsură divin încât nu putea fi om. Uneori aceşti credincioşi sunt numiţi "docetişti" (de la gr. *dokeo,* care înseamnă "a părea" sau "a apărea"), întrucât susţineau că Iisus nu a fost om, dar părea să fie om. El era pe deplin Dumnezeu. În acest caz, Iisus doar părea să aibă trup şi sânge, emoţii omeneşti, fragilitate umană şi capacitatea omenească de a suferi şi de a muri. De fapt, totul era aparenţă.

Majoritatea creştinilor respingeau şi ce susţinea adopţionismul, şi ce susţinea docetismul, insistând că, într-un fel, Iisus avea şi natură umană (cum susţineau adopţioniştii), şi natură divină (cum susţineau docetiştii). Dar cum poate fi el şi om, şi Dumnezeu în acelaşi timp? Asupra acestui punct, primii creştini au avut cele mai interesante dezbateri, iar acestea au dus la întrunirea Conciliului de la Niceea.

Înainte de acest Conciliu, au existat o serie de răspunsuri interesante la întrebarea cum putea fi Iisus şi om, şi Dumnezeu în acelaşi timp şi cum putea el să fie Dumnezeu, când Dumnezeu Tatăl este Dumnezeu şi nu există doi dumnezei, ci numai unul singur. Cum era posibil acest lucru? O soluţie timpurie a fost ideea că Iisus era de fapt Dumnezeu Tatăl însuşi, care s-a făcut om. În acest fel, Iisus era şi Dumnezeu, şi om (pentru că el chiar s-a făcut om) şi totuşi nu exista decât un singur Dumnezeu, chiar dacă Iisus era Dumnezeu şi Dumnezeu era Dumnezeu, căci ei erau unul şi acelaşi.

Această teorie a ajuns până la urmă să fie considerată o erezie (ca şi

vederile adopţioniştilor şi docetiştilor) din câteva motive. Cei care au respins-o au indicat că Dumnezeu Tatăl era superior tuturor lucrurilor şi dincolo de limitări ca suferinţa şi moartea. A spune însă că Iisus este Dumnezeu Tatăl ar însemna să afirmi că Dumnezeu Tatăl *a suferit.* Cei care au respins această teorie au numit-o patripasianism ("Tatăl suferă") şi au ridiculizat-o. Ei au explicat, de exemplu, că atunci când se ruga, Iisus nu vorbea cu el însuşi.

Dar atunci cum putea fi el şi Dumnezeu, şi om în acelaşi timp? Şi cum se putea ca el şi Dumnezeu (şi Duhul Sfânt) să fie Dumnezeu, dacă exista un singur Dumnezeu? Foarte puţini creştini acceptau să spună că existau mai mulţi dumnezei - întrucât era o viziune păgână. Deci cum puteau ei rămâne monoteişti, recunoscând în acelaşi timp că Christos era Dumnezeu?

Arie şi Conciliul de la Niceea

Necesitatea găsirii unei soluţii la această dilemă a dus până la urmă la întrunirea Conciliului de la Niceea. La începutul secolului al IV-lea, pe vremea convertirii împăratului Constantin, în Alexandria, Egipt, un important centru al creştinătăţii[6], trăia un învăţător popular pe nume Arie. Acesta a încercat să rezolve problema identităţii lui Iisus susţinând că la început a fost numai Dumnezeu Tatăl. Dar că, la un moment dat în eternitate, Dumnezeu l-a creat pe Fiul său şi prin acest Fiu al lui Dumnezeu, Christos, el a creat toate lucrurile. Christos era deci o fiinţă divină - dar era subordonat lui Dumnezeu Tatăl, ca fiind creaţia sa dintâi. Şi Christos a fost cel care a dat viaţă tuturor lucrurilor. El s-a făcut om născându-se din Fecioară şi a murit pentru păcatele omenirii, apoi a înviat din morţi şi continuă să trăiască alături de Dumnezeu, ca Fiu al lui Dumnezeu, în ceruri.

Această soluţie la problema identităţii lui Iisus a fost extrem de populară, în mare parte pentru că ea păstra afirmaţiile pe care creştinii voiau să le facă despre Dumnezeu (există un singur Dumnezeu şi el este prezent printre noi prin Iisus) şi despre Christos (că el este de natură divină şi că el s-a întrupat). Dar au existat şi creştini care au criticat această teorie deoarece, spuneau ei, Iisus apărea astfel ca subordonat lui Dumnezeu Tatăl, fără să fie în întregime Dumnezeu. Unul dintre oponenţii lui Arie era un tânăr diacon dintr-o biserică din Alexandria, care urma să devină una dintre cele mai importante figuri din istoria creştinismului în secolul al IV-lea. Numele lui era Atanasie. Acesta şi cei de aceeaşi credinţă cu el susţineau o teorie a paradoxului, conform căreia Christos era divin şi uman în acelaşi timp. Christos existase întotdeauna - el nu luase fiinţă într-un anume moment din timp - şi era în întregime (iar nu derivat din) Dumnezeu. De fapt, el era de aceeaşi esenţă ca Dumnezeu Tatăl. Aceasta este viziunea care a condus în cele din urmă la formularea doctrinei ortodoxe a Trinităţii, care susţine că există de fapt trei persoane care alcătuiesc un singur Dumnezeu. Toate trei sunt de aceeaşi substanţă şi sunt co-eterne, dar nu reprezintă trei dumnezei: Dumnezeu este unul, manifestat în trei persoane.

Toate acestea pot părea azi un set misterios de dezbateri. Dar în Alexandria şi în alte părţi ale lumii creştine de la începutul secolului al IV-lea dis-

cuţiile erau extrem de vehemente. Iar aceste dezbateri aprinse au afectat unitatea bisericii pentru că, până la urmă, au izbucnit certuri, lupte şi acte de violenţă pe marginea întrebării dacă Iisus era numai "ca" Dumnezeu, adică era creat ca divinitate secundară sau era "din aceeaşi substanţă" ca Dumnezeu, co-etern cu el. Privind în urmă, teologii din secolele care au urmat au arătat că cele două poziţii care stârniseră certuri se rezumau, nici mai mult, nici mai puţin, la o neînţelegere asupra literei *i:* una susţinea că Iisus era ca Dumnezeu (în greacă: *homoiousios),* iar cealaltă că el era de aceeaşi substanţă ca Dumnezeu (în greacă: *homoousios).* Dar *i*-ul cu pricina a încins multe spirite pe vremea aceea.

Ce au toate aceste lucruri de-a face cu împăratul Constantin? Aşa cum am văzut - şi aşa cum indică şi Leigh Teabing - Constantin a vrut ca, prin creştinism, să îşi unifice Imperiul. Însă cum putea creştinismul să aducă unitate când el era divizat chiar în natura sa, din cauza a ceea ce pe atunci se considera a fi o problemă teologică fundamentală *(cea mai importantă* problemă teologică, din unele puncte de vedere): esenţa lui Dumnezeu însuşi? Constantin, dorind unitatea bisericii pentru că dorea unitatea Imperiului său, a convocat Conciliul pentru a decide asupra poziţiei lui Arie: dacă Christos era o creaţie divină a Tatălui sau era el însuşi co-etern şi egal cu Dumnezeu.

Conciliul de la Niceea s-a întrunit în 325 d.Chr. pentru a lua o hotărâre în acest sens[7]. Contrar afirmaţiei lui Teabing, nu a fost chiar un vot "strâns". Marea majoritate din cei 200 sau 250 de episcopi prezenţi a favorizat viziunea lui Atanasie împotriva lui Arie, iar aceasta a devenit în cele din urmă chiar viziunea creştinismului (deşi dezbaterile au continuat timp de zeci de ani, chiar şi după Conciliu). Şi chiar mai important, contrar afirmaţiilor lui Teabing, nu s-a supus la vot natura divină a lui Iisus. De 250 de ani, creştinii erau de acord că Iisus era divin. Singura întrebare era *în ce fel* era el divin, iar Conciliul de la Niceea s-a întrunit spre a rezolva această dilemă.

Împăratul Constantin conform afirmaţiilor lui Teabing

Mai sunt şi alte comentarii pe care Teabing le face despre împăratul Constantin şi pe care trebuie să le analizăm în capitolele următoare. De exemplu, el susţine că Biblia creştină în forma de care dispunem acum - cu douăzeci şi şapte de cărţi ale Noului Testament - a fost alcătuită de însuşi împăratul Constantin, în efortul său de a garanta unitatea bisericii, pe care el a dorit-o ca forţă unificatoare a Imperiului său. Vom vedea că această afirmaţie este complet eronată; alcătuirea canonului Noului Testament a fost un proces îndelung elaborat, care a început cu câteva secole înainte de Constantin şi nu a fost încheiat până după moartea sa. De fapt, el nu a avut nimic de-a face cu acest proces. Printre altele, cele patru Evanghelii pe care le considerăm a face parte din Noul Testament fuseseră deja puse în drepturi înainte de convertirea împăratului Constantin, iar "celelalte" evanghelii fuseseră de multă vreme interzise de conducătorii creştini, ca scrieri eretice - prin urmare, nu au fost suprimate de împăratul Constantin.

Mai mult, Teabing susţine că împăratul Constantin a construit o formă masculinizată a religiei creştine, a suprimat şi chiar a demonizat elementul feminin, astfel încât adevărata formă a creştinismului, care adora femininul divin, a fost pierdută pentru posteritate, continuând să supravieţuiască numai sub forma societăţilor secrete ca Stăreţia Sionului. Aşa cum vom vedea, nici acest lucru nu are nici o umbră de realitate istorică, ci marchează un alt fragment de pură fantezie, util pentru ficţiunea *Codul lui Da Vinci,* dar fără nici o legătură cu istoria aşa cum a fost ea.

Înainte de a trata aceste subiecte însă, este important să analizăm ce-lelalte documente ale creştinismului timpuriu pe care Teabing şi chiar Robert Langdon, într-o mai mică măsură, le pomenesc în *Codul lui Da Vinci.* Aceste documente sunt cunoscute acum datorită recentelor descoperiri ale Manuscriselor de la Marea Moartă şi a Bibliotecii Nag Hammadi, care ne aduc lămuriri preţioase referitoare la adevărata esenţă a creştinismului. Acestea constituie subiectul următorului capitol.

Capitolul doi

Descoperirea Manuscriselor de la Marea Moartă şi a Bibliotecii Nag Hammadi

Aflându-se în atelierul său, Leigh Teabing îi explică Sophiei Neveu "adevărata" natură a lui Christos şi susţine că, deşi Evangheliile Noului Testament îl portretizează pe Iisus ca fiind divin şi nu ca om (o viziune care, aşa cum am arătat, este greşită), există alte evanghelii de la începuturile creştinismului care oferă o descriere mai exactă din punct de vedere istoric şi în care Iisus este privit sub aspectele sale umane. Aceste evanghelii, îi spune el, au fost descoperite relativ recent, datorită cercetărilor arheologice care au scos la iveală Manuscrisele de la Marea Moartă şi documentele de la Nag Hammadi, Egipt. Acestea, spune el, se numără printre cele mai vechi relatări evanghelice despre Iisus şi pot fi utilizate pentru a corecta viziunea canonică în accepţiunea căreia Iisus este divin.

Sunt adevărate aceste afirmaţii despre Manuscrisele de la Marea Moartă şi despre Biblioteca Nag Hammadi (cum este ea numită)?

Să analizăm ceea ce îi spune Teabing Sophiei:

> "- Din fericire pentru istorici, spuse Teabing, unele dintre evangheliile pe care împăratul Constantin a încercat să le distrugă au reuşit să supravieţuiască. Manuscrisele de la Marea Moartă au fost descoperite în anii 1950, ascunse într-o peşteră lângă Qumran, în deşertul Iudeii. Şi, desigur, mai sunt şi manuscrisele copte din 1945 de la Nag Hammadi. Pe lângă faptul că istorisesc adevărata poveste a Graalului, aceste documente vorbesc despre Christos de-scriindu-l în termeni destul de umani. Şi bineînţeles că Vaticanul, continuându-şi tradiţia de informare eronată, a încercat din greu să

suprime publicarea acestor manuscrise." (p. 234)

Din nefericire, cam tot ce spune Teabing este inexact din punct de vedere istoric. (1) Aşa cum vom vedea mai târziu, împăratul Constantin nu a încercat să distrugă nici una dintre primele evanghelii. (2) Manuscrisele de la Marea Moartă nu conţin evanghelii şi, de fapt, nu conţin nici un document care să vorbească despre Christos sau despre creştinism; ele sunt evreieşti. (3) Aceste Manuscrise au fost descoperite în 1947, şi nu în anii 1950. (4) Documentele copte de la Nag Hammadi erau cărţi, şi nu manuscrise (aceasta este o distincţie importantă pentru istoria primelor cărţi creştine). (5) Nici acestea şi nici Manuscrisele de la Marea Moartă nu pomenesc deloc Graalul[1].

(6) Ele nu vorbesc despre Iisus şi rolul lui "în termeni care pun accentul pe omenesc"; din contră, în documentele de la Nag Hammadi, Iisus este descris ca fiind divin mai accentuat decât în Evangheliile din Noul Testament.

(7) Vaticanul nu a tăinuit niciodată vreunul din aceste documente.

Acest lucru nu înseamnă că descoperirea Manuscriselor de la Marea Moartă şi a documentelor de la Nag Hammadi nu are nici o importanţă pentru înţelegerea personajului istoric Iisus şi a relatărilor despre el. Dimpotrivă: ambele descoperiri au fost foarte importante, dar nu din motivele pe care le oferă Teabing. Pentru a înţelege pe deplin importanţa acestor descoperiri, trebuie să le analizăm separat, începând cu cea mai faimoasă dintre ele, Manuscrisele de la Marea Moartă.

Manuscrisele de la Marea Moartă

Descoperirea

Nu există nici o îndoială că Manuscrisele de la Marea Moartă au fost cea mai importantă descoperire de înscrisuri din timpurile moderne[2]. Povestea descoperirii lor este una interesantă, întrucât a fost o pură întâmplare norocoasă. La începutul anului 1947, un tânăr păstor beduin pe nume Muhammad edh-Dhib (ceea ce înseamnă Muhammad Lupul) mâna o turmă de oi şi capre spre un izvor din deşertul Iudeii, pe lângă ruinele antice cunoscute sub numele de Qumran, aflate pe ţărmul de nord-vest al Mării Moarte, la şapte mile spre sud de Ierihon şi la douăsprezece mile spre est de Ierusalim. Una dintre turmele sale se rătăcise, aşa că băiatul a plecat să o caute. Observând o peşteră săpată în stâncă deasupra lui, a aruncat o piatră înăuntrul ei şi a auzit-o lovindu-se de ceva. A doua zi, s-a întors acolo împreună cu un prieten, ca să facă cercetări şi au găsit înăuntrul ei câteva vase mari de lut, în care se aflau manuscrise intacte, înfăşurate în pânză.

Când le-au povestit părinţilor despre vase, ei le-au scos la lumină împreună cu întregul conţinut. Beduinii şi-au dat seama că asemenea obiecte puteau valora mulţi bani şi şi-au propus să le vândă. Vasele conţineau şapte manuscrise complete, care au fost vândute în două loturi: patru dintre ele arhiepiscopului ortodox sirian al Ierusalimului şi trei unui învăţat de la Universitatea Evreiască din Ierusalim. Până la urmă, primul lot de patru

manuscrise a fost cumpărat de statul Israel în 1955, iar manuscrisele originale au fost lăsate pe mâna autorităţilor israeliene.

Dar beduinii şi-au dat seama că dacă acea peşteră ascunsese comori antice, atunci şi alte peşteri ar putea tăinui acelaşi tip de obiecte. În apropierea ei, existau de fapt în jur de trei sute de peşteri şi spărturi. Toate au fost explorate de beduini şi de arheologi la începutul anilor 1950. S-a dovedit că alte unsprezece peşteri conţineau rămăşiţe de manuscrise, cele mai multe însă nu în stare intactă ca cele şapte găsite iniţial, ci în formă fragmentară. Una dintre peşteri, numită Peştera 4 (pentru că a fost a patra peşteră în care s-au descoperit manuscrise), era plină ochi de fragmente şi înscrisuri care se deterioraseră cu timpul - aproximativ cincisprezece mii de fragmente, din şase sute de manuscrise, probabil. Organizarea şi potrivirea lor a fost o sarcină destul de anevoioasă, asemănătoare cu asamblarea a şase sute de piese ale unui puzzle din care lipsesc majoritatea bucăţilor, iar cele păstrate au fost amestecate la întâmplare.

A fost o muncă enormă, însă efortul a fost binemeritat. Pentru că aceste manuscrise - atât primele şapte, cât şi manuscrisele şi fragmentele descoperite în celelalte peşteri - erau foarte vechi; multe dintre ele erau chiar documente necunoscute din iudaismul antic. Manuscrisele sunt de acum două mii de ani. Au fost create şi folosite de o sectă de evrei care au trăit pe vremea lui Iisus, probabil într-o aşezare aflată pe locul de azi al ruinelor de la Qumran, lângă peşteri.

Această descoperire este semnificativă deoarece ne poate oferi informaţii foarte importante despre ceea ce se întâmpla în iudaism în secolele dinainte şi de după începutul erei creştine. Ele sunt semnificative şi pentru înţelegerea creştinismului - nu pentru că printre ele s-ar afla evanghelii despre Iisus, aşa cum spune Teabing, ci pentru că ele ne oferă informaţii despre iudaism în vremea lui Iisus.

Conţinutul manuscriselor

Ce fel de cărţi se găsesc printre manuscrisele descoperite în cele unsprezece peşteri de lângă aşezarea Qumran? Primul lucru care trebuie subliniat este că aici nu e vorba de nici un fel de documente creştine: toate textele sunt evreieşti, scrise de evrei, copiate de evrei şi folosite de evrei pe vremea lui Iisus (între anii 150 î.Chr. şi 70 d.Chr.).

Printre cele mai semnificative documente dintre Manuscrisele de la Marea Moartă se numără şi exemplare ale Bibliei evreieşti (Vechiul Testament din Biblia creştină). Unele dintre aceste exemplare sunt aproape complete - de exemplu, unul dintre primele şapte descoperite în Peştera 1 este un manuscris al profetului Isaia.

Toate cărţile din Biblia evreiască sunt prezente printre manuscrisele descoperite în cele unsprezece peşteri, cu excepţia cărţii Esterei. Descoperirea acestor manuscrise biblice este importantă pentru că, înainte să aibă loc, cele mai vechi exemplare ale Bibliei evreieşti de care dispuneam datau din anul 1000 d.Chr.; exemplarele descoperite la Marea Moartă sunt mai

vechi cu un mileniu (sau chiar mai mult) decât orice se ştia că există până în momentul acela. Astfel, acum putem spune cât de fidel au fost copiate textele Bibliei evreieşti de-a lungul timpului. S-a dovedit că unele texte (de exemplu, Isaia) au fost copiate cu mare acurateţe, secol după secol; altele (inclusiv cartea lui Samuel, de exemplu) au suferit schimbări foarte mari odată cu trecerea timpului.

Multe dintre cărţile descoperite în peşterile de lângă Qumran ne erau necunoscute înainte - o adevărată bibliotecă de texte evreieşti, care nu fuseseră disponibile până la acea dată. Majoritatea sunt scrise în ebraică (limba Scripturilor evreieşti), unele în arameică (limba vorbită zi de zi pe vremea aceea) şi foarte puţine în greacă (limba folosită în comerţul internaţional şi în cultură). Ele includ comentarii despre textele biblice, în care autorii interpretează textul şi explică semnificaţia sa pentru viaţa din comunitate. Scopul acestor comentarii nu este să reflecte ce dorea autorul biblic să comunice cititorilor din vremea lui; ele încearcă să arate cum autorii biblici au făcut profeţii care s-au împlinit peste câteva secole, chiar în comunitatea Qumran.

Există şi alte documente în comunitatea Qumran pe care învăţaţii le-au numit "sectare", ceea ce înseamnă că ele implică viaţa comunităţii însăşi - conţinând reguli de comportament, condiţii de admitere, pedepse pentru încălcarea politicii comunităţii şi aşa mai departe. Specialiştii sunt pe deplin convinşi că această comunitate a fost alcătuită de un grup de evrei cunoscuţi în alte surse antice drept esenieni. Citind cărţile, devine clar că această comunitate eseniană era formată din bărbaţi celibatari, care îşi dedicaseră viaţa castităţii, în virtutea credinţei că trăiau la sfârşitul timpului. Ei credeau că Dumnezeu va interveni în istorie spre a distruge forţele răului şi a-i răsplăti pe cei drepţi.

Alte cărţi conţin rugăciuni ale comunităţii şi psalmi - cărţi cu poeme, asemănătoare Psalmilor din Biblia evreiască. Altele oferă interpretări stricte ale legilor lui Moise şi afirmă că aceste legi trebuie înţelese şi urmate de membrii comunităţii. Există şi cărţi cu un conţinut vizionar - ele povestesc ce se va întâmpla la sfârşitul timpului, când forţele binelui (de partea membrilor comunităţii) se vor lupta cu forţele răului (Diavolul şi reprezentanţii săi pe pământ - de exemplu, armatele romane) şi le vor birui înainte de venirea împărăţiei lui Dumnezeu pe pământ.

În concluzie, aceste descoperiri sunt deosebit de importante pentru înţelegerea iudaismului din zilele lui Christos - chiar dacă ele nu se referă deloc la Iisus însuşi sau la urmaşii săi, în ciuda a ceea ce afirmă Leigh Teabing.

Poate că cea mai importantă caracteristică a Manuscriselor de la Marea Moartă este faptul că ele subliniază importanţa viziunii apocaliptice evreieşti în vremea lui Iisus. Datorită importanţei gândirii apocaliptice în înţelegerea lui Iisus (subiectul unui capitol viitor) şi pentru a elucida relaţia lui cu femeile (un element-cheie în *Codul lui Da Vinci),* ar trebui să explic ce era cu adevărat apocaliptismul, aşa cum aflăm din Manuscrisele de la Marea Moartă şi din alte documente evreieşti, datând cam din aceeaşi perioadă.

Manuscrisele de la Marea Moartă şi apocaliptismul iudaic

Apocaliptismul este un termen modern pe care îl folosesc experţii pentru a se referi la o viziune antică asupra lumii. Termenul este derivat din cuvântul grec *apocalypsis,* care înseamnă "descoperire" sau "dezvăluire". Adepţii acestei viziuni asupra lumii susţin că Dumnezeu le-a "descoperit" tainele cereşti, care i-ar putea ajuta să înţeleagă realităţile lumeşti; şi mai ales, Dumnezeu le-a revelat ce se va întâmpla în viitorul apropiat, când el va interveni pentru a distruge răul din lume şi pentru a aduce împărăţia binelui.

Pe vremea lui Iisus, adepţii evrei ai viziunii apocaliptice erau foarte numeroşi. Unii dintre ei erau membrii comunităţilor sectare ca aceea a esenienilor, alţii erau fariseii, alţii erau figurile profetice (ca Ioan Botezătorul) şi discipolii lor, iar alţii erau evrei care nu aveau legătură cu nici un grup, dar care împărtăşeau această viziune (aşa cum există azi creştini care nu aparţin nici unei denominaţii).

Oricare ar fi fost afiliaţia lor, apocaliptiştii, aşa cum reiese din manuscrisele de la Marea Moartă şi din alte documente evreieşti, par să subscrie la patru mari teorii:

1. *Dualismul.* Apocaliptiştii evrei susţin că există două componente fundamentale ale realităţii: forţele binelui şi forţele răului. Desigur că Dumnezeu însuşi este de partea binelui. Dar, după părerea apocaliptiştilor, Dumnezeu are un duşman personal, pe Diavol (înainte de apariţia apocaliptismului, nu existau referiri la Diavol în textele evreieşti - de exemplu, în cea mai mare parte a Bibliei). Dumnezeu are agenţii lui, pe sfinţii îngeri, iar diavolul îi are pe ai lui, demonii. De partea lui Dumnezeu sunt puterile supraomeneşti ca dreptatea şi viaţa; de partea Diavolului sunt puterile păcatului şi ale morţii. Acestea sunt înţelese de apocaliptişti ca fiind puteri manifeste în lume. Păcatul nu este doar un lucru rău pe care îl facem uneori. Pentru apocaliptişti, păcatul este o forţă cosmică, aliniată împotriva lui Dumnezeu, care încearcă să îi înlănţuie pe oameni şi îi forţează să acţioneze împotriva lui Dumnezeu. De ce oare unii oameni "nu se pot abţine" de la a face ceea ce ştiu că este rău? Pentru că sunt înlănţuiţi de păcat. Iar moartea nu este ceea ce se întâmplă când încetezi să respiri sau când nu îţi mai funcţionează mintea; este o forţă cosmică a universului care încearcă să te prindă şi, când reuşeşte, te anihilează.

Pentru apocaliptiştii evrei, oricine şi orice în lume este fie de partea forţelor binelui, fie de partea forţelor răului. Nu există teren neutru, nici teritoriu gri, aşa că fiecare trebuie să facă o singură alegere.

Mai mult, pentru apocaliptişti, acest dualism cosmic se manifestă într-un scenariu istoric, în care există o separare radicală între timpul nostru şi cel care va veni. Al nostru este controlat de forţele răului. De aceea există atât de multă suferinţă în lume: foamete, boală, război şi dezastre naturale, pe lângă experienţele lumeşti ale urii, singurătăţii şi morţii în sine. Dar în veacul viitor, tot răul va fi distrus şi numai binele va rămâne; nu va mai exista foamete, durere, suferinţă sau moarte - ci numai ceea ce Dumnezeu instituie, căci el e stăpân suprem aici, pe pământ.

2. *Pesimismul.* Pentru că apocaliptiştii susţineau că timpul prezent stă sub semnul răului, ei nu aveau nici o speranţă că ne putem îmbunătăţi soarta aici şi acum. Este rău acum şi va fi şi mai rău pe măsură ce diavolul şi favoriţii lui vor dobândi tot mai multă putere. Nu putem ameliora nimic dacă îmbunătăţim doar sistemul de beneficii, aducând mai mulţi profesori în şcoli sau mărind numărul de poliţişti care păstrează ordinea. Forţele răului câştigă putere şi vor continua să câştige putere până la sfârşitul veacului când, la modul propriu, va izbucni iadul.

3. *Reabilitarea.* Dar sfârşitul acestui veac nu este sfârşitul istoriei. Pentru că tocmai când lucrurile se vor fi înrăutăţit cât se poate de mult, Dumnezeu îi va ajuta pe aceia care au fost de partea lui. El va răsturna toate forţele răului după judecată, îl va distruge pe Diavol şi toate puterile sale şi va aduce împărăţia binelui aici pe pământ.

Parţial, reabilitarea sfinţilor lui Dumnezeu va implica învierea din morţi. Adică, judecata divină nu va fi doar pentru cei vii în acel moment; ea va afecta toţi oamenii, chiar şi pe aceia care au murit, căci morţii vor fi ridicaţi pe picioare şi aduşi la judecată. Oamenii nu trebuie să creadă că în viaţa aceasta pot fi de partea forţelor răului pentru a acumula prosperitate şi putere, ca pe urmă să moară şi să scape ieftin. *Nu* pot scăpa atât de uşor, pentru că Dumnezeu îi va învia din morţi şi îi va face să îndure pedeapsa eternă pentru răul pe care l-au făcut, iar ei nu vor putea face nimic ca să îl oprească.

Pe de altă parte, aceia care au fost de partea lui Dumnezeu şi care au suferit pentru el în veacul acesta (şi aceasta va fi consecinţa alegerii binelui, din moment ce puterile răului controlează lumea) vor fi înviaţi din morţi şi li se va da răsplata eternă. Şi astfel, oamenii care suferă acum pot aştepta să fie apăraţi şi reabilitaţi mai târziu, în împărăţia binelui care va veni. Dar când va fi aceasta?

4. *Iminenţa.* Apocaliptiştii evrei susţineau că această judecată finală urma să se întâmple foarte curând. Pentru ei, era iminentă, aproape aici. Apocaliptiştii credeau că totul ajunsese în culmea răului şi că Dumnezeu avea să intervină curând şi să distrugă aceste forţe, pentru a instaura împărăţia sa. Cât de curând va fi asta? "Adevăr vă spun, unii dintre cei ce stau aici nu vor muri până nu vor vedea Împărăţia lui Dumnezeu coborându-se în slavă." Acestea sunt cuvintele lui Iisus (Marcu 9,1). Însuşi Iisus, după cum vedeţi, era un evreu apocaliptist, cu viziuni similare acelora ale esenienilor din comunitatea din care provin Manuscrisele de la Marea Moartă, chiar dacă nu era un membru al comunităţii sau, aproape sigur, nu avusese niciodată contact cu ei. În alt loc, el spune: "Adevăr vă spun, această generaţie nu va trece înainte să se întâmple aceste lucruri." (Marcu 13, 30).

Prin urmare, Iisus împărtăşea viziunea apocaliptică a esenienilor din Qumran. În multe feluri, învăţăturile lui erau însă diferite - de aceea, învăţaţii sunt de acord în unanimitate când spun că el nu a aparţinut niciodată comunităţii lor. De exemplu, esenienii de la Qumran voiau să îşi conserve puritatea, rămânând departe de influenţele poluante ale lumii din jurul lor; Iisus, pe de altă parte, se înconjura mereu de "cei ce adunau taxe şi de

păcătoşi", fără să fie preocupat de puritatea personală sau de respectarea riguroasă a legilor lui Moise, după îndemnul esenienilor. Dimpotrivă, el era acuzat frecvent că are o atitudine prea indulgentă faţă de lege (de exemplu, respectarea legii Sabatului). Dar într-un mod fundamental el era asemenea membrilor comunităţii de la Marea Moartă. Şi el era dualist şi credea în forţele binelui şi ale răului (este mereu înfăţişat gonind demoni, spre exemplu), în iminenţa venirii împărăţiei lui Dumnezeu (Marcu 1, 15; 9, 1; 13, 30), în viitoarea înviere a morţilor şi aşa mai departe.

În această privinţă, Teabing are dreptate: Manuscrisele de la Marea Moartă fac lumină asupra adevăratei naturi a lui Iisus. Dar nu pentru că Manuscrisele conţin referiri explicit creştine, aşa cum spune Teabing. Ele sunt în profunzime şi pe de-a-ntregul evreieşti. Şi nu pentru că ar conţine evangheliile mai explicite decât acelea din Noul Testament. De fapt, nu există nici o evanghelie printre sutele de documente găsite la Qumran. Şi nici pentru că relatările lor îl descriu pe Iisus mai uman decât Evangheliile din Noul Testament. Manuscrisele nu vorbesc deloc despre Iisus. Ele aduc clarificări despre personalitatea lui Iisus întrucât conţin informaţii despre mediul evreiesc din care provin Iisus şi primii creştini, un mediu încărcat de teama apocaliptică referitoare la acest veac al răului cu un sfârşit iminent, susţinut doar de speranţa că Dumnezeu va interveni curând şi va judeca această lume, înainte să instaureze împărăţia eternă a binelui.

Biblioteca de la Nag Hammadi

În *Codul lui Da Vinci,* când Leigh Teabing încearcă să o convingă pe Sophie Neveu că cele mai vechi documente despre Christos îl descriu ca fiind mai degrabă uman decât divin, el îi arată câteva dovezi. Cei doi discută în biroul lui Teabing, când acesta ia de pe raft o carte care se numeşte *Evangheliile gnostice* - despre care se spune că ar conţine "fotografii a ceea ce păreau să fie fragmente mărite din documente vechi". El îi spune Sophiei: "Acestea sunt fotocopii ale documentelor de la Nag Hammadi şi ale Manuscriselor de la Marea Moartă... cele mai vechi documente creştine." (p. 235)

Am arătat deja că Manuscrisele de la Marea Moartă nu sunt de fapt printre cele mai vechi documente creştine. Trebuie să subliniez şi că volumul despre care vorbeşte Teabing, *Evangheliile gnostice,* nu conţine deloc fotografii de documente vechi, ci un studiu al textelor Nag Hammadi aparţinând autoarei de succes Elaine Pagels, foarte des citată în cartea lui Dan Burstein pe care am menţionat-o mai devreme, *Secretele Codului.* Totuşi, Teabing punctează un lucru important: printre documentele de la Nag Hammadi se numără şi scrieri gnostice, unele dintre ele semnificative pentru a înţelege felul în care era descris Iisus la începuturile Bisericii. Însă aceasta nu este nicidecum o descriere făcută în favoarea aspectului său omenesc.

Din nou trebuie să o luăm de la capăt şi să analizăm, înainte de orice, modul în care au fost descoperite documentele de la Nag Hammadi. Întrucât această descoperire este mai importantă în intriga *Codului lui Da Vinci* decât

Manuscrisele de la Marea Moartă, mă voi ocupa de ea mai amănunţit. Descoperirea a fost rezultatul unei întâmplări norocoase, foarte mult asemănătoare cu descoperirea Manuscriselor de la Marea Moartă. Dar a avut loc cu un an şi jumătate mai devreme şi într-o cu totul altă parte a lumii - nu în pustiul Iudeii, lângă Marea Moartă, ci în pustiul Egiptului, lângă Nil.

Descoperirea

Documentele au fost găsite în decembrie 1945, de către şapte beduini care ajutau la câmp făcând săpături ca să găsească *sabakh* - un îngrăşământ bogat în nitrat, lângă stânca numită Jabal al-Tarif, pe malul Nilului, în Egiptul Superior[4]. Îngrăşământul era folosit pentru recoltele care creşteau în apropierea unui cătun mic, al-Qasr, aflat de cealaltă parte a râului faţă de cel mai mare sat din zonă, Nag Hammadi, la vreo trei sute de mile la sud de Cairo şi patruzeci de mile la nord de Luxor şi de Valea Regilor. Pe liderul grupului, cel care a fost creditat pentru descoperire odată ce ea a fost făcută şi care a comunicat detaliile referitoare la aceasta, îl chema Mohammed Ali - un nume memorabil, am spune. De fapt, fratele mai mic al lui Ali a făcut descoperirea atunci când, din întâmplare, a lovit cu târnăcopul într-o suprafaţă tare ascunsă în noroi. S-a dovedit a fi un schelet uman[5]. S-au făcut săpături în jurul lui şi astfel s-a descoperit, lângă schelet, un vas mare de lut ce măsura şaizeci de centimetri în înălţime, acoperit cu un bol şi sigilat cu bitum.

Mohammed Ali şi tovarăşii lui au ezitat să deschidă vasul, de teamă că ar putea conţine un spirit rău. După ce s-au mai gândit puţin, le-a trecut prin cap că ar putea fi plin cu aur, aşa că, fără să mai piardă vremea, l-au spart cu târnăcoapele. Nu au găsit nici urmă de spirit sau de aur, ci numai câteva cărţi legate în piele, complet nefolositoare grupului de beduini analfabeţi.

Ali a împărţit descoperirea în mod egal, rupând cărţile în bucăţi pentru ca fiecare să îşi primească partea cuvenită. Ceilalţi însă au refuzat, aşa că Ali a înfăşurat totul în turbanul său, s-a întors acasă şi a depozitat cărţile în locul unde erau adăpostite animalele. Şi fireşte că, în noaptea aceea, mama lui Ali a folosit câteva din hârtiile fragile ca să aprindă focul şi să pregătească masa de seară.

Povestea se complică în acest punct, pentru că realitatea a luat întorsături aproape de necrezut. Mohammed Ali şi familia lui erau implicaţi de mult timp într-un conflict sângeros cu tribul din satul vecin. Începuse cu şase luni în urmă, când tatăl lui Ali, care lucra ca paznic de noapte al unui utilaj german pentru irigaţii, a împuşcat un intrus. Până a doua zi, tatăl lui Ali a fost ucis de familia intrusului. La câteva săptămâni de la descoperirea vaselor de lut, lui Mohammed Ali şi fraţilor săi li s-a spus că ucigaşul tatălui lor dormea la marginea drumului, lângă un vas cu melasă din trestie de zahăr. Atunci ei şi-au înşfăcat târnăcoapele, au găsit omul adormit şi l-au căsăpit fără milă. Ca ultim act de răzbunare, i-au sfâşiat pieptul, i-au scos inima caldă încă şi au mâncat-o - gestul suprem al unei răzbunări sângeroase.

Partea rea a întâmplării - de fapt, sunt o mulţime de părţi rele - este că

individul pe care îl omorâseră era fiul unui fel de şerif local. Probabil că, în momentul acela, Mohammed Ali ajunsese la concluzia că acele cărţi vechi descoperite în vas ar putea valora ceva şi i s-a făcut teamă că el şi fraţii lui ar putea fi primii suspecţi în această crimă nemiloasă, iar casa lui ar putea fi percheziţionată. El a dat una dintre cărţi preotului copt din localitate, ca să o păstreze până când se liniştesc apele.

Acest preot local, la rândul lui, avea un cumnat care era profesor itinerant de engleză şi istorie şi care, o dată pe săptămână, îl vizita pentru a merge să predea în şcolile parohiale din zonă. Profesorul de istorie şi-a dat seama că, de fapt, cartea ar putea fi o descoperire importantă - destul de importantă ca să însemne mulţi bani - şi s-a dus la Cairo ca să încerce să o vândă. Dar încercarea sa nu a fost tocmai plină de succes: cartea a fost confiscată de autorităţi. Totuşi, până la urmă, i s-a permis să o vândă Muzeului Copt.

Directorul muzeului ştia destul de bine cam ce reprezintă cartea şi, ca să scurtăm povestea, cu ajutorul unui francez expert în antichităţi, Jean Doresse, care se afla în vizită acolo şi pe care îl cunoscuse la Paris - chiar foarte bine, din moment ce el o ceruse în căsătorie pe doamna Doresse înainte ca ea să devină doamna Doresse - directorul a reuşit să dea de urma celor mai multe dintre celelalte volume şi să le cumpere pentru muzeu.

Conţinutul colecţiei

Ce reprezintă această veche colecţie de cărţi? Răspunsul scurt este că ea constituie cea mai semnificativă colecţie de scrieri creştine descoperite în timpurile moderne, un total de patruzeci şi şase de tratate diferite, multe dintre ele până atunci necunoscute[6]. Colecţia include câteva evanghelii despre Iisus inaccesibile învăţaţilor din Occident, cărţi despre care se ştia că existaseră în Antichitate, dar care erau pierdute de aproape o mie cinci sute de ani, incluzând: evangheliile despre Iisus, în aparenţă după discipoli ca Filip (pe care Leigh Teabing îl citează când discută despre importanţa Mariei Magdalena), speculaţii mistice despre împărăţia divină şi despre crearea lumii, reflecţii metafizice asupra sensului existenţei şi gloriei mântuirii, expuneri ale unor doctrine religioase importante şi atacuri polemice direcţionate către alţi creştini, pentru viziunile lor eronate şi eretice.

Documentele sunt scrise în coptă, o veche limbă egipteană. Dar există motive serioase pentru a crede că, în original, ele au fost compuse în greacă. Toate cărţile legate în piele au fost asamblate în a doua jumătate a se-colului al IV-lea. Ştiu asta pentru că fiecare cotor de carte a fost întărit cu hârtie, toate aceste hârtii fiind chitanţe cu date din anii 341, 346 sau 348 d.Chr. Cărţile trebuie deci să fi fost asamblate cândva după anul 348 d.Chr.

Sigur că data cărţilor nu este aceeaşi cu data documentelor găsite în cărţi - tot aşa cum Biblia de pe biroul meu a apărut în 1998, dar documentele pe care le conţine au fost scrise cu o mie nouă sute de ani în urmă. Acelaşi lucru este valabil şi pentru documentele de la Nag Hammadi: ele au fost compuse cu mult înainte de sfârşitul secolului al IV-lea, când au fost făcute

cărţile. Multe din aceste documente par să fi existat înainte de secolul al II-lea creştin, cel mai târziu.

Nu ştim exact cine a scris aceste cărţi sau de ce au fost ele ascunse sub stânca de la Jabal al-Tarif, mai sus de cotul Nilului, la nord de Luxor. Este semnificativ faptul că o mănăstire creştină fondată de faimosul călugăr creştin Sfântul Pachomius, în secolul al IV-lea, este amplasată la o depărtare de numai trei mile. Experţii înclină să creadă că aceste cărţi ar putea să provină din biblioteca mănăstirii, iar această presupunere este sprijinită de conţinutul filelor din cotoarele cărţilor. Dar de ce ar fi ascuns călugării aceste cărţi departe de mănăstire?

Aşa cum vom vedea mai târziu, într-un alt capitol, un moment important în istorie a fost marcat de alcătuirea canonului Noului Testament, în secolul al IV-lea. În anul 367 d.Chr., puternicul episcop de Alexandria, Atanasie, cu care am făcut cunoştinţă în capitolul I, a scris o scrisoare către bisericile aflate în jurisdicţia sa în Egipt, conturând în termeni precişi canonul Scripturii[7]. Aceasta era prima dată când o personalitate recunoscută afirma că cele douăzeci şi şapte de cărţi care alcătuiesc acum canonul - şi numai acelea - ar trebui considerate drept Scripturi. Mai mult decât atât, Atanasie insista că restul cărţilor, cele "eretice", nu trebuie citite. Este posibil ca aceşti călugări de la mănăstirea Pachomian de lângă Nag Hammadi să fi simţit presiuni de sus şi să îşi fi curăţat biblioteca, pentru a se conforma poruncilor puternicului episcop de Alexandria? Dacă aşa a fost, de ce nu au ars cărţile, în loc să le ascundă? Oare cărţile le-au plăcut şi au decis să le ascundă pentru a le păstra la loc sigur, până se schimba valul de preferinţe în privinţa Scripturilor şi puteau fi recuperate pentru posteritate, reintroduse în biblioteca lor de texte sacre? Nu vom şti niciodată.

Biblioteca Nag Hammadi şi gnosticismul creştin timpuriu

În *Codul lui Da Vinci,* Leigh Teabing se referă la Evanghelia lui Filip şi alte cărţi din această colecţie numindu-le "Evanghelii gnostice". Ce înseamnă asta?

Gnosticismul este un termen folosit de experţi pentru a se referi la un mare număr de religii cunoscute în secolele al II-lea şi al III-lea creştine. Este derivat din gr. *gnosis,* care înseamnă "cunoaştere". Aceste religii sunt numite gnostice pentru că pun accentul pe necesitatea adevăratei cunoaşteri spre a dobândi mântuirea; mai precis, ele predică adevărata cunoaştere de sine. Numai atunci când oamenii se cunosc pe ei înşişi cu adevărat, ei pot fi eliberaţi de relele acestei lumi.

Relele acestei lumi, se pare, sunt legate de existenţa noastră materială în sine pentru că, după părerea gnosticilor, lumea materiei este în mod inerent sub stăpânirea răului, iar spiritele care sunt prinse în corpurile noastre (rele, materiale) trebuie să se elibereze.

Chiar dacă printre diversele grupări gnostice au existat un mare număr de practici şi credinţe diferite (aşa cum sunt şi astăzi în grupările care se autointitulează creştine), se pare că majoritatea gnosticilor din Antichitate

subscriau la câteva doctrine fundamentale:

1. *Lumea.* Am văzut că evreii apocaliptişti erau dualişti, crezând că există două componente fundamentale ale realităţii: binele şi răul. Gnosticii erau dualişti extremişti, crezând că lumea fizică este rea în mod inerent, în opoziţie cu lumea spiritului, care este bună.

2. Împărăţia divină. Prin urmare, Dumnezeul adevărat nu a creat această lume materială. El este în întregime spirit. Conform miturilor povestite de gnostici - unele dintre ele sunt păstrate printre documentele de la Nag Hammadi -, la un moment dat în eternitate, Dumnezeu a dat viaţă unor urmaşi divini, care la rândul lor s-au împerecheat şi au avut urmaşi. Dar în împărăţia divină a avut loc o catastrofă atunci când una dintre fiinţele divine (adesea numită Sofia, o zeitate feminină al cărei nume înseamnă "înţelepciune") s-a separat de restul şi a zămislit spontan o altă fiinţă divină. Aceasta din urmă, născută în afara împărăţiei divine, era rea. Împreună cu urmaşii lui, care au fost şi ei zămisliţi, el a creat lumea materială ca o închisoare pentru aceea care căzuse în greşeală (Sofia).

3. *Oamenii.* Astfel, Sofia a fost prinsă şi închisă în această lume materială, mai exact în corpul omenesc. Mulţi oameni au în ei această scânteie de divinitate. Aceşti oameni tânjesc să scape din lumea aceasta. Alţi oameni nu au scânteia în ei; aceştia sunt ca alte animale, care pur şi simplu încetează să existe atunci când mor.

4. *Mântuirea.* Scânteia divină din oameni poate evada numai învăţând de unde a venit, cum a ajuns acolo şi cum se poate întoarce. Eliberarea de această lume materială rea vine, cu alte cuvinte, numai prin eliberarea cunoaşterii *(gnosis).*

5. *Biserica.* Mulţi gnostici susţin că acei creştini care cred în Christos şi fac bine pot obţine un dram de mântuire atunci când vor muri (prin opoziţie cu alţi oameni, care pur şi simplu vor înceta să existe). Dar adevărata viaţă de apoi, în toată slava, este rezervată numai gnosticilor, numai acelora care au în ei scânteia divină şi care au ajuns să cunoască pe deplin secretele mântuirii.

6. *Mântuitorul divin.* Această cunoaştere nu poate fi totuşi obţinută numai prin înţelegerea acestei lumi. Cunoaşterea trebuie să vină din lumea exterioară, printr-un salvator divin care aduce cunoaşterea mântuirii din ceruri. Pentru gnosticii creştini (existau şi gnostici necreştini, care aveau o cu totul altă explicaţie a mântuirii), Christos este acela care vine din ceruri spre a aduce această cunoaştere. Gnosticii de diverse tipuri l-au înţeles pe Christos în feluri diferite. Unii dintre ei erau docetişti şi susţineau că Christos, o fiinţă divină, a venit pe pământ sub chip de om, dar, ca fiinţă divină, nu era din carne şi sânge. Alţi gnostici credeau că Christos era fiinţa divină care a intrat în trupul omului Iisus când acesta a fost botezat; în timp ce se afla în corpul lui Iisus, el i-a învăţat pe cei ce l-au urmat adevărul care putea aduce mântuirea. A părăsit apoi trupul lui Iisus înainte ca el să moară. De aceea, pe cruce, Iisus a strigat: "Doamne Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit?" Pentru aceşti gnostici, elementul divin l-a părăsit pe Iisus când el se afla pe cruce.

Am expus aceste variate doctrine nu pentru că eu cred că este important ca fiecare să aibă câteva noţiuni de bază despre gnosticismul antic, ci pentru că în *Codul lui Da Vinci,* Leigh Teabing pretinde că aşa-numitele *Evanghelii gnostice* de la Nag Hammadi îl descriu pe Iisus în principal ca om, şi nu ca fiinţă divină, în contrast cu Evangheliile din Noul Testament. Sper că această discuţie despre documentele de la Nag Hammadi a lămurit două lucruri. Pe de o parte, Teabing are dreptate când spune că, în aceste documente, viziunea asupra lui Christos este în contradicţie cu ceea ce aflăm din Noul Testament. Dar pe de altă parte, el greşeşte complet când afirmă că diferenţa constă în descrierea lui Iisus ca fiind un simplu om, în aceste texte. De fapt, este tocmai invers. Aceste texte - inclusiv acela pe care îl citează Teabing, Evanghelia după Filip - ca şi altele (printre care un alt document important pentru *Codul lui Da Vinci,* şi anume Evanghelia Mariei Magdalena, care nu a fost găsit la Nag Hammadi, ci în altă parte) - nu pun deloc accentul pe umanitatea lui Christos. Unele din aceste texte par să îl imagineze pe Christos ca pe o fiinţă divină cu aparenţă umană - el este important totuşi nu ca om, ci ca reşedinţă temporară a divinului Christos, care aduce mântuirea prin revelarea adevărului despre condiţia umană acelora care sunt capabili să ajungă la cunoaşterea eliberatoare.

Concluzie

Pe scurt, Leigh Teabing are dreptate să spună că descoperirea Manuscriselor de la Marea Moartă şi cea a documentelor de la Nag Hammadi sunt importante pentru a înţelege cum îl descriau primii creştini pe Iisus. Pentru istoricii critici, aceste documente reprezintă o sursă preţioasă de material care ajută la înţelegerea circumstanţelor sociale în care au trăit Iisus şi adepţii lui timpurii, în anii de după moartea sa. Dar este important de ştiut *ce* mărturisesc ele despre acest context. Descifrarea sau înţelegerea greşită a surselor antice este o eroare la fel de serioasă ca şi ignorarea lor. După cum am văzut, Teabing face câteva erori fundamentale când evaluează importanţa acestor descoperiri arheologice moderne. Manuscrisele de la Marea Moartă sunt evreieşti, nu creştine şi sunt importante în principal pentru că ne oferă informaţii despre circumstanţele sociale din care provine Iisus. Totuşi, ele nu îl menţionează pe Iisus şi nici nu vorbesc despre caracterul lui. Unele dintre documentele de la Nag Hammadi, pe de altă parte, sunt creştine şi îl menţionează pe Iisus. Această colecţie include evanghelii necanonice care par să reprezinte o perspectivă gnostică. Departe de a-l portretiza pe Iisus ca om însă, aceste documente pun totuşi accentul pe calităţile lui divine.

În capitolul următor, vom studia chiar unele dintre aceste evanghelii necanonice, texte evanghelice timpurii care nu au fost incluse în Noul Testament. Această analiză va arăta mai departe cât de mult greşeşte Leigh Teabing când afirmă că evangheliile respinse la începuturile bisericii accentuau umanitatea lui Iisus, spre deosebire de cele patru texte canonice. Acest

lucru este valabil nu numai pentru documentele de la Nag Hammadi, ci şi pentru alte evanghelii - gnostice sau de altă natură - care au fost redescoperite în timpurile moderne.

Capitolul trei

Celelalte evanghelii

Aşa cum am văzut, unele dintre afirmaţiile istorice cheie făcute de Leigh Teabing în *Codul lui Da Vinci* se învârt în jurul unei "conspiraţii" din vremuri vechi. În viziunea lui, biserica timpurie a încercat să facă un personaj divin din omul Iisus. Dar, pentru biserică, acest lucru s-a dovedit greu de realizat, pentru că, aşa cum pretinde Teabing, cele mai multe dintre evangheliile mai vechi îl descriau pe Iisus ca fiind în întregime om, şi nu divin. Soluţia acestei probleme era evidentă: biserica a ales cele patru Evanghelii după Matei, Marcu, Luca şi Ioan care îl descriu pe Iisus ca divin, după cum afirmă Teabing, şi a distrus toate relatările anterioare, care erau mai exacte din punct de vedere istoric.

Aşa cum îi explică Teabing Sophiei Neveu în atelierul său:

> "Iisus Christos a fost un personaj istoric cu o influenţă copleşitoare, poate cel mai enigmatic lider spiritual al lumii ... Viaţa sa a fost consemnată de mii de adepţi ai săi de pe tot pământul... Pentru Noul Testament, au fost luate în consideraţie peste *optzeci* de evanghelii şi totuşi numai câteva au fost alese spre a fi incluse în el - printre ele, Evangheliile după Matei, Marcu, Luca şi Ioan." (p. 231; sublinierea a fost păstrată din original.)

Conversaţia continuă puţin mai târziu în biroul lui Teabing, centrându-se însă pe problema-cheie a relaţiei dintre Iisus şi Maria, aşa cum este ea descrisă în Evanghelii:

> "- După cum am spus, continuă Teabing, biserica de la începuturi avea nevoie să convingă lumea că profetul muritor Iisus era o fiinţă divină. Prin urmare, toate evangheliile care descriau aspecte *lumeşti* din viaţa lui Iisus au fost omise din Biblie. Din nefericire pentru editorii timpurii, o temă lumească foarte supărătoare tot apărea în evanghelii. Maria Magdalena. Teabing făcu o pauză. Mai precis, căsătoria ei cu Iisus Christos." (p. 244; sublinierile sunt păstrate din original.)

Teabing face din nou câteva erori de natură istorică. După cum vom vedea într-un capitol următor, cuvintele şi faptele lui Iisus nu fuseseră în nici un caz consemnate de "mii" de oameni în timpul vieţii lui; dimpotrivă, nu

există nici o dovadă că în timpul vieţii lui Iisus *vreo persoană* ar fi consemnat aceste evenimente. Şi nici nu au existat optzeci de evanghelii care să fi fost luate în consideraţie spre a fi introduse în Noul Testament. Iar scrierile lui Matei, Marcu, Luca şi Ioan nu sunt "printre" cele care au fost incluse în Noul Testament - aceste Evanghelii au fost *singurele* incluse.

În afară de o serie de erori factuale, comentariile lui Teabing generează un număr de întrebări istorice interesante, pe care trebuie să le analizăm: Ce alte evanghelii (în afară de cele din Noul Testament) mai există astăzi? Îl descriu ele pe Iisus ca om sau mai degrabă ca pe o fiinţă divină? Arată ele că Iisus a fost căsătorit cu Maria Magdalena?

În acest capitol, vom analiza câteva dintre evangheliile necanonice care ne-au parvenit. Aşa cum am indicat deja, Teabing greşeşte când afirmă că au existat optzeci de alte evanghelii în competiţia pentru Noul Testament. Realitatea este că nici măcar nu *ştim* cât de multe alte evanghelii au fost scrise; în mod sigur, în ziua de azi nu există optzeci, însă există cel puţin douăzeci pe care le cunoaştem. Cele mai multe din aceste evanghelii ne-au parvenit destul de recent, fiind descoperite întâmplător, ca Biblioteca de la Nag Hammadi, în 1945. Un punct în care Teabing este bine informat e următorul: biserica a canonizat într-adevăr patru Evanghelii şi le-a exclus pe celelalte, interzicând folosirea lor sau uneori distrugându-le, aşa încât cei mai mulţi creştini din istoria bisericii au avut acces numai la relatările despre Iisus din Noul Testament. Aceasta nu înseamnă însă că evangheliile celelalte - lăsate în afara Noului Testament - sunt mai exacte din punct de vedere istoric, sau că ele descriu un Iisus mai degrabă uman, care a fost căsătorit cu Maria Magdalena. Dimpotrivă: aşa cum am arătat într-un capitol anterior, cele mai multe din aceste evanghelii îl descriu pe Iisus în termeni *diviniy* chiar mai pronunţat decât cele patru din canon, iar în nici una dintre evangheliile extra-canonice nu există referiri la Iisus ca fiind căsătorit şi, cu atât mai puţin, căsătorit cu Maria Magdalena.

Vom vorbi despre toate acestea în capitolele următoare. Deocamdată, vom cerceta câteva dintre cele mai vechi evanghelii necanonice pentru a vedea cum îl descriu ele pe Iisus: ca om sau ca supraom? Nu voi încerca să acopăr aici toate evangheliile noastre vechi necanonice; acestea pot fi găsite în alte lucrări[1]. Intenţia mea este să exemplific tipurile de cărţi aflate în afara canonului. Voi începe cu una în care este de aşteptat să ni se înfăţişeze un Iisus foarte uman, pentru că ea conţine o relatare despre copilul Iisus şi mai multe peripeţii din acea vreme. Din nefericire pentru teza lui Teabing, chiar şi această relatare asupra copilăriei este centrată pe descrierea unui Iisus cu calităţi mai degrabă supraumane decât umane.

Evanghelia lui Toma despre Copilărie

Relatarea numită Evanghelia lui Toma despre Copilărie (a nu fi confundată cu Evanghelia Coptă a lui Toma descoperită lângă Nag Hammadi) vorbeşte despre viaţa lui Iisus când era copil[2]. Învăţaţii au stabilit că datează de la începutul secolului al II-lea, ceea ce înseamnă că este una dintre cele

mai vechi evanghelii care au supravieţuit în afara Noului Testament. Conţinutul ei include relatări captivante despre activităţile lui Iisus, începând de la o vârstă foarte fragedă. În spatele naraţiunii se ascunde o întrebare care îi intrigă pe unii creştini şi în ziua de azi: "Dacă Iisus era Fiul lui Dumnezeu, făcător de minuni ca adult, cum era el când era copil?" Se pare că era ceva mai mult decât năzdrăvan.

Naraţiunea începe cu Iisus la vârsta de cinci ani, jucându-se lângă o apă curgătoare, într-o zi de Sabat. El împrejmuieşte apa mâloasă, construind un mic baraj şi apoi porunceşte apei să se limpezească - şi apa se limpezeşte imediat. Atunci Iisus modelează câteva vrăbii din lut pe mal, lângă râu. Dar un evreu trece pe lângă el şi vede ce a făcut - el a meşterit ceva şi prin urmare a încălcat legea Sabatului (să nu munceşti). Evreul aleargă să îi spună lui Iosif, tatăl lui Iisus. Iosif vine şi îl mustră pe Iisus pentru ca a profanat Sabatul. Dar în loc de a-şi cere iertare sau a-i părea rău pentru că a păcătuit, copilul Iisus bate din palme şi spune vrăbiilor să îşi ia zborul. Ele prind viaţă şi zboară ciripind - distrugând astfel orice dovadă a răului înfăptuit (Inf. Toma 2). Iisus, chiar copil fiind, dă viaţă şi nu ţine cont de legile şi regulile omeneşti.

S-ar putea crede că, datorită puterilor lui supranaturale, Iisus ar fi fost un tovarăş de joacă util şi amuzant pentru alţi copii din oraş. Se pare însă că băiatul avea multă personalitate şi nu trebuia supărat. Un copil cu care se juca s-a gândit să ia o creangă de salcie ca să tulbure apa curată pe care o limpezise Iisus. Gestul l-a înfuriat pe Iisus, care l-a apostrofat: "Copil nelegiuit, necredincios şi fără minte, cu ce ţi-au greşit zăgazurile mele şi apa aceasta? Usca-te-ai ca un copac şi să nu ai nici frunze, nici fruct, nici rădăcină!" Şi cuvântul lui Iisus s-a adeverit ca aurul veritabil: "Copilul s-a uscat din cap până-n picioare" (Inf. Toma 3,1-3). Iisus s-a întors la el acasă, însă "părinţii celui blestemat să se usuce şi-au luat plodul în braţe, jelindu-i vârsta fragedă". Apoi s-au dus la Iosif şi au protestat: "Ce fel de copil ai tu dacă poate face asemenea lucruri?" (Inf. Toma 3, 3). Răspunsul este clar pentru cititor: Iosif are un copil cu capacităţi supranaturale, unul care nu a învăţat încă să îşi controleze furia.

Acelaşi lucru se întâmplă şi în următoarea relatare: când un copil se loveşte de el pe stradă din întâmplare, Iisus se întoarce înfuriat şi îi spune: "Nu ţi-ai mai sfârşi drumul." Şi copilul cade mort pe stradă (Inf. Toma 4, 1). (Mai târziu, Iisus îl învie din morţi, împreună cu alţii pe care i-a blestemat atunci sau altă dată.) Şi furia lui Iisus nu se revarsă numai asupra altor copii. Iosif îl trimite la şcoală să înveţe să citească, dar Iisus refuză să spună al-fabetul. Învăţătorul îl roagă să coopereze, până când Iisus răspunde cu o provocare plină de dispreţ: "Dacă eşti cu adevărat învăţător şi ştii bine literele, spune-mi puterea lui Alpha şi eu o să îţi spun puterea lui Betha." Foarte tulburat, profesorul loveşte băiatul peste cap, singura lui greşeală dintr-o ilustră carieră de învăţător. Iisus îl face să se usuce imediat. Înnebunit de durere, Iosif îi porunceşte mamei lui Iisus: "Nu-l mai lăsa afară din casă: oricine îl supără, cade secerat" (Inf. Toma 14, l-3).

La un moment dat, din cauza reputaţiei sale, Iisus este învinovăţit ori de

câte ori se întâmplă ceva rău. Într-o zi, el se joacă pe acoperiş cu un grup de copii şi unul din ei, un băiat pe nume Zenon, se împiedică din întâmplare, cade de pe acoperiş şi moare. Ceilalţi copii se sperie şi fug; totuşi, Iisus se duce spre celălalt capăt al acoperişului şi se uită în jos. Părinţii lui Zenon sosesc la faţa locului şi ce li se înfăţişează? Copilul lor zace mort pe pământ, iar Iisus stă în picioare, sus pe acoperiş. Acest copil cu puteri supranaturale a întrecut din nou măsura, gândesc ei. Îl acuză pe Iisus că le-a ucis copilul, dar de data aceasta el este nevinovat! Aşa că sare de pe acoperiş chiar lângă copil şi îi vorbeşte: "Zenon! Ridică-te şi spune: eu te-am aruncat jos?" Copilul se trezeşte din morţi şi răspunde: "Nu, Doamne! Nu tu m-ai aruncat jos, ci tu m-ai ridicat de jos!" (Inf. Toma 9, 1-3).

Cu timpul, Iisus începe să îşi folosească puterile pentru a face bine. El îşi salvează semenul muşcat de un şarpe veninos, îi vindecă pe bolnavi, redă sănătatea şi viaţa celor pe care i-a uscat sau i-a ucis mai înainte. Şi se dovedeşte remarcabil de priceput în gospodărie şi la dulgherie: când Iosif taie greşit o scândură şi este pe cale de a pierde un client important, Iisus îi corectează greşeala în mod miraculos. Naraţiunea se termină cu Iisus în vârstă de doisprezece ani, la templu, înconjurat de scribi şi farisei - o scenă cunoscută cititorilor Noului Testament, deoarece a fost luată din capitolul al doilea din Evanghelia după Luca.

Pe cât de captivantă este această evanghelie, pe atât de clar este că ea nu reprezintă o încercare a unui creştin din acele vremuri de a povesti cu acurateţe istorică viaţa lui Iisus. Este greu de spus dacă ceea ce se povesteşte aici trebuie considerat *ad litteram,* ca întâmplări din viaţa lui Iisus sau dacă, dimpotrivă, totul a stat de la început sub regimul fanteziei. În orice caz, Iisus, aşa cum este descris aici, nu este pur şi simplu uman; el este un copil minune, un supraom.

Evanghelia după Petru

Evanghelia după Petru este un cu totul alt tip de naraţiune, care nu vorbeşte despre copilăria lui Iisus, ci despre ultimele lui ore. Nu avem textul complet al acestei evanghelii, ci numai un fragment care a fost descoperit în 1886, în mormântul unui călugăr creştin din secolul al VIII-lea, îngropat în Egiptul Superior. Însă fragmentul din relatare este foarte vechi, datând probabil de la începutul secolului al II-lea, ceea ce înseamnă că Evanghelia după Petru este una dintre cele mai vechi relatări existente (în afara Noului Testament) despre viaţa lui Iisus (de fapt, despre moartea şi învierea lui). Din nou, ne-am putea aştepta să întâlnim un Iisus foarte uman în această relatare, numai că ea accentuează şi mai mult calităţile lui supraomeneşti.[3]

Fragmentul de evanghelie, aşa cum îl avem, începe cu următoarele cuvinte: "Şi pentru că nici unul dintre iudei n-a vrut să-şi spele mâinile, şi nici Irod şi judecătorii lui, Pilat s-a ridicat în picioare." Începutul este important din două motive. Arată că exact înainte să înceapă fragmentul, evanghelia a vorbit despre Pilat spălându-şi mâinile - o relatare pe care, dintre Evangheliile din Noul Testament, o întâlnim numai în cea a lui Matei. Şi conţine o diferenţă

marcantă faţă de cea a lui Matei, care nu spune nici un cuvânt despre cineva care *refuză* să se spele pe mâini. Aici Irod, "regele iudeilor", şi judecătorii lui evrei (spre deosebire de guvernatorul roman, Pilat) refuză să se declare nevinovaţi de vărsarea sângelui lui Christos. Aceasta anunţă un aspect important al restului povestirii, şi anume faptul că, aici, evreii, şi nu romanii sunt responsabili de moartea lui Iisus. Această evanghelie fragmentară este mult mai virulent antievreiască decât oricare dintre cele incluse în Noul Testament.

Naraţiunea continuă înfăţişându-l pe Iosif din Arimateea cerând trupul lui Iisus, apoi urmează batjocorirea lui Iisus şi răstignirea pe cruce. Aceste relatări au şi asemănări, şi deosebiri faţă de Evangheliile canonice. De exemplu, în capitolul v. 10, se spune că Iisus va fi crucificat între doi infractori, ca şi în celelalte evanghelii; dar apoi găsim o afirmaţie neobişnuită, şi anume că Iisus "era tăcut de parcă nu simţea durere". Această ultimă afirmaţie poate fi înţeleasă într-un sens docetic - probabil că Iisus părea să nu simtă durere pentru că nu experimenta durere. Un alt vers-cheie se referă la Iisus pe moarte; "strigătul de abandon" este similar, dar nu identic cu acela din relatarea lui Marcu: "Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, pentru ce m-ai părăsit?" (V.19; cf. Marcu 15, 34); apoi se spune că Iisus este "ridicat", chiar dacă corpul îi rămâne pe cruce. Oare Iisus se tânguie aici pentru că divinul Christos a ieşit din corpul lui înainte de moarte - aceasta fiind, aşa cum vom vedea, viziunea unora dintre creştinii gnostici?

După ce Iisus moare, relatarea continuă cu descrierea înmormântării sale şi apoi, la persoana întâi, cu tristeţea discipolilor: "Am postit şi am plâns şi am jelit zi şi noapte, până în ziua de sabat" (v. 27). Ca şi în Evanghelia lui Matei, conducătorii evrei îi cer lui Pilat să pună soldaţi să păzească mormântul. Această evanghelie oferă totuşi mai multe detalii. Pe centurionul de serviciu îl cheamă Petronius şi, împreună cu un număr de soldaţi, el rostogoleşte o piatră imensă în faţa mormântului, pe care îl sigilează cu şapte peceţi. Apoi soldaţii îşi instalează corturile şi fac de gardă.

Urmează pasajul cel mai impresionant al naraţiunii, o relatare despre învierea lui Iisus şi ieşirea lui din mormânt - o relatare care nu se găseşte în nici una dintre evangheliile noastre mai vechi. O mulţime de oameni au venit din Ierusalim şi din vecinătăţi să vadă mormântul. În timpul nopţii, ei au auzit un zgomot puternic şi au văzut cerurile deschizându-se; doi oameni au coborât în splendoare. Piatra din faţa mormântului s-a dat la o parte singură şi cei doi oameni au intrat înăuntru. Soldaţii care stăteau de gardă l-au trezit pe centurion, care a venit afară să vadă incredibilul spectacol. Trei bărbaţi au ieşit din mormânt; capetele a doi dintre ei ajungeau până la cer. Ei îl sprijineau pe cel de-al treilea, al cărui cap trecea dincolo de ceruri. În spatele lor a apărut o cruce. Şi atunci o voce din ceruri a grăit: "Ai dus vestea celor adormiţi?" Iar crucea a răspuns: "Am dus-o" (vv. 41-42).

Un Iisus uriaş şi o cruce care umblă şi vorbeşte - aceasta chiar nu seamănă a relatare centrată pe calităţile umane ale lui Iisus.

Soldaţii aleargă la Pilat şi îi povestesc tot ce s-a întâmplat. Conducătorii evrei îl imploră să nu facă vâlvă despre aceasta, de teamă că vor fi ucişi cu

pietre când evreii îşi vor da seama ce au făcut condamnându-l pe Iisus. Pilat le porunceşte soldaţilor să tacă, dar numai după ce le aminteşte liderilor evrei că răstignirea lui Iisus a fost într-adevăr greşeala lor şi nu a lui. A doua zi în zori, neştiind ce s-a întâmplat, Maria Magdalena se duce cu câteva femei la mormânt, ca să îndeplinească cele necesare înmormântării după tradiţie. Ele găsesc mormântul gol, cu excepţia unui mesager divin, care le spune că Domnul s-a ridicat din morţi şi a părăsit locul. (Acesta este singurul fragment din naraţiune în care este menţionată Maria Magdalena; nu se spune nimic altceva despre faptul că ea ar fi avut o relaţie specială cu Iisus.) Manuscrisul se sfârşeşte în mijlocul unei descrieri a înfăţişării lui Iisus pentru unii din discipolii lui (probabil similară aceleia găsite în Ioan 21,1-14): "Iar eu, Simon Petru şi Andrei, fratele meu, ne-am luat plasele şi am ieşit pe mare; şi cu noi era şi Levi, fiul lui Alfeu, pe care Domnul..." (v. 60). Aici se întrerupe manuscrisul.

Acest text este numit şi Evanghelia după Petru, datorită ultimului său rând: este scris la persoana întâi, de cineva care pretinde a fi Petru. Dar, în mod evident, nu a fost scrisă de Simon Petru, deoarece pare să fi fost scrisă la începutul secolului al II-lea (de aici şi antiiudaismul acut menţionat mai devreme), la mult timp după moartea lui Petru. Această evanghelie este totuşi una dintre cele mai vechi relatări necanonice despre ultimele zile ale lui Iisus. Din nefericire pentru teza lui Leigh Teabing, ea nu pune accentul pe umanitatea lui Iisus şi nu menţionează nimic despre Iisus şi Maria Magdalena ca fiind intimi şi, cu atât mai puţin, căsătoriţi. Maria Magdalena este pur şi simplu prima persoană (împreună cu însoţitoarele ei) care vine la mormânt după moartea lui Iisus - la fel ca în Evangheliile care au fost incluse în Noul Testament.

Sigur că Teabing nu discută direct despre Evanghelia despre Copilăria lui Iisus a lui Toma sau despre Evanghelia lui Petru, care erau cunoscute înainte de descoperirea Bibliotecii de la Nag Hammadi, dar el menţionează *Evanghelile gnostice,* descoperite cu acea ocazie. Oare aceste evanghelii recent scoase la lumină confirmă teza referitoare la omul Iisus căsătorit cu Maria Magdalena?

Apocalipsa Coptă după Petru

Una dintre cele mai interesante relatări despre moartea lui Iisus din documentele de la Nag Hammadi este cea din textul numit nu evanghelie, ci apocalipsa (adică o revelare a adevărului); şi aceasta i se atribuie tot lui Petru, deşi, din nou, e vorba de un pseudonim. Una dintre cele mai interesante caracteristici ale naraţiunii este aceea că ea reprezintă un document gnostic care a fost scris, în mod cert, pentru a *se opune* creştinilor care atacau gnosticismul - adică acelor creştini care, în cele din urmă, au decis ce cărţi să fie introduse în canonul Noului Testament. Însă, aşa cum s-a dovedit, în loc să li se opună pentru că afirmau că Iisus este divin, această evanghelie li se opune pentru că susţineau că Iisus este uman. Ceea ce înseamnă că această carte reprezintă exact contrariul afirmaţiilor lui Leigh Teabing,

conform cărora *Evangheliile gnostice* ar descrie un Iisus mai mult uman decât divin.

Cartea începe cu învăţăturile "Mântuitorului", care îi spune lui Petru că există mulţi învăţători falşi care sunt "orbi şi surzi", care batjocoresc adevărul şi răspândesc răul prin învăţăturile lor[4]. Lui Petru, pe de altă parte, i se va revela învăţătura secretă, adică *gnosis* (Apoc. Pet. 73). Iisus continua spunându-i lui Petru că oponenţii lui sunt "lipsiţi de înţelegere" (adică lipsiţi de *gnosis).* De ce? Pentru că "se agaţă de numele unui mort"[5]. Cu alte cuvinte, ei cred că moartea omului Iisus este importantă pentru mântuire. Pentru acest autor, aceia care susţin un asemenea lucru "batjocoresc adevărul şi proclamă răul şi învăţăturile sale" (Apoc. Pet. 74).

Într-adevăr, aceia ce venerează un om mort aleg moartea şi nu viaţa eternă. Aceste suflete sunt moarte şi au fost create pentru moarte.

> "Nu toate sufletele vin din adevăr şi nici din nemurire. Căci toate sufletele din acest veac trebuie să cunoască moartea. Prin urmare, ele sunt întotdeauna sclave. Sunt create pentru dorinţele lor şi pentru distrugerea lor eternă, pentru care şi în care există ele. Ele (sufletele) iubesc fiinţele de materie care au venit împreună cu ele. Dar sufletele nemuritoare nu sunt ca acestea, o, Petru. Dar într-adevăr, atât timp cât nu a sosit încă ceasul, el (sufletul nemuritor) va fi într-adevăr asemenea celui muritor." (Apoc. Pet. 75)

Pe de altă parte, gnosticii din toată lumea pot părea să se asemene cu alţi oameni, însă ei sunt diferiţi, nu se agaţă de lucruri materiale şi nu trăiesc după bunul lor plac. Sufletele lor sunt nemuritoare, chiar dacă acesta nu este un lucru ştiut de mulţi: "Alţii nu înţeleg misterele, deşi vorbesc despre aceste lucruri pe care nu le înţeleg. Însă ei se vor lăuda că taina adevărului este doar a lor" (Apoc. Petru 76). Cine sunt aceştia care nu reuşesc să înţeleagă, care nu propovăduiesc adevărul? "Şi vor fi alţii dintre aceia care nu se numără printre noi care îşi spun episcopi şi diaconi, de parcă ar fi primit autoritatea de la Dumnezeu... Aceşti oameni sunt vase uscate" (Apoc. Petru 79).

Această idee nu îi poate flata nicidecum pe liderii bisericilor creştine: ei nu sunt fântâni de cunoaştere şi înţelepciune, ci albii de râu uscate.

Ce reprezintă deci această cunoaştere care este accesibilă sufletelor nemuritoare, neataşate de lucruri materiale şi percepută greşit de liderii ignoranţi ai bisericii? Este cunoaşterea adevăratei naturi a lui Iisus şi a răstignirii sale, despre care, în mod greşit, se crede că reprezintă moartea omului Iisus pentru păcate. În realitate, adevăratul Christos nu poate fi atins de durere, suferinţă sau moarte. El se află cu mult deasupra lor. Ce a fost crucificat nu era divinul Christos, ci numai învelişul lui fizic.

Într-o scenă interesantă, se spune că Petru este de faţă la scena răs-tignirii şi recunoaşte că este tulburat de cele ce vede:

"După ce a spus acele cuvinte, l-am văzut cum, aparent [!], îl luau. Şi am spus: « Ce văd eu, Doamne? » Chiar pe tine te iau?... Cine este cel de pe cruce, care se bucură şi râde? Şi este altcineva cel căruia i se bat cuie în picioare şi în mâini?"

Iisus dă atunci această replică uimitoare, care punctează adevărata semnificaţie a crucificării:

"Mântuitorul mi-a spus: « Acela pe care îl vezi pe cruce vesel şi râzând este Iisus cel viu. Dar acela în ale cărui picioare şi mâini se bat cuie este partea lui fizică, substitutul. Ei îşi bat joc de ceea ce este înfăţişarea lui. Dar uită-te la el şi la mine»." (Apoc. Pet. 81)

Nu Christos însuşi, ci numai chipul lui omenesc este ucis. Iisus cel viu transcende moartea - el transcende şi crucea, la propriu - şi iată-l deasupra ei, râzând de aceia care cred că îl pot face să sufere, de aceia care cred că spiritul divin din el poate suferi şi muri. Spiritul lui Iisus este dincolo de durere şi de moarte, aşa cum sunt şi spiritele acelora care înţeleg cine este el cu adevărat, care ştiu adevărul despre cine sunt ei de fapt - spirite întrupate într-un corp fizic, care nu pot suferi şi muri. Apoi viziunea continuă:

"Şi am văzut pe cineva care se apropia de noi şi care semăna cu el, chiar acela care râdea deasupra crucii şi era plin de spirit pur şi el era Mântuitorul... Şi el mi-a spus, «Fii tare! Căci tu eşti acela căruia i-au fost încredinţate aceste taine, spre a şti prin revelaţie că acela care a fost crucificat este primul născut, şi casa demonilor, şi vasul de lut în care trăiesc ei şi aparţine lui Elohim [adică Dumnezeului acestei lumi] şi crucii care stă sub legea lui. Dar acela care stă în picioare lângă el este Mântuitorul cel viu, partea esenţială a aceluia care este omorât. Iar el a fost eliberat. Plin de bucurie, el se uită la aceia care l-au pedepsit... Prin urmare, el râde de ei pentru ignoranţa lor. Într-adevăr, cel care îndură suferinţa trebuie să rămână, din moment ce corpul este numai înlocuitorul. Dar ceea ce a fost eliberat este corpul meu imaterial»." (Apoc. Pet. 82)

Corpul este doar un înveliş care aparţine creatorului acestei lumi [=Elohim; cuvântul ebraic pentru Dumnezeu, din Vechiul Testament]. Adevăratul sine este înăuntru şi nu poate fi atins de durerea fizică. Acesta este un lucru adevărat despre Iisus şi despre aceia dintre adepţii lui care au dobândit adevărata cunoaştere. Cei care nu au atins adevărata *gnosis* cred că îl pot omorî pe Iisus. Însă Iisus cel viu se înalţă deasupra tuturor şi râde la ei cu dispreţ. Şi cine este obiectul acestei batjocuri? Aceia care cred că moartea omului Iisus este cheia mântuirii. O viziune absurdă, o viziune ridicolă, o viziune ilară. Salvarea nu vine *în* trup; ea vine după *eliberarea* de trup. Iisus cel mort nu mântuieşte; Iisus cel viu mântuieşte. Aşa-zişii credincioşi care nu

înţeleg nu beneficiază de moartea lui Iisus, ci sunt ridiculizaţi prin ea.

Şi astfel, această evanghelie nu descrie un Iisus *mai uman* decât Evangheliile din Noul Testament; adevărata însemnătate a lui Iisus transcende întru totul omenescul din el. Dar ce se poate spune despre celelalte cărţi din Biblioteca de la Nag Hammadi, inclusiv acelea numite evanghelii: susţin ele afirmaţiile lui Leigh Teabing?

Evanghelia Coptă după Toma

Fără nici o îndoială, cea mai faimoasă evanghelie din Biblioteca de la Nag Hammadi este Evanghelia Coptă după Toma (a nu fi confundată cu Evanghelia despre Copilăria lui Iisus după Toma, menţionată mai sus). Dată fiind importanţa sa, voi petrece mai mult timp dezvăluind mesajul ei decât în cazul celorlalte evanghelii pe care le-am studiat.

Evanghelia după Toma a fost ţinta a numeroase dezbateri chiar de când a fost descoperită. Printre problemele centrale se află şi întrebarea dacă ea este cel mai bine înţeleasă ca evanghelie "gnostică" sau nu. În opinia mea, chiar dacă Evanghelia după Toma nu expune sistemul gnostic pentru cititorii săi într-un fel clar şi coerent, ea totuşi *presupune* un sistem gnostic, asemănător cu cel descris în capitolul al doilea. În această evanghelie, Iisus este învăţătorul divin al cunoaşterii secrete care poate aduce eliberarea de această lume materială a răului. El nu este descris aici doar ca învăţător uman, ci şi ca maestru divin. Această descriere se bazează pe înţelegerea gnostică a lumii şi a locului nostru în ea.

Înainte de a vorbi despre învăţăturile găsite în Evanghelia după Toma, ar trebui să spun ceva despre natura evangheliei ca întreg[6]. Spre deosebire de Evanghelia lui Petru, Evanghelia după Toma este un text complet: avem începutul şi sfârşitul ei, precum şi ceea ce se află între ele. Este alcătuită din 114 pilde ale lui Iisus şi aproape nimic altceva. Nu conţine relatări despre Iisus: nu miracole, nu călătorii, nu judecăţi, nu moarte, nu înviere, nu povestiri de nici un fel. Cele mai multe pilde sunt introduse pur şi simplu prin cuvintele "Iisus a spus...", urmate de un alt vers care începe în acelaşi fel. Pe alocuri, întâlnim schimburi de replici între Iisus şi discipolii săi, în care ei spun sau întreabă ceva şi Iisus răspunde, sau el spune ceva şi ei răspund. Nu există un tipar evident după care să fi fost organizată colecţia de proverbe; unele dintre ele pot fi grupate împreună pentru că vorbesc despre acelaşi subiect sau folosesc aceleaşi cuvinte-cheie, însă în cea mai mare parte, proverbele par să fie complet necorelate.

Peste jumătate dintre proverbele din Evanghelia lui Toma sunt asemănătoare celor din evangheliile Noului Testament (79 din cele 114, după o numărătoare). În unele cazuri, aceste asemănări sunt destul de izbitoare. Iată de exemplu binecunoscuta parabolă a bobului de muştar:

> "Discipolii îi spuseră lui Iisus: « Spune-ne cum este împărăţia cerurilor». El le spuse: «Este ca un bob de muştar. Este cea mai mică dintre toate seminţele. Dar când cade în sol potrivit, dă

naştere unei plante mari şi devine adăpost pentru păsările cerului»." (Pilda 20, vezi Marcu 4, 30-31)[7]

Şi, într-o formă mai seacă decât aceea din Noul Testament, comentariul despre orbul care îi conduce pe orbi:

> "Iisus spuse: « Dacă un orb îl conduce pe altul, ei vor cădea amândoi în groapă »." (Pilda 34; vezi Matei 15, 14)

Dar un mare număr de proverbe nu sună deloc ca cele rostite de Iisus în Evangheliile canonice (cu excepţia câtorva clişee). Să luăm doar două exemple relevante:

> "Iisus spuse: «Acest rai va trece, şi cel de deasupra va trece şi el. Morţii nu sunt vii, iar cei vii nu vor muri. În zilele în care aţi consumat ceea ce este mort, l-aţi făcut să fie viu. Când veţi veni să locuiţi în lumină, ce veţi face? În ziua în care aţi fost unul singur, aţi devenit doi. Dar când veţi deveni doi, ce veţi face?» (Pilda 11)

Discipolii lui au spus: «Când te vei arăta nouă, ca să te vedem? » Iisus a spus: « Când vă veţi scoate hainele fără ruşine şi le veţi aşeza sub picioare precum copilaşii şi veţi călca pe ele, atunci veţi vedea pe fiul celui viu şi nu vă veţi teme»." (Pilda 37)

Ce să înţelegem din aceste proverbe ciudate? Ce înseamnă ele?

Putem să descifrăm această evanghelie prin prisma începutului ei neobişnuit, în care autorul îşi dezvăluie scopul şi felul în care înţelege importanţa colecţiei sale de proverbe şi, în corelaţie cu ea, felul în care putem dobândi viaţă veşnică:

> "Acestea sunt pildele secrete pe care Iisus cel viu le-a rostit şi pe care Didymus Iuda Toma le-a scris. Şi a spus el: « Cel care găseşte sensul acestor proverbe nu va cunoaşte moartea»." (Pilda 1)

Pildele scrise aici sunt menite să fie secrete; ele nu au un înţeles evident, nu sunt uşor de explicat sau banale. Sunt criptice, misterioase, enigmatice. Iisus le-a rostit şi Didymus Iuda Toma le-a scris. Şi calea spre viaţa eternă este descoperirea adevăratului lor înţeles.

Aceasta este o evanghelie care nu subliniază importanţa morţii umane a lui Iisus şi a învierii pentru mântuire. De fapt, moartea şi învierea lui Iisus nu sunt povestite aici, şi cu atât mai puţin accentuate. Mântuirea nu vine crezând în patimile lui Christos, ci interpretând cuvintele lui.

Dacă înţelegerea corectă a acestor proverbe este o condiţie pentru viaţa eternă, cum trebuie să le interpretăm? Aşa cum am indicat, după părerea mea (care se întâmplă să fie şi aceea a lui Leigh Teabing), Evanghelia după Toma se bazează pe o viziune gnostică asupra lumii. Nu pentru că Toma încearcă să propună acea viziune sau să explice fundamentul său mitologic

sau complexitatea sa. Dar, aşa cum le-am citit eu, proverbele din această evanghelie au înţeles în special când sunt abordate prin raportare la circumstanţele gnostice în care scria autorul.

De exemplu, Pilda 1 susţine că acela care găseşte sensul proverbelor secrete ale lui Iisus nu va cunoaşte moartea. Astfel, proverbele sunt secrete (accesibile nu publicului, ci numai acelora care cunosc), iar interpretarea lor (a *şti* ce înseamnă) este ceea ce aduce eliberarea de moarte în această lume. Pilda 2 este despre a căuta şi a găsi. Cunoaşterea trebuie căutată şi, când realizează că tot ce ştie despre lumea aceasta este greşit, omul se tulbură. Dar apoi el înţelege adevărul despre această lume şi este uimit. Iar când se întâmplă aceasta, omul se întoarce în cele din urmă în împărăţia divină de unde a venit şi stăpâneşte cu alte fiinţe divine peste tot ceea ce este.

Sau cum se spune într-un alt proverb, "Cine a ajuns să înţeleagă lumea a găsit numai un cadavru, şi cine a găsit cadavrul este superior lumii" (Pilda 56). De fapt, această lume materială este moartă - nu există viaţă în ea. Viaţa implică spirit. Din moment ce realizezi ce este lumea cu adevărat - moarte - eşti superior lumii, te ridici deasupra ei. De aceea, cine ajunge să înţeleagă acest lucru "nu va cunoaşte moartea" (Pilda 1).

Înţelegerea nimicniciei lumii materiale şi eliberarea de ea înseamnă înlăturarea învelişului de materie (corpul) şi eliberarea de constrângerile sale. Aceasta este o imagine eficientă a mântuirii: "Când te dezbraci fără ruşine şi îţi iei hainele şi le pui sub picioare precum copilaşii şi calci pe ele, atunci vei vedea pe fiul celui viu şi nu îţi va fi teamă" (Pilda 37). Mântuirea înseamnă eliberare de trup.

Conform acestei evanghelii, spiritele omeneşti nu îşi au originea în lumea materială, ci în lumea de sus:

> "Iisus a spus: «Dacă eşti întrebat 'De unde vii?', răspunde: 'Venim din lumină, din locul unde lumina a început de la sine...' Dacă ţi se spune 'Lumina eşti tu', spune 'Suntem copiii ei şi suntem aleşii tatălui celui viu'»" (Pilda 50).

Astfel am venit din lumea de sus, din lumea luminii în care nu există duşmănie, diviziune, întuneric; noi înşine am venit de la unul Dumnezeu şi suntem aleşii lui şi el este destinaţia noastră finală:

> "Iisus a spus: «Fericiţi sunt cei singuri şi cei aleşi, căci voi veţi găsi împărăţia. Căci veniţi din ea şi vă veţi întoarce la ea»" (Pilda 49).

Într-adevăr, este uimitor că această lume materială a luat fiinţă ca închisoare pentru spiritele divine, dar pe cât de uimitor este acest lucru, ar fi fost complet imposibil ca lucrurile să fi stat invers, ca spiritele oamenilor să fi apărut ca rezultat al creării materiei: "Că trupul a apărut datorită spiritului este o minune. Dar dacă spiritul ar fi apărut ca urmare a trupului, aceasta ar

fi minunea minunilor. Chiar sunt uimit cum această mare bogăţie [adică spiritul] şi-a făcut casă în această sărăcie [adică lumea materială/trupul]" (Pilda 29).

Pentru spiritele prinse în această lume materială, este ca atunci când eşti beat şi nu eşti în stare să gândeşti clar sau eşti orb şi nu vezi. Iisus a venit de sus, conform acestei evanghelii, spre a trezi la cunoaştere şi a aduce intuiţia luminoasă necesară mântuirii, iar aceia care erau prinşi aici aveau nevoie disperată de ea:

> "Iisus a spus: « Mi-am luat locul printre oameni şi le-am apărut în trup. Toţi sunt îmbuibaţi şi nici unuia nu îi este sete. Şi sufletul meu a suferit pentru fiii oamenilor, pentru că ei sunt morţi în inimile lor şi sunt orbi... Dar deocamdată sunt îmbuibaţi. Când se vor goli de băutură, se vor pocăi»" (Pilda 28).

Dar de ce "cei morţi nu sunt vii şi cei vii nu vor muri" (Pilda 11)? Pentru că morţii sunt doar materie şi ceea ce nu este materie, ci spirit, nu poate muri. Cum se face că "în ziua în care ai fost unul, ai devenit doi" (Pilda 2)? Pentru că ai fost cândva un spirit unitar, însă ai devenit prizonier într-un trup, prin urmare ai devenit două lucruri - trup şi spirit - nu unul. Spiritul trebuie să se elibereze şi atunci va fi din nou unul.

Această mântuire nu va fi deci mântuirea care vine *pentru* această lume; va fi mântuirea *de* această lume. Lumea în sine, această existenţă materială, nu este ceva ce a fost creat bun (contrar doctrinelor bisericii creştine ortodoxe). Este o catastrofă cosmică, iar mântuirea înseamnă eliberare de ea. Din acest motiv, împărăţia lui Dumnezeu nu este ceva care vine în această lume, o entitate fizică care poate *fi* de fapt aici, în lumea materială. Este ceva spiritual, interior:

> "Dacă aceia care va conduc vă spun, «Uite, împărăţia este în ceruri », atunci păsările cerului te vor preceda. Dacă ţi se spune că « Este în mare », atunci peştii te vor preceda. Mai curând, împărăţia este înăuntrul tău, şi în afara ta... Când ajungeţi să vă cunoaşteţi pe voi înşivă... veţi realiza că voi sunteţi fiii Tatălui celui viu" (Pilda 3).

Pentru că lumea este un loc de care trebuie să te eliberezi, nimeni nu ar trebui să fie legat de lucrurile materiale: "Nu vă îngrijoraţi de dimineaţa până seara şi de seara până dimineaţa în legătură cu ceea ce veţi purta" (Pilda 36). În loc de asta, tot ceea ce are lumea de oferit, toate bogăţiile pe care le poate asigura, ar trebui refuzate pentru a scăpa din această lume; "Oricine găseşte lumea şi devine bogat, să renunţe la lume" (Pilda 110). Aşa că omul nu trebuie să se ataşeze de nimic în această lume, aşa cum se spune şi într-unul din cele mai înţelepte proverbe din evanghelie: "Fiţi ca nişte trecători pe drum" (Pilda 42). Departe de a pune accentul pe viaţa umană de aici şi acum - sau pe Iisus omul - aceste pilde subliniază nevoia de a scăpa de capcanele

omeneşti ale acestei lumi.

Cheia mântuirii aduse de Iisus constă în a dobândi cunoaşterea adecvată, *gnosis* - cunoaştere despre sinele adevărat:

> "Când ajungeţi să vă cunoaşteţi, atunci veţi fi cunoscuţi şi veţi realiza că voi sunteţi fiii Tatălui celui viu. Dar dacă nu vă veţi cunoaşte, veţi rămâne în sărăcie [adică în lumea materială/în corp] şi veţi fi sărăcie" (Pilda 3b).

Iisus însuşi este cel care poate dărui această cunoaştere, cunoaşterea că spiritul uman este divin, la fel de divin ca însuşi Iisus şi de fapt una cu Iisus. "Acela ce va bea din gura mea va deveni ca mine. Eu însumi voi deveni el şi i se vor revela lucruri ascunse" (Pilda 108). Iisus este acela care aduce cunoaşterea necesară pentru ca spiritele divine să fie reunite cu împărăţia atunci când vor veni. De aceea, Iisus nu "dezbină", ci "uneşte".

Punerea accentului pe a deveni unul, reunit cu împărăţia divină în care nu există conflict sau divizare este motivul pentru care textul subliniază atât de puternic ideea de unul, unicitate, solidaritate. "Căci mulţi dintre cei care vor fi primii vor fi ultimii şi ei vor fi unul şi acelaşi" (Pilda 4); "Fericiţi sunt cei singuri şi cei aleşi, căci voi veţi găsi împărăţia" (Pilda 22). Sau aşa cum spune Iisus când discipolii întreabă: "Vom intra noi precum copiii în împărăţie?":

> "Când faceţi din doi unul, şi când pe dinăuntru este ca pe dinafară şi pe dinafară ca pe dinăuntru, şi ce e sus cum e jos, şi când femininul şi masculinul sunt acelaşi lucru, aşa încât masculinul nu este masculin şi femininul nu este feminin, şi când veţi avea mai mulţi ochi în loc de unul singur şi o mână în locul unei mâini şi un picior în locul unui picior şi asemănare în loc de asemănare, atunci veţi intra în împărăţie" (Pilda 22).

Restaurarea tuturor lucrurilor la starea lor de unitate originală, unde nu sunt părţi, ci numai un întreg, nu e dedesubt şi nici deasupra, nu e exterior şi nici interior şi nici parte femeiască şi parte bărbătească. Acolo se află mântuirea pentru aceia care s-au separat, s-au rupt de împărăţia divină.

Poate că această idee face lumină în cea mai ciudată şi, în mod sigur, cea mai controversată parte a Evangheliei după Toma, Pilda 114, în care Maria Magdalena este un personaj important - deşi nu ca iubită sau ca soţie a lui Iisus:

> "Simon Petru le-a spus, « Maria Magdalena să plece, pentru că femeile nu sunt demne de viaţă. » Iisus a spus, « Eu însumi o voi conduce spre a o face bărbat, pentru ca şi ea să devină un spirit viu asemenea vouă, bărbaţilor. Căci orice femeie care va deveni bărbat va intra în împărăţia cerurilor »."

Acest proverb a generat consternare, în special printre istoricii feminişti

experţi în creştinismul timpuriu, care sunt înclinaţi, pe bună dreptate, să considere că gnosticismul era mai deschis în ceea ce priveşte femeile şi rolul lor proeminent în biserică decât creştinismul ortodox (vezi capitolul opt din acest volum). Dar cum interpretăm acest verset - femeile (inclusiv Maria Magdalena) trebuie să devină bărbaţi pentru a intra în împărăţie?

Este imposibil să înţelegem ce poate însemna versetul fără a recunoaşte că în timpul acela, în lumea acestui text, oamenii înţelegeau în general relaţiile de gen altfel decât le înţelegem noi. Astăzi avem tendinţa să privim bărbaţii şi femeile ca fiind două tipuri diferite din aceeaşi substanţă. Toţi suntem oameni, fie bărbaţi, fie femei. În lumea din vechime, genul nu era imaginat astfel. Pentru oamenii din trecut, partea femeiască şi partea bărbătească nu erau două tipuri umane diferite; erau două *grade* umane diferite.[8]

Aşa cum ştim de la istoricii medicinei, de la filozofi, poeţi şi alţii, femeile din lumea greacă şi romană erau considerate bărbaţi imperfecţi. Ele erau bărbaţi care nu se dezvoltaseră în întregime - în viaţa intrauterină nu le crescuse penisul, nu li se dezvoltaseră muşchii, nu le apăruse părul facial, nu li se îngroşase vocea. Femeile erau, la propriu, sexul slab. Şi într-o lume pătrunsă de ideologia puterii şi a dominaţiei, aceasta le făcea pe femei inferioare şi, în mod necesar, subordonate bărbaţilor.

Se credea că toată lumea funcţionează conform unui continuum de perfecţiune. Lucrurile lipsite de viaţă sunt mai puţin perfecte decât cele vii; plantele sunt mai puţin perfecte decât animalele; animalele sunt mai puţin perfecte decât oamenii; femeile sunt mai puţin perfecte decât bărbaţii; bărbaţii sunt mai puţin perfecţi decât zeii. Pentru a dobândi mântuirea, pentru a fi uniţi cu Dumnezeu, era nevoie ca oamenii să devină perfecţi. Dar pentru ca o femeie să devină perfectă, ea trebuia să treacă mai întâi prin următoarea etapă din continuum şi să devină bărbat.[9] Şi astfel, în Evanghelia după Toma, mântuirea, care presupune o unificare a tuturor lucrurilor astfel încât să nu existe sus şi jos, afară şi înăuntru, parte femeiască şi parte bărbătească, necesită ca spiritele divine să se întoarcă la locurile lor de origine. Dar pentru ca femeile să dobândească această mântuire, ele trebuie evident să devină mai întâi bărbaţi. Cunoaşterea pe care o revelează Iisus permite această transformare, astfel încât orice femeie care se face bărbat, prin înţelegerea învăţăturilor lui, va intra în împărăţie.

În vreme ce unele texte gnostice celebrează femininul divin (aşa cum vom vedea), acesta de faţă pare să sublinieze că femininul trebuie să se transceadă pe sine spre a deveni masculin. Acesta nu este nici pe departe mesajul pe care a vrut Leigh Teabing să îl sublinieze!

Ar trebui să accentuez faptul că Iisus este portretizat în acest text nu ca un bun învăţător uman, ci ca unul divin care aduce el însuşi cunoaşterea necesară mântuirii, atât pentru femei, cât şi pentru bărbaţi. "Când îl vedeţi pe acela care nu s-a născut din femeie [adică pe Iisus, care doar avea înfăţişare de om] închinaţi-vă până la pământ şi adoraţi-l. Acela este tatăl vostru" (Pilda 15). Sau, aşa cum spune el mai târziu în evanghelie, "Eu sunt lumina care este deasupra tuturor. Eu sunt cel chemat. Din mine s-au născut

toate şi întru mine s-au înmulţit. Despicaţi o bucată de lemn şi sunt acolo. Ridicaţi piatra şi mă veţi găsi acolo" (Pilda *77).* Iisus este în toate, cel care pătrunde lumea şi care vine în lume ca lumina lumii, care poate scoate spiritul omenesc din întuneric pentru a se întoarce la casa divină a sufletului, prin dobândirea cunoaşterii de sine necesare mântuirii.

Concluzie

În acest capitol am luat în considerare numai patru dintre evangheliile vechi ce nu au fost incluse în Noul Testament. Vom lua în considerare alte două evanghelii importante - Evangheliile lui Filip şi ale Mariei - într-un capitol următor, în care vom analiza rolul Mariei Magdalena în viaţa lui Iisus şi în istoria bisericii timpurii. Bineînţeles că există şi alte evanghelii pe care nu le-am luat în considerare şi nici nu vom face aceasta - cu toate că Leigh Teabing greşeşte atunci când spune că, pe baza a "mii" de consemnări despre Iisus chiar din timpul vieţii lui, sunt cunoscute optzeci de evanghelii. Totuşi, aceste evanghelii par să fi fost scrise mai târziu decât acelea pe care le-am luat în considerare aici. Teabing are dreptate când spune că există o mulţime de evanghelii care nu au fost incluse în Noul Testament şi că, dintre toate cele care la un moment dat au fost considerate sacre de unele grupuri creştine, numai patru Evanghelii au fost incluse în canon până la urmă. Şi are dreptate când spune că restul evangheliilor au fost atunci interzise creştinilor de către părinţii bisericii. Dar el greşeşte când spune că, dacă aceste alte evanghelii ar fi fost incluse în Noul Testament, am avea o perspectivă asupra lui Iisus portretizat într-un fel uman. De fapt, este exact pe dos. Evangheliile extracanonice au tendinţa să îl portretizeze pe Iisus ca fiind mai mult divin.

Atunci, cum s-a întâmplat că cele patru Evanghelii ale lui Matei, Marcu, Luca şi Ioan au ajuns să fie incluse în Noul Testament, iar toate celelalte au fost excluse? A fost într-adevăr mâna împăratului Constantin, aşa cum susţine Teabing? Aceasta este întrebarea la care vom încerca să răspundem în capitolul următor.

Capitolul patru

Împăratul Constantin şi formarea canonului Noului Testament

Am văzut că Leigh Teabing avea dreptate când spunea că cele patru Evanghelii ale Noului Testament - după Matei, Marcu, Luca şi Ioan - nu erau consemnările *originale* ale vieţii lui Iisus sau singurele evanghelii disponibile primilor creştini. Alte evanghelii erau disponibile peste tot, dar nu au ajuns să fie incluse în Noul Testament - chiar dacă Teabing afirmă, în mod greşit, dar cu mare siguranţă, că au existat "optzeci de evanghelii" care erau în competiţie pentru un loc în canon. Dar cum au fost selectate cărţile care au ajuns să fie incluse în Noul Testament? De ce au fost incluse în canon numai

patru Evanghelii, până la urmă, iar celelalte au fost lăsate de o parte? Cum s-a făcut aceasta? Cine a luat deciziile? Pe ce considerente? Şi când?

Pentru Teabing, răspunsul este clar: cel care a luat deciziile este împăratul Constantin, în secolul al IV-lea. Teabing îşi afirmă deschis punctul de vedere în conversaţia cu Sophie Neveu din atelierul său:

> "- Peste optzeci de evanghelii au fost examinate în vederea alcătuirii Noului Testament, şi totuşi numai câteva au fost alese spre a fi incluse în el - Matei, Marcu, Luca şi Ioan printre ele.
>
> - Cine a ales evangheliile care urmau să fie incluse? întrebă Sophie.
>
> - Aha! izbucni Teabing cu entuziasm. Ironia fundamentală a creştinismului! Biblia, aşa cum o ştim azi, a fost alcătuită de împăratul păgân Constantin cel Mare." (p. 231)

Aşa cum afirmă Teabing mai târziu, împăratul Constantin a trebuit să creeze această "nouă" Biblie pentru a asigura o dovadă scripturală care să-i susţină punctul de vedere: acela că Iisus era mai mult divin decât om. Aceasta a dus la formarea canonului (colecţia de cărţi sfinte) a Noului Testament şi la distrugerea tuturor celorlalte cărţi sacre care nu au fost alese spre a fi incluse:

> "Constantin ştia că va trebui să dea o lovitură îndrăzneaţă dacă voia să rescrie cărţile de istorie. Astfel a apărut un moment-cheie în istoria creştină... Constantin a comandat şi a finanţat o nouă Biblie, care omitea acele evanghelii care vorbeau despre caracteristicile *umane* ale lui Christos şi înfrumuseţa acele evanghelii care Îl înfăţişau asemenea lui Dumnezeu. Evangheliile mai vechi au fost scoase în afara legii, adunate şi arse." (p. 234)

Viziunea conspiratorie pe care o are Teabing asupra formării canonului este spectaculoasă, însă, pentru istoricul familiar cu procesul prin care unele cărţi au ajuns să fie incluse în Noul Testament, în timp ce altele au fost excluse, ea conţine mai multă ficţiune decât fapt istoric. Realitatea istorică este că împăratul Constantin nu a avut nimic de-a face cu formarea canonului Scripturii: el nu a poruncit distrugerea evangheliilor care nu au fost incluse în canon (nu s-au ars cărţi din ordin imperial). În schimb, alcătuirea canonului Noului Testament a fost un proces lung şi elaborat, care a început cu câteva secole înainte de Constantin şi s-a încheiat la mult timp după moartea lui. Aşa cum ştim, pe baza consemnărilor istorice, împăratul nu a fost implicat în proces.

În capitolul de faţă, vom analiza acest proces în întregime, pentru a vedea cum a fost creat canonul Scripturii creştine de fapt, când a avut loc acest proces şi cine a fost implicat în el.

Viziunea lui Leigh Teabing asupra alcătuirii canonului creştin este corectă într-o singură privinţă: canonul nu a căzut pur şi simplu din ceruri după

moartea lui Iisus. Aşa cum Teabing spune într-una din afirmaţiile memorabile făcute în discuţia cu Sophie Neveu:

> "Teabing zâmbi.
> - Tot ce trebuie să ştii despre Biblie poate fi rezumat de marele doctor în canon Martyn Percy. Teabing îşi drese vocea şi spuse: Biblia nu a venit din cer prin fax.
> - Poftim?
> - Biblia este un produs al *omului,* draga mea. Nu al lui Dumnezeu. Biblia nu a căzut din nori ca prin minune." (p. 231)

În mod cert, canonul nu a apărut în formă finală gata pentru uzul creştinilor, ci a fost rezultatul unui proces lung, în care creştinii au cernut mai multe cărţi ce fuseseră scrise şi au decis pe care să le includă în canonul sacru al Scripturii şi care ar trebui excluse. A fost un proces care a luat mulţi ani - secole, de fapt. Nu a fost decizia unei persoane (contrar viziunii lui Teabing) sau a unui grup de persoane (de exemplu, un consiliu al bisericii); a fost rezultatul unor discuţii prelungite şi violente, al multor dezbateri în contradictoriu. Procesul nu s-a încheiat decât mult după moartea lui Constantin şi a început cu secole mai devreme.

Începuturile procesului

Poate părea ciudat astăzi, dar în trecut era neobişnuit ca religiile să aibă cărţi sacre, venerate ca îndrumătoare spre credinţă şi practicarea ei. În afară de iudaism, se pare că nici una dintre religiile diferite de pe tot cuprinsul Imperiului Roman nu a folosit cărţile în acest fel. Acest lucru nu înseamnă că religiile nu aveau practici şi credinţe - au avut, dar ele nu erau înrădăcinate în texte sacre, care să fi fost acceptate ca seturi de "instrucţiuni" de inspiraţie divină. Nici măcar cărţile fundamentale ale unei culturi - *Iliada* sau *Odiseea* lui Homer - nu erau văzute în acest fel. În schimb, ele au fost acceptate drept ceea ce erau: un număr de istorisiri foarte bune, pline de descrieri mitologice ale zeilor. Ele nu au fost folosite ca ghiduri de credinţă sau de comportament.

Singura excepţie de la regula că religiile vechi nu aveau cărţi sacre a fost iudaismul. Evreii aveau un număr de cărţi (un canon) despre care credeau că fuseseră date de Dumnezeu, cărţi care descriau cine era Dumnezeu, arătau cum interacţionase el cu poporul lui (evreii) de-a lungul istoriei, îi îndrumau cum să îl adore pe Dumnezeu şi îi învăţau cum să trăiască în comunitate. În zilele lui Iisus, canonul Scripturii evreieşti (pe care creştinii urmau să îl numească Vechiul Testament) nu era totuşi instituit încă: diferiţi evrei acceptau ca autorizate o gamă foarte largă de cărţi. Dar exista un consens asupra esenţialului canonului - Tora (un cuvânt evreiesc care înseamnă lege sau îndrumare), care consta în ceea ce cunoaştem acum ca fiind primele cinci cărţi ale Scripturii evreieşti: Geneză, Exod, Levitic, Numeri, Deuteronom. Aceste cinci cărţi, uneori numite Pentateuca (însemnând "cinci

manuscrise"), erau acceptate de toţi evreii ca revelaţii sacre de la Dumnezeu. În aceste cărţi se povesteşte cum a creat Dumnezeu lumea, cum a chemat naţiunea lui Israel să fie poporul lui ales şi cum a interacţionat cu strămoşii poporului evreu, patriarhii şi matriarhele credinţei, cum sunt Avraam, Sara, Isaac, Rebeca, Iacob, Raşela, Moise şi alţii. Şi mai important, aceste cărţi conţineau legile pe care Dumnezeu i le-a dat lui Moise pe Muntele Sinai, legi despre felul în care poporul evreu trebuie să îl venereze pe Dumnezeu prin sacrificiile aduse în Templu şi prin respectarea anumitor legi în ceea ce priveşte hrana şi sărbătorile (inclusiv ziua de Sabat), precum şi legi care reglementează comportamentul membrilor comunităţii unul faţă de altul.[1]

Privind înapoi, pare inevitabil ca creştinii să nu se fi îndreptat, până la urmă, spre un canon al Scripturii, întrucât creştinismul a început cu Iisus, un învăţător evreu care a acceptat Tora evreiască, a respectat tradiţiile ei, legile ei şi le-a transmis celor care l-au urmat învăţăturile pe care le conţine ea. Primii creştini au fost desigur aceia care l-au urmat pe Iisus, ceea ce înseamnă că încă de la început creştinii au avut un canon sacru care, aşa cum l-au acceptat ei, includea cărţi date de Dumnezeu, canonul Scripturilor evreieşti. Acest lucru era neobişnuit în Imperiul Roman - unde cărţile, în cea mai mare parte, nu funcţionau astfel -, dar nu unic: având un canon, creştinii urmau exemplul evreilor.

Dar creştinii aveau să se desprindă de rădăcinile lor evreieşti şi să adune propriile lor texte sacre, care urmau să fie folosite şi incluse într-un canon al Scripturii separat şi în mod distinct creştin, ce urma să fie cunoscut mai târziu ca Noul Testament.[2]

Mişcarea către un canon al Noului Testament a început chiar în perioada Noului Testament, adică în secolul I. Ar fi util să ofer aici câteva date de bază, pentru a fi sigur că ne aflăm pe aceeaşi pagină cronologică.

Iisus din Nazaret şi-a început probabil misiunea publică spre sfârşitul anilor 20 din primul secol d.Chr. A fost executat de romani probabil în preajma anului 30 d.Chr. Primele cărţi creştine au fost scrise la scurtă vreme după aceasta. Cele mai vechi scrieri creştine care se păstrează încă sunt acelea ale apostolului Pavel, datând din anii 50-60 d.Chr. Evangheliile din Noul Testament sunt cele mai vechi relatări despre viaţa lui Iisus şi au fost scrise probabil între anii 70-90 d.Chr. Celelalte cărţi ale Noului Testament au fost scrise cam în aceeaşi perioadă; ultima trebuie să fi fost Petru II, scrisă probabil în anul 120 d.Chr. Prin urmare, cărţile Noului Testament şi alte cărţi creştine ce nu au fost incluse în Noul Testament au fost scrise, cu aproximaţie, între anii 50 şi 120 era noastră.

Se pare că, din acea perioadă, creştinii începuseră deja să considere unele autorităţi distinct creştine ca fiind la egalitate cu cărţile Bibliei evreieşti. Există asemenea dovezi chiar în unele din scrierile Noului Testament. Să începem prin a spune că există mărturii că, de la începutul perioadei creştine, învăţăturile şi cuvintele lui Iisus au fost considerate la fel de autorizate ca şi textele Scripturii. Este posibil ca însuşi Iisus, prin învăţăturile sale, să fi încurajat această percepţie. Conform unora dintre cele mai vechi relatări

de care dispunem, precum Evanghelia după Matei, atunci când Iisus a interpretat Legea lui Moise, el a pus învăţăturile sale la egalitate cu legile date de Moise.[3] De exemplu, Moise a spus: "Să nu ucizi." Iisus a interpretat aceasta ca însemnând: "Nici măcar nu te înfuria pe altul." Moise a poruncit: "Să nu comiţi adulter." Iisus a răspuns: "Nici măcar să nu pofteşti la femeia altuia în inima ta." Moise a spus: "Să nu juri strâmb." Iisus insistă: "Să nu juri deloc!" Propriile interpretări ale lui Iisus au fost acceptate de cei care l-au urmat ca fiind la fel de autorizate ca şi legile lui Moise (vezi Matei 5, 21-48).

Mai multe dovezi în acest sens apar mai târziu, în perioada Noului Testament. În cartea lui Timotei (I), scrisă, se pare, de apostolul Pavel (deşi mulţi învăţaţi cred că a fost scrisă sub un pseudonim în numele lui Pavel, de unul dintre adepţii săi), autorul îi îndrumă pe cititorii săi creştini să îşi plătească învăţătorul, iar pe urmă citează "Scriptura", spre a-şi susţine spusele (Tim. 5, 18). Interesant este că el citează două pasaje: unul din Legea lui Moise şi altul din cuvintele lui Iisus ("Lucrătorul este demn de plata lui" - vezi Luca 10, 7). Aici cuvintele lui Iisus sunt considerate ca autoritate egală cu Scriptura.

La fel se întâmplă şi cu scrierile celor care l-au urmat. Cum am indicat deja, Petru II este ultima carte scrisă din Noul Testament. Interesant este că acest autor (care, din nou, pare să fi scris sub pseudonim, din moment ce Petru însuşi murise cu mult înainte să fie scrisă cartea) se referă la profeţi falşi care interpretează greşit "epistolele lui Pavel", spune el, "la fel cum au făcut şi cu restul scripturilor" (Petru II 3,16). Evident, acest scriitor creştin necunoscut a luat epistolele lui Pavel drept "scriptură".

Ceea ce încerc eu să spun este că spre sfârşitul secolului I şi începutul celui de-al II-lea - cu sute de ani înainte de Constantin - creştinii acceptaseră deja unele cărţi drept autoritate canonică şi aleseseră cărţile ce urmau a fi acceptate.

Motivaţiile pentru o colecţie de cărţi

Ce anume determina această mişcare să accepte un grup de cărţi ca autorităţi canonice? Aşa cum reiese din citatele de mai sus, creştinii se obişnuiseră să citeze anumite texte pentru a stabili în ce să creadă şi cum să îşi organizeze viaţa împreună. După ce Iisus a murit şi nu mai putea da îndrumări discipolilor săi, a trebuit să fie creată pentru posteritate o colecţie cu învăţăturile sale şi, după ce apostolii au început să dispară şi ei, a trebuit să fie adunate propriile lor scrieri, drept culegere de învăţături adevărate şi demne de urmat.

Această situaţie se datora în primul rând diversităţii creştinilor, care se afla în creştere începând din secolul I, dar s-a evidenţiat precis în secolul al II-lea. Astăzi creştinismul în lumea modernă este considerat ca fiind extrem de divers şi acest lucru este justificat, având în vedere variatele interpretări ale credinţei răspândite printre aceia care spun că îl urmează pe Christos. Gândiţi-vă doar la diferenţele dintre romano-catolici şi baptişti, greco-ortodocşi şi mormoni, Martorii lui Iehova şi episcopalieni sau prezbiterienii din

New England şi îmblânzitorii de şerpi din Munţii Apalaşi. Oricât de semnificative sunt diferenţele dintre grupurile de creştini de azi, ele pălesc în comparaţie cu diferenţele dintre grupurile creştine din primele secole ale bisericii.

De exemplu, se ştie că în secolul al II-lea existau oameni care pretindeau că urmează învăţăturile adevărate ale lui Iisus, dar credeau în tot felul de lucruri care ar părea extrem de bizare oricăror creştini din lumea modernă. Bineînţeles că existau şi creştini care credeau în unul Dumnezeu, la fel cum alţii susţineau că există doi dumnezei (Dumnezeu din Vechiul Testament şi Dumnezeu al lui Iisus); de asemenea, alţii credeau în existenţa a 12 zei sau 30 de zei sau chiar 365 de zei! Unii creştini explicau că lumea a fost creată de unul Dumnezeu adevărat, însă alte grupuri indicau faptul că lumea a fost creată de o zeitate secundară sau chiar de o fiinţă aflată în slujba răului. Au fost şi creştini care erau de părere că Iisus era şi în întregime uman, şi în întregime divin; un alt grup, aşa cum am văzut, susţinea că Iisus era atât de uman încât nu putea fi divin, pe când alţii credeau că era atât de divin încât nu putea fi uman; o altă variantă spunea că Iisus era două persoane - Iisus omul şi Christos Dumnezeu. După unii creştini, moartea lui Iisus adusese mântuirea lumii; după alţii, moartea lui Iisus nu avea nimic de-a face cu mântuirea lumii, iar după alte grupuri chiar, Iisus nu murise niciodată.

Aşa cum am arătat mai devreme, aceste grupuri creştine diferite - în special cele care păstrau cele mai bizare învăţături - nu puteau consulta pur şi simplu Noul Testament pentru a vedea cine avea dreptate şi cine greşea, pentru că *nu exista* nici un Nou Testament. Fiecare din aceste grupuri avea cărţile sale sacre, despre care pretindea că provin de la apostolii lui Iisus - evangheliile, Faptele, epistolele, apocalipsele - şi insista ca aceste cărţi să fie acceptate ca autoritate scripturală pentru creştinii care doreau să ştie ce să creadă şi cum să se comporte. Lupta pentru Scriptură a fost într-adevăr dură, un conflict între grupuri rivale de creştini care încercau să decidă asupra naturii creştinismului pentru posteritate. Un singur grup a câştigat lupta; acest grup a hotărât ce cărţi să fie incluse în canonul Scripturii. Contrar spuselor lui Leigh Teabing, aceasta nu a fost o decizie luată de împăratul Constantin, ci de conducătorii grupurilor creştine - aceia care au câştigat vechile dispute referitoare la practicile şi credinţa creştină.[5]

Serapion şi Evanghelia după Petru

Putem să ne facem o părere despre cum s-a desfăşurat acest proces dacă ne gândim la o anecdotă spusă de Eusebius, "părintele istoriei bisericii", de care am amintit într-un capitol anterior. Aşa cum am indicat deja, Eusebius a scris o istorie în zece volume a bisericii creştine din zilele lui Iisus până în vremea sa (în timpul lui Constantin). În această istorie, el a povestit multe despre primii creştini şi despre conflictele lor, inclusiv despre conflictele teologice şi cele privind canonul Scripturii. Una dintre aceste povestiri face lumină în întregul proces al formării canonului Scripturii.

În capitolul al treilea, am discutat despre Evanghelia după Petru ca fiind

una dintre primele evanghelii. Înainte de descoperirea acestei evanghelii în 1886, ştiam de existenţa ei dintr-un pasaj din *Istoria Bisericii* de Eusebius. Acesta povesteşte o întâmplare despre vestitul episcop de Antiohia pe nume Serapion, care a trăit în a doua jumătate a secolului al II-lea. Serapion avea în jurisdicţia lui bisericile din Siria şi ocazional călătorea prin parohii pentru a-şi păstori credincioşii. Odată, el a vizitat o biserică din satul Rhossus şi a aflat că, în timpul serviciului religios, creştinii de acolo foloseau o evanghelie scrisă de Petru. Serapion nu a considerat că aceasta era o greşeală - dacă apostolul Petru scrisese o evanghelie, atunci cu siguranţă că era acceptabil să fie citită în biserică. Când s-a întors însă în Antiohia din călătoriile sale, câţiva informatori au venit la el şi i-au spus că aşa-numita Evanghelie a lui Petru conţine o teologie falsă. De fapt, ei susţineau că era o evanghelie docetistă, în care Iisus nu era descris ca fiind pe deplin om (vezi discuţiile anterioare despre docetism).

Aflând aceasta, Serapion a obţinut o copie a cărţii pentru uz propriu şi a găsit în ea câteva pasaje care puteau fi interpretate din perspectivă docetistă. El a scris un mic pamflet, cu titlul "Despre aşa-numita Evanghelie după Petru", pe care l-a trimis creştinilor din Rhossus, cu instrucţiuni de a nu mai folosi cartea la serviciul religios.

Aceasta este o relatare interesantă pentru că dezvăluie multe despre felul în care creştinii hotărau dacă o carte urma sau nu să fie acceptată ca parte din Scriptură şi dacă se cuvenea să fie folosită în biserică pentru instruire şi îndrumare. Şi creştinii din Rhossus, şi Serapion au fost de acord că o carte apostolică - adică o carte scrisă de unul dintre cei mai apropiaţi adepţi ai lui Iisus (sau cel puţin de un tovarăş al vreunuia dintre discipoli) - era acceptabilă. Mai mult însă, orice astfel de carte trebuia să fie "ortodoxă", adică trebuia să reprezinte o interpretare corectă a învăţăturii lui Iisus. O carte care nu făcea aceasta nu era apostolică, întrucât doar în apostoli se putea avea încredere că transmit adevărul despre Iisus şi învăţăturile lui. După părerea lui Serapion, aşa-numita Evanghelie după Petru nu era ortodoxă; prin urmare, nu era posibil să fi fost scrisă de Petru. Din acest motiv, ea nu avea să fie folosită în serviciul religios. Cu alte cuvinte, urma să fie exclusă din canon.

Toate acestea s-au întâmplat cu 150 de ani înainte de Constantin.

Irinaeus şi canonul celor patru Evanghelii

Este oare adevărat că împăratul Constantin a fost responsabil pentru decizia finală în legătură cu cele patru Evanghelii care au ajuns să fie incluse în Noul Testament, aşa cum spune Leigh Teabing? A existat oare, la începutul secolului al IV-lea, o varietate de evanghelii acceptate pe un teritoriu extins, iar Constantin a ales într-adevăr patru dintre ele spre a fi incluse în canonul final al Scripturii?

Nici aceasta nu este o viziune exactă din punct de vedere istoric. Nu numai că anumite texte "eretice", precum Evanghelia după Petru, au fost excluse de majoritatea creştinilor în secolul al II-lea, dar şi canonul conţinând

cele patru Evanghelii ale lui Matei, Marcu, Luca şi Ioan a fost stabilit cu mult înainte de împăratul Constantin.

Despre începuturile canonului celor patru Evanghelii putem afla de la anumiţi autori ai bisericii din secolul al II-lea. Unul dintre cei mai faimoşi autori din această perioadă este un personaj cunoscut sub numele de Iustin Martirul *(martirul* este un titlu descriptiv, nu un nume), care, în a doua jumătate a secolului al II-lea, a fost executat pentru că era creştin. Tocmai pe vremea aceea Serapion îşi compunea scrisoarea către creştinii din Rhossus. Avem noroc să deţinem destule scrieri ale lui Iustin, în care el încearcă să explice detractorilor cultivaţi ai creştinismului că, în mod contrar părerii generale, creştinismul nu constituia o ameninţare pentru unitatea Imperiului, iar creştinii nu încălcau în mod notoriu regulile societăţii, aşa cum erau adesea acuzaţi. De fapt, creştinismul, spune Iustin, reprezintă singura religie adevărată dată de unul Dumnezeu.

Pentru a-şi susţine cazul, Iustin citează uneori din textele creştine vechi, inclusiv din evanghelii. Dar el nu numeşte niciodată aceste cărţi: în schimb, le numeşte simplu "Memoriile apostolilor". Şi nu indică niciodată că erau numai patru.

Irinaeus, un alt autor creştin important, a scris prin anii 180 d.Chr., la treizeci de ani după Iustin Martirul. Cei treizeci de ani care separă scrierile lui Iustin de cele ale lui Irinaeus sunt importanţi în istoria creştinismului pentru că în acei ani au început să înflorească o serie de erezii gnostice (fiecare cu teologia ei), iar Marcion, un important învăţător creştin (denunţat de Iustin şi Irinaeus ca arhieretic) şi-a răspândit învăţăturile în lung şi în lat. Marcion insista că existau doi dumnezei, Dumnezeul evreilor şi Dumnezeul lui Iisus, care l-a trimis pe Iisus în lume (ca pe o fantasmă: Marcion era docetist) ca să îi salveze pe oameni de Dumnezeul mânios al evreilor.[6]

Cum să îi convingă oponenţii gnosticilor şi ai lui Marcion (şi ai altor aşa-zişi profeţi falşi) pe cititorii lor despre "adevărul" religiei pe care o propovăduiau? Adică, în ce fel puteau conducătorii creştini să contracareze vederile teologice ale altor grupuri şi să promoveze propriile lor viziuni ca fiind acelea ale lui Iisus şi ale discipolilor lui? Sigur că cel mai simplu era să îşi sprijine propriile teorii pe cărţile scrise chiar de apostolii lui Iisus. Din cauza ameninţării crescute reprezentate de falşii profeţi eretici - gnosticii şi Marcion - între epoca lui Iustin şi cea a lui Irinaeus, nu este o surpriză că Irinaeus are o idee mult mai clară despre cărţile care trebuie să fie incluse în Scripturi. De fapt, după părerea lui Irinaeus, există numai patru Evanghelii - după Matei, Marcu, Luca şi Ioan. Oricine alege numai una dintre *cele* patru Evanghelii (de exemplu, Marcion a folosit numai Evanghelia după Luca; unii gnostici au folosit numai Evanghelia după Ioan) sau oricine include şi alte evanghelii (de exemplu, Evanghelia după Petru sau pe aceea după Toma), acela greşeşte.

Cum îşi argumentează Irinaeus punctul de vedere? El arată că există patru colţuri ale pământului din care bat cele patru vânturi care răspândesc adevărul despre evanghelia creştină - care trebuie să fie construită deci pe patru stâlpi, şi anume aceia ai lui Matei, Marcu, Luca şi Ioan. Patru colţuri ale pământului, patru vânturi şi patru Evanghelii - ce ar putea fi mai natural?[7]

Liste ale canonului în creştinismul timpuriu

Prima noastră lista referitoare la canon ne parvine din vremea lui Irinaeus - este o listă de cărţi despre care un autor (de data aceasta, anonim) crede că ar trebui să fie acceptate ca parte a canonului creştin. Această listă, Canonul Muratorian, poartă numele învăţatului L.A. Muratori, care a descoperit-o în secolul al XVIII-lea într-o bibliotecă din Milano. Manuscrisul care conţine lista a fost produs în secolul al VIII-lea, dar lista în sine pare să fi fost scrisă de fapt la Roma, spre sfârşitul secolului al II-lea.[8]

Începutul textului din manuscris s-a pierdut, din păcate. Dar având în vedere felul în care începe fragmentul în sine, nu există nici o îndoială asupra cărţilor pe care le descrie iniţial: " ...la care totuşi a fost prezent, şi aşa că le-a inclus [în naraţiunea lui]. A treia carte a Evangheliei este aceea după Luca."[9] Autorul continuă descriind cine era Luca, iar apoi vorbeşte despre "a patra Evanghelie", care este aceea "după Ioan". Cu alte cuvinte, această listă începe cu descrierea celor patru Evanghelii, din care a treia şi a patra sunt cele ale lui Luca şi Ioan. Este clar că lista începe amintind Evangheliile după Matei şi după Marcu, despre ultima discutându-se doar în propoziţia de final.

Prin urmare, Canonul Muratorian cuprinde cele patru Evanghelii care au fost incluse în Noul Testament şi nu altele. După ce vorbeşte despre Ioan, Canonul menţionează Faptele Apostolilor şi apoi epistolele lui Pavel - menţionând nouă epistole către şapte biserici (corinteni, efeseni, filipeni, coloseni, galateni, tesalonieni şi romani), dintre care două le-a scris de două ori (cea către corinteni şi către tesalonieni). Acestora le-au urmat patru epistole către persoane individuale (către Filimon, Titus şi două către Timotei). Acest Canon, cu alte cuvinte, include toate cele treisprezece epistole pauline. Totuşi, el respinge explicit epistola "către laodiceeni" şi pe cea "către alexandrini", întrucât amândouă au fost "născocite în numele lui Paul pentru a răspândi erezia lui Marcion." Acestea, se spune printr-o imagine memorabilă, "nu pot fi primite în Biserica Catolică la fel cum fierea nu poate fi amestecată cu mierea" (a se observa că aceste cărţi nu aveau să fie arse; ele n-ar fi trebuit *citite* sau, se presupune, copiate).

Canonul continuă prin a include pe lista de cărţi acceptabile epistola lui Iuda, două epistole ale lui Ioan, *Proverbele lui Solomon* (o carte care nu a fost inclusă în Noul Testament), Apocalipsa după Ioan şi Apocalipsa după Petru (a nu se confunda cu Apocalipsa Coptă după Petru, pe care am discutat-o în capitolul anterior) şi precizează faptul că unii creştini nu vor ca ultima să fie citită în biserică. Se menţionează şi că o carte numită *Păstorul* de Hermas trebuie citită, dar nu în biserică în calitate de Scriptură, pentru că "Hermas a scris-o foarte recent, în vremurile noastre, în oraşul Roma, în timp ce episcopul Pius, fratele lui, ocupa scaunul [episcopal] al bisericii din cetatea Romei" (rândurile 73-76). Altfel spus, este o scriere recentă (aproape de "vremurile noastre") şi nu este scrisă de un apostol (ci de fratele unui episcop recent). Prin urmare, nu poate fi inclusă în canon.

Lista se încheie cu menţionarea altor cărţi respinse: "Nu se acceptă

nimic de Arsinous sau Valentinus sau Miltiades, care au scris şi o nouă carte de psalmi pentru Marcion, împreună cu Basilides, părintele asiatic al catafrigienilor..." Şi lista se termină aşa cum a început, în mijlocul propoziţiei.

Dacă se face totalul, acest autor din secolul al II-lea a acceptat douăzeci şi două sau douăzeci şi trei din cele douăzeci şi şapte de cărţi care au fost incluse în Noul Testament. Cele excluse sunt Iudeii, Iacob, Petru I şi II şi una dintre epistolele Iohanine (el acceptă două din cele trei pe care le avem, dar nu precizează care sunt acestea). De asemenea, acceptă *Proverbele lui Solomon* şi, provizoriu, Apocalipsa după Petru. În sfârşit, el respinge unele cărţi fie pentru că sunt eretice - scrisorile lui Petru către alexandrini şi către laodiceeni, care sunt născociri marcionite, precum şi alte falsuri atribuite gnosticilor şi montaniştilor **-** fie pentru că nu întrunesc criteriile lui pentru a face parte din canon.

Criterii de includere în canon

Care sunt aceste criterii? Se pare că sunt aceleaşi patru criterii care au fost folosite de un spectru larg de autori din secolele al II-lea şi al III-lea. Pentru ca o carte să fie admisă în canonul Scripturii, ea trebuia să fie:

1. *Veche.* Textul sacru trebuia să dateze din timpul lui Iisus. Astfel, *Păstorul* lui Hermas nu putea fi acceptat pentru că era, relativ vorbind, o producţie recentă.

2. *Apostolică.* Textul trebuia să fie scris de un apostol - sau cel puţin de un discipol al apostolilor. Astfel, Canonul Muratorian acceptă Evanghelia după Luca (scrisă de discipolul lui Pavel) şi Evanghelia după Ioan, ca şi scrierile lui Pavel, dar respinge născocirile marcioniţilor făcute în numele lui Pavel. Am întâlnit un criteriu similar şi în cazul Evangheliei după Petru: a fost acceptată iniţial de creştinii din Rhossus din cauza genealogiei ei apostolice; dar a fost respinsă de îndată ce s-a decis că Petru nu avea cum să fi fost autorul ei.

3. *Catolică.* Pentru a fi acceptate în canon, era necesar ca aceste cărţi să fie larg acceptate în bisericile recunoscute. Adică era necesar ca ele să fie "catolice", acesta fiind termenul grec pentru "universal". De aceea, în Canonul Muratorian se discută în amănunt despre statutul Apocalipsei după Petru.

4. *Ortodoxă.* Cel mai important criteriu era totuşi cel referitor la natura punctelor de vedere expuse în respectiva carte. Într-o oarecare măsură, celelalte erau subordonate acestuia. Căci dacă o carte nu era ortodoxă, atunci în mod evident ea nu era nici apostolică ("evident" pentru cel care făcea aprecierea), nici veche (trebuia să fi fost născocită recent), nici catolică (în aceea că nici una dintre celelalte biserici ortodoxe nu ar fi avut nimic de-a face cu ea). Aşa se explică argumentele lui Serapion referitoare la Evanghelia după Petru. Cum *ştia* el că nu Petru o scrisese? Pentru că ea conţinea ceva care semăna a cristologie docetică şi, în mod evident, Petru nu ar fi putut scrie astfel.

Eusebius şi canonul de la începutul secolului al IV-lea

Vreme îndelungată după crearea Canonului Muratorian, spre sfârşitul secolului al II-lea, în cercurile creştine au existat dezbateri furtunoase despre forma Scripturilor din Noul Testament. Totuşi, în ciuda afirmaţiilor lui Leigh Teabing, aproape orice creştin "ortodox" era de acord că cele patru Evanghelii, Faptele Apostolilor, cele treisprezece epistole pauline, Petru I şi Ioan II ar trebui incluse. Dar în privinţa celorlalte existau dezacorduri ferme.

Faptul că problemele nu erau clarificate nici în vremea lui Constantin este evident din scrierile de la începutul secolului al IV-lea ale "părintelui istoriei bisericii", Eusebius însuşi, care, în lucrarea sa *Istoria Bisericii,* alege să discute canonul şi arată cu certitudine că problemele nu erau deloc rezolvate nici la un secol şi jumătate după Canonul Muratorian.[10]

Intenţia declarată a lui Eusebius este "de a rezuma scrierile Noului Testament" *(Istoria Bisericii* 3.25.1). Dar aceasta se dovedeşte a fi o întreprindere complicată, deoarece aşa cum indică Eusebius, multe dintre aspectele importante continuă să fie încă dezbătute în epocă. Aşa că el stabileşte patru categorii de cărţi. Prima constă în cărţi "recunoscute" *(Istoria Bisericii* 3.25.1) - adică acele cărţi acceptate de toate grupările din interiorul tradiţiei ortodoxe (singura care îl interesează în acest punct): cele patru Evanghelii, Faptele, epistolele lui Pavel (printre care el include şi cartea Iudeii), Ioan I şi Petru I şi, "dacă într-adevăr îşi are locul", spune el, Apocalipsa după Ioan. În mod clar, chiar şi cărţile recunoscute nu sunt universal recunoscute, căci el continuă să vorbească astfel despre Apocalipsă: "în legătură cu care vom oferi diverse opinii la momentul potrivit".

A doua categorie include cărţi care sunt "disputate", adică pot foarte bine să fie considerate canonice, însă statutul lor este contestat de unii. În acest grup sunt incluse Iacob, Iuda, Petru II şi Ioan II şi III.

Eusebius numeşte apoi cărţi pe care le consideră "false", un cuvânt care de obicei înseamnă "inventate", dar care în acest context pare să însemne "neautentice, deşi uneori considerate canonice". Aici sunt incluse asemenea cărţi ca Faptele după Pavel, *Păstorul* lui Hermas, Apocalipsa după Petru, Epistola după Barnaba, Didahiile Apostolilor şi Evanghelia după Iudei. Destul de ciudat, Eusebius include în acest grup, "dacă într-adevăr îşi are locul", Apocalipsa după Ioan - ciudat pentru că este de aşteptat ca aceasta să fie listată ca "disputată" mai curând decât "falsă".

În sfârşit, Eusebius oferă o listă de cărţi care sunt eretice şi care nu sunt acceptate în biserică: Evangheliile după Petru, Toma şi Matias şi Faptele lui Andrei şi Ioan.

Rechiziţionarea a cincizeci de Biblii creştine de către Constantin

Prin urmare, canonul nu fusese finalizat nici până în timpul lui Constantin, deşi creştinii "ortodocşi" erau de acord că Evangheliile lui Matei, Marcu, Luca şi Ioan erau Scripturi canonice. Constantin nu a avut nimic de-a face cu această decizie.

Există un singur indiciu dat de o sursă veche în care se afirmă că, de fapt, Constantin a avut un rol în alcătuirea canonului creştin, şi el poate fi acela la care face aluzie Leigh Teabing în discuţia sa cu Sophie Neveu, când spune că "împăratul Constantin a comandat şi a finanţat o nouă Biblie, care omitea acele evanghelii ce pomeneau de trăsăturile *omeneşti* ale lui Iisus" (p. 234).

În *Viaţa lui Constantin,* Eusebius ne spune că în anul 331 împăratul i-a cerut lui personal ca cincizeci de manuscrise ale Bibliei creştine să fie produse pentru bisericile pe care le construia în oraşul imperial, Constantinopol. Aceste cărţi aveau "să fie scrise citeţ, pe pergament fin, de scribi profesionişti desăvârşiţi în arta lor şi aveau să fie în formă portabilă".[11]

Eusebiu povesteşte că odată ce a primit comanda pentru Biblii, a executat-o imediat - folosind, evident, scriptoriumul ("biroul" unde scribii efectuau copierea) din biserica de acasă, din Caesarea, ca loc unde s-au făcut aceste copii.

Această comandă pentru Biblii nu a implicat nici o decizie din partea lui Constantin privind evangheliile care urmau să fie excluse (acelea care subliniau umanitatea lui Iisus) sau care să fie incluse (acelea care subliniau numai aspectul lui divin) şi, contrar afirmaţiei lui Teabing, nu există nimic care să ateste că ea a dus la arderea altor evanghelii. Constantin avea nevoie de un număr de Biblii pentru bisericile sale şi le-a comandat de la Eusebius, a cărui biserică din ţinutul natal era bine dotată şi putea să onoreze comanda. Conţinutul lor nu prezenta nici un motiv de îngrijorare, deoarece şi Constantin, şi Eusebius ştiau ce cărţi aveau să fie incluse în aceste Biblii: cu siguranţă, cele patru Evanghelii acceptate universal de creştinii ortodocşi şi probabil şi alte cărţi. Se întâmplă să avem două manuscrise biblice minunate, care se păstrează exact din această perioadă, numite Codex Sinaiticus şi Codex Vaticanus. Unii învăţaţi au crezut că acestea sunt două dintre copiile pe care le-a pregătit Eusebius pentru a executa comanda lui Constantin.

Concluzie: finalizarea canonului

Aşa cum am văzut, Leigh Teabing avea dreptate să insiste că "Biblia nu a sosit prin fax din ceruri". Noul Testament a fost alcătuit într-o lungă perioadă de timp şi ca rezultat al multor dispute între creştini referitor la cărţile care ar fi trebuit incluse sau excluse din canon. Teabing greşeşte totuşi când afirmă că împăratul Constantin ar fi avut de-a face cu acest proces sau că vreo persoană individuală, fie ea şi un împărat, ar putea "rescrie" peste noapte Biblia creştină. Alcătuirea canonului a început cu câteva secole înainte de Constantin, iar fixarea canonului, cuprinzând cele patru Evanghelii după Matei, Marcu, Luca şi Ioan, era deja terminată cu 150 de ani înainte de împăratul Constantin.

Pe de altă parte, este la fel de surprinzător şi faptul că nici măcar în vremea lui Constantin nu s-a luat o hotărâre finală - nici de către Constantin, nici de către Conciliul de la Niceea pe care el l-a întrunit (şi care de fapt nu s-

a ocupat de canon). Acest lucru poate fi confirmat şi de faptul că nici Eusebius nu avea un canon închis al Scripturii : statutul unor cărţi nu era încă decis. Şi aşa avea să rămână şi în cursul deceniilor următoare.

Unora li se poate părea şocant faptul că acest canon cu douăzeci şi şapte de cărţi al Bibliei de azi nu a fost finalizat nici după trei sute de ani şi mai bine de la scrierea cărţilor Noului Testament. De fapt, abia la sfârşitul secolului al IV-lea, la vreo cincizeci de ani după moartea lui Constantin, s-a întâmplat pentru prima dată ca cineva să listeze cărţile noastre drept *cărţile* Noului Testament (acestea douăzeci şi şapte, şi nu altele). Într-un capitol anterior l-am întâlnit pe Atanasie care, în tinereţe, era o voce importantă în Conciliul de la Niceea. Mai târziu, el avea să devină episcop de Alexandria şi un personaj important în creştinătate. Ca episcop, Atanasie a trimis în fiecare an câte o scrisoare către bisericile din Egipt din jurisdicţia sa, în care indica data de sărbătorire a Paştelui (aceasta era înainte să existe calendare care să indice acest lucru) şi le oferea îndrumările pastorale pe care le credea cuvenite. În a treizeci şi noua scrisoare de acest fel, scrisă în 367 d.Chr., Atanasie a inclus printre sfaturile sale şi o listă cu acele cărţi pe care le considera potrivite a fi citite în biserică la fel ca Scripturile. El a listat, nici mai mult nici mai puţin, cele douăzeci şi şapte de cărţi pe care le cunoaştem astăzi ca făcând parte din Noul Testament. Aceasta a marcat începutul sfârşitului în ceea ce priveşte formarea canonului Bibliei creştine. Timp de câteva decenii, dezbaterile asupra canonului au continuat, dar cei mai mulţi creştini au rămas fideli canonului indicat de Atanasie, astfel încât într-un anume sens el a fost acela care a făcut o aserţiune de autoritate în privinţa cărţilor care aveau să fie sau nu incluse în Noul Testament.

PARTEA A DOUA

IISUS SI MARIA MAGDALENA

Capitolul cinci

Surse istorice referitoare la Iisus

Aşa cum am văzut, la începutul romanului *Codul lui Da Vinci,* Dan Brown afirmă că scrie despre "fapte reale" şi că "toate descrierile referitoare la artă, arhitectură, documente şi ritualuri secrete din acest roman sunt exacte" (p. 1). Preocupările mele în această carte nu sunt arta, arhitectura sau ritualurile secrete, ci documentele descrise de Brown. Problema este că majoritatea cititorilor săi nu vor putea evalua, de exemplu, ceea ce spune Brown despre evangheliile care nu se găsesc în Noul Testament, despre formarea canonului Scripturii sau despre rolul lui Constantin în alcătuirea Bibliei creştine. Aşa că

am considerat că este important să îndrept lucrurile cât mai mult posibil şi să mă folosesc de istoria critică pentru a separa faptele istorice de ficţiunea literară. Cum este evident, multe dintre afirmaţiile lui Brown despre documentele creştine timpurii, puse în gura lui Leigh Teabing, expertul său în materie de Graal, sunt parte integrantă din firul narativ al ficţiunii şi nu pot fi tratate ca aparţinând registrului de consemnări istorice.

Acest lucru nu este nicăieri mai evident decât în descrierea pe care o face surselor păstrate despre personajul istoric Iisus. Aşa cum vom vedea într-unul din capitolele următoare, numeroase afirmaţii despre cum era Iisus cu adevărat şi despre cum s-a desfăşurat viaţa lui - cel mai notabil, că s-a căsătorit, a avut relaţii sexuale cu Maria Magdalena şi a avut un copil - formează fundamentul istoric al romanului. Fără aceste afirmaţii istorice, firul narativ şi-ar pierde propriul fundament. Aceste afirmaţii despre Iisus se bazează pe documente. Argumentul de bază al romanului este că nu se poate avea încredere că cele patru Evanghelii ale Noului Testament oferă o relatare istorică exactă despre viaţa lui Iisus, dar există alte surse care *sunt* de încredere. Acestea sunt reprezentate de miile de mărturii despre viaţa lui Iisus, care datează chiar din perioada vieţii lui. După cum afirmă Leigh Teabing în conversaţia lui cu Sophie Neveu:

> "Iisus Christos a fost un personaj istoric cu o influenţă extraordinară, poate cel mai enigmatic conducător spiritual care a existat vreodată în lume... Viaţa lui a fost consemnată de mii de oameni care i-au fost discipoli ... Pentru Noul Testament, au fost luate în considerare peste optzeci de evanghelii şi totuşi numai câteva au fost alese spre a fi incluse în el - Evangheliile după Matei, Marcu, Luca şi Ioan printre ele." (p. 231)

Deja am văzut că ultima afirmaţie - faptul că au existat cel puţin optzeci de evanghelii în competiţie spre a fi incluse în Biblia creştină - nu este corectă. Dar cea dinaintea ei? Ce s-a întâmplat cu miile de consemnări despre Iisus făcute în timpul vieţii lui? Mai târziu, Teabing spune că au fost eliminate şi apoi distruse când Constantin a format canonul Noului Testament:

> "Pentru că împăratul Constantin a ridicat statutul lui Iisus la aproape patru secole după moartea acestuia, existau deja mii de documente care atestau viaţa lui Iisus ca muritor. Pentru a rescrie cărţile de istorie, Constantin ştia că trebuie să facă o mişcare îndrăzneaţă şi plină de forţă. Aşa s-a născut cel mai important moment din istoria creştină... Împăratul Constantin a comandat şi a finanţat o nouă Biblie, care omitea acele evanghelii ce vorbeau despre trăsăturile umane ale lui Iisus şi înfrumuseţa acele evanghelii în care el era descris asemenea lui Dumnezeu. Evangheliile mai vechi au fost scoase în afara legii, adunate şi arse." (p. 234)

Dar se dovedeşte că nu toate aceste documente vechi au fost distruse, afirmă Teabing. Secta misterioasă cunoscută drept Stăreţia Sionului a păstrat în siguranţă, de-a lungul secolelor, mii din aceste documente, precum şi rămăşiţele Mariei Magdalena. Aceste mii de documente au fost depozitate în "patru recipiente enorme" şi sunt numite "Documentele puriste". Aşa cum îi explică Teabing Sophiei, această comoară include:

> "mii de pagini de documente nemodificate de dinainte de Constantin, scrise de primii adepţi ai lui Iisus, care l-au respectat ca profet şi ca învăţător om. De asemenea, se spune că legendarele documente « Q » - un manuscris despre care până şi Vaticanul recunoaşte că există - fac şi ele parte din comoară. Se spune că ele sunt de fapt o carte cu învăţăturile lui Iisus, scrise, posibil, de mâna lui."

Sophie, incredulă, întreabă:

> "- Scrieri chiar ale lui Christos?
> - Bineînţeles, spune Teabing. De ce nu ar fi ţinut Iisus o evidenţă despre felul în care îşi împlinea misiunea? Majoritatea oamenilor procedau astfel în vremea aceea." (p. 256)

În ciuda afirmaţiei lui Dan Brown că romanul său prezintă fapte reale bazate pe documente, din nou întâlnim ficţiune în loc de adevăr istoric. Referitor la cele mai multe afirmaţii fictive, voi puncta că: (1) Nu este adevărat că mii dintre adepţii lui Iisus au scris despre viaţa lui în timpul vieţii lui. După cum ştim, nimeni nu a scris nimic de acest fel. Aproape toţi aceia care i-au fost discipoli erau analfabeţi. (2) Pe vremea lui Iisus, oamenii nu obişnuiau deloc să scrie cronici despre viaţa lor. Cei mai mulţi oameni nici nu ştiau să scrie. (3) Nu există nici cea mai mică dovadă că Iisus însuşi a ţinut o evidenţă despre misiunea sa. Dimpotrivă, aşa cum ştim, Iisus nu a scris niciodată nimic. (4) Documentele Q nu reprezintă o sursă scrisă de Iisus, ci un document ipotetic despre care specialiştii cred că ar fi conţinut cândva proverbe ale lui Iisus, scrise la douăzeci de ani după moartea sa şi folosite ca sursă pentru Evangheliile după Matei şi Luca (aşa cum vom vedea mai târziu).

Trebuie să subliniez că nu am nimic împotriva faptului că Dan Brown, ca parte a firului narativ al romanului său, a inventat o serie de afirmaţii despre documentele creştine vechi; problema este că el precizează că aceste afirmaţii sunt exacte din punct de vedere istoric, iar cititorii care nu ştiu nimic despre istoria creştinismului timpuriu îl vor crede pe cuvânt, fără îndoială. Dar există mai multă ficţiune decât realitate nu numai în intriga din *Codul lui Da Vinci,* ci şi în discuţiile din roman care privesc documentele timpurii despre Iisus.

În capitolul următor, vom vedea ce putem şti de fapt despre Iisus - ce a

spus şi ce a făcut cu adevărat (de exemplu, dacă a fost căsătorit, dacă a avut relaţii sexuale cu Maria Magdalena şi dacă a avut un copil cu ea). În acest capitol, mă ocup mai mult de sursele pe care le avem despre astfel de lucruri. Au existat oare relatări despre viaţa lui Iisus, scrise în timpul vieţii lui? Există oare surse în afara Noului Testament care ne pot ajuta să aflăm întâmplări reale din viaţa sa? Ne sunt utile documentele găsite în Noul Testament, în încercarea noastră de a afla cât mai multe despre personajul istoric Iisus? Sunt Evangheliile din Noul Testament, de exemplu, consemnări istorice sau reprezintă şi ele tot ficţiune? Ar putea fi util să începem discuţia explicând ce *nu* avem ca surse despre viaţa personajului istoric Iisus, ca apoi să luăm în considerare sursele care ne sunt încă disponibile şi să vedem în ce fel critic putem citi, pentru a stabili cel mai plauzibil fir narativ, din punct de vedere istoric.

Nevoia noastră de surse

Mai întâi trebuie să subliniez un lucru pe care l-am menţionat în introducere: oricine spune ceva despre Iisus (sau despre oricine altcineva din trecut) trebuie să aibă o sursă de informaţii. Lucrul acesta ar trebui să pară evident, dar poate că nu este destul de evident pentru toată lumea, întrucât există o mulţime de oameni care afirmă în permanenţă diferite lucruri despre Iisus - predicatori, teleevanghelişti, istorici, teologi, învăţători de la şcoala de duminică, misionari mormoni, chiar şi vecinul de alături. De ce toată lumea pare să ştie foarte multe - sau să aibă atât de multe opinii - despre cine a fost Iisus? Realitatea este că oamenii nu pot şti *nimic* despre Iisus dacă nu au aflat lucrul respectiv dintr-o sursă. Sau, mai curând, există două opţiuni (aceasta este, din nou, valabil pentru orice priveşte trecutul): fie au aflat ceva dintr-o sursă, fie au născocit.

Sigur că problema este că majoritatea oamenilor nu au surse istorice vechi, care să le susţină afirmaţiile despre Iisus. Cei mai mulţi oameni au aflat ceea ce ştiu sau ceea ce cred că ştiu despre Iisus de la alţii (de exemplu, de la un preot sau de la televizor). Dar de unde au aflat ei, la rândul lor, aceste lucruri? De obicei de la alţi oameni. Şi de unde au obţinut *aceştia* informaţiile? De la alţii. Şi aşa mai departe.

Până la urmă, totul conduce la o sursă istorică sau la cineva care a inventat afirmaţiile respective. Dar şi sursele istorice au fost scrise de oameni. De unde au obţinut informaţiile autorii acestor surse istorice? Aceleaşi opţiuni - fie de la alţii, fie din imaginaţia lor. Numai faptul că o sursă este veche nu înseamnă că ea este demnă de crezare; este doar mai veche decât alte surse de azi. Oricine reflectează un timp asupra acestor lucruri nu poate avea nici o îndoială - însă multă lume nu s-a gândit niciodată astfel. Pentru că ştim cu certitudine că până şi sursele vechi, apropiate de timpurile lui Iisus, au născocit uneori informaţii (sau s-au bazat pe alte surse care le-au inventat). Altfel, toate poveştile pe care le-am discutat deja în capitolul al treilea ar fi exacte din punct de vedere istoric - că Iisus îşi căsăpea tovarăşii de joacă pe când avea cinci ani, cum se afirmă în Evanghelia după Toma, că

a ieşit din mormânt şi era înalt cât un zgârie-nori şi în urma lui era o cruce care mergea singură şi vorbea, aşa cum se spune în Evanghelia după Petru. Dar oricine poate recunoaşte că aceste relatări sunt pură ficţiune.

Din moment ce toate relatările despre Iisus trimit la o sursă sau la alta, întrebarea care se pune este care din aceste surse sunt, din punct de vedere istoric, de încredere. Există surse care oferă informaţii istorice precise, în loc de ficţiune? Şi cum putem şti care surse sunt cu adevărat istorice? Acestea sunt întrebările cu care se luptă istoricii când încearcă să stabilească faptele reale din viaţa lui Iisus. Aceste fapte nu pot fi bazate numai pe surse orale sau pe imaginaţia istorică, ci trebuie să se întemeieze pe surse credibile. Dar care sunt sursele şi cum putem obţine informaţii de ordin istoric din ele?

Aşa cum vom vedea în curând, cele mai vechi şi mai bune surse pe care le avem despre viaţa lui Iisus - în contra afirmaţiilor lui Leigh Teabing - sunt cele patru Evanghelii ale Noului Testament - Matei, Marcu, Luca şi Ioan. Aceasta nu este numai viziunea istoricilor creştini care preţuiesc Noul Testament şi valoarea sa istorică; este punctul de vedere al tuturor istoricilor serioşi, experţi în Antichitate, de la creştini evanghelişti devotaţi până la atei înrăiţi. Cu alte cuvinte, această viziune nu este o perspectivă tezistă a câtorva gânditori naivi şi visători. Este concluzia la care a ajuns fiecare dintre sutele (chiar miile) de savanţi care au încercat să stabilească ce s-a întâmplat în viaţa personajului istoric Iisus, învăţaţi care (spre deosebire de Teabing şi inventatorul său, Dan Brown) au studiat greaca şi ebraica, limbile Bibliei, precum şi alte limbi înrudite, ca latina, copta şi siriana. Aceşti savanţi au citit sursele vechi în limbile vechi şi le ştiu până la cele mai mici detalii. Ne putem dori să existe alte surse şi mai demne de încredere, dar în cele din urmă sursele incluse în canon sunt acelea care ne oferă cele mai bune şi mai multe informaţii. Nu vreau să spun că aceste surse nu sunt problematice. De fapt, ele ridică o mulţime de semne de întrebare, aşa cum vom vedea. Când sunt însă folosite corect, ne pot da informaţii importante despre spusele şi faptele lui Iisus.

Înainte de a analiza aceste relatări despre viaţa lui Iisus, ce putem spune totuşi despre alte surse care s-au păstrat, acelea din afara canonului Noului Testament?

Surse necanonice

Din nefericire, aşa cum am indicat, nu există nici măcar un singur cuvânt scris de mâna lui Iisus. Şi, contrar afirmaţiilor lui Leigh Teabing, nu există nici mii de documente scrise de contemporanii lui Iisus despre viaţa sa. Nu avem nici măcar câteva sute sau câteva zeci. De fapt, nu există nici măcar *un singur* document scris de vreun martor ocular al vieţii lui Iisus. Acest lucru pare să contrazică presupunerile noastre: fără îndoială că o persoană atât de importantă - cineva care a avut atât de mulţi adepţi, şi aliaţi, şi duşmani, care a înfăptuit lucruri extraordinare şi a oferit învăţături extraordinare, care a inspirat o mare religie a lumii cu milioane de adepţi în istorie - trebuie să fi constituit un subiect de discuţie în Imperiul Roman.

Sigur au existat oameni care au scris despre el. Trebuie să avem *ceva* scris din zilele lui!

Dar nu, nu avem nimic, din nefericire. Nici o relatare a vreunui discipol (vom analiza Evangheliile Noului Testament foarte curând), nici o relatare a vreunui duşman dintre farisei sau saduchei, nimic în manuscrisele de la Marea Moartă, nimic scris de vreun cetăţean roman sau de vreo autoritate imperială. Nu există consemnări despre naşterea sa, relatări ale miracolelor sale, transcrieri ale procesului său, nici o relatare din vremea lui despre cum a murit. Toate sursele provin din secolele următoare.

Prin convenţie, aceste izvoare necanonice (târzii) despre viaţa lui Iisus sunt împărţite în surse păgâne (adică aparţinând unor autori greci, romani sau de orice altă provenienţă, minus evreiască sau creştină), surse iudaice şi surse creştine.

Surse păgâne

Pentru cei mai mulţi oameni este o surpriză să afle că sursele păgâne nu conţin nimic care să ne ajute să elucidăm ce a spus sau ce a făcut Iisus. Aşa cum am arătat, misiunea lui Iisus a avut loc în anii 20 ai secolului I. Să presupunem că ne limităm cercetarea la secolul I - cei treizeci, sau treizeci şi ceva, de ani de viaţă ai lui Iisus şi următorii şaptezeci de ani. Care dintre sursele păgâne păstrate ne poate spune ceva despre el? Se pare că nu există nici măcar o singură sursă care să pomenească ceva despre Iisus. Aceasta nu înseamnă că nu există scrieri păgâne din secolul I. Dimpotrivă, avem numeroase exemple - scrieri ale unor istorici, experţi în religie, filozofi, poeţi, administratori publici şi oameni de ştiinţă; scrisori personale (sute); şi inscripţii puse în locuri publice. În nici una dintre aceste resurse extinse nu se discută despre Iisus. De fapt, numele său nu este menţionat deloc de sursele păgâne din secolul I.

Prima referire la Iisus într-o sursă păgână apare în anul 112 d.Chr., în scrierile unui guvernator dintr-o provincie romană, al cărui nume este Plinius[1]. Într-o scrisoare către împăratul roman Traian, Plinius arată că existau creştini în provincia sa şi că se întâlneau ilegal pentru a-l "venera pe Christos ca Dumnezeu". Asta e tot ce spune despre Iisus. Prin urmare, prima referire la Iisus într-o sursă păgână se face la optzeci de ani după moartea sa. Câţiva ani mai târziu, Iisus este menţionat de împăratul roman Tacitus, care afirmă următoarele lucruri despre el - că a trăit în Iudeea, unde a fost condamnat, ca delincvent, la moarte prin crucificare de guvernatorul roman Pontius Pilat (care a administrat Iudeea din anul 26 până în anul 30 d.Chr.), în timpul domniei împăratului Tiberius.

Dacă ne limităm căutarea la prima sută de ani după moartea lui Iisus, acestea sunt singurele referiri certe la el pe care le întâlnim în sursele păgâne. Dar nu ne ajută prea mult dacă vrem să aflăm ce a spus şi ce a făcut Iisus cu adevărat.

Surse iudaice

V-aţi putea aştepta ca în sursele iudaice necreştine din secolul I să se vorbească frecvent despre Iisus din moment ce, la urma urmelor, Iisus era evreu. Din nefericire, nu aflăm prea multe nici de aici. Nu există nici pe departe la fel de multe surse evreieşti din această perioadă pe cât există păgâne, desigur, dar tot s-au păstrat câteva, şi acestea includ scrierile filozofului evreu Philo din Alexandria şi ale istoricului evreu Flavius Iosifus. Philo nu îl menţionează niciodată pe Iisus; de fapt, nici o altă sursă evreiască din acea vreme nu îl menţionează, cu excepţia lui Iosifus. Iosifus este autorul unui număr de lucrări dintre care câteva s-au păstrat până azi, incluzând o istorie în douăzeci de volume a evreilor de la începuturi (de la Adam şi Eva) până în zilele sale (ale lui Iosifus), spre sfârşitul secolului I (el a încheiat această istorie în anul 93 d.Chr.). În această istorie, el discută despre un număr foarte mare de figuri evreieşti proeminente, inclusiv câteva din vremea sa (printre care şi câteva persoane numite Iisus). De asemenea, îl menţionează de două ori pe Iisus din Nazaret. Într-una din aceste referiri el vorbeşte despre un om pe care îl cheamă Iacob şi care este "fratele lui Iisus, cel numit Mesia". Doar atât spune despre el cu această ocazie. Însă în cealaltă referire, Iosifus dă informaţii mai multe: că Iisus era cunoscut drept autorul unor "fapte spectaculoase", că era urmat de mulţi evrei şi greci, că fusese dat pe mâna lui Pilat din Pont de conducătorii evrei, că fusese crucificat şi ca adepţii lui nu se împuţinaseră nici în vremea lui Iosifus[2]. Din nefericire, Iosifus nu mai oferă şi alte informaţii despre viaţa lui Iisus.

Din perioada de o sută de ani după moartea lui Iisus, aceasta este tot ce avem din surse necreştine. Aşa că dacă vrem să aflăm mai multe despre ce a spus şi ce a făcut Iisus, trebuie să acceptăm limitările surselor creştine.

Surse creştine

După cum am văzut, Leigh Teabing insistă că există mii de asemenea surse din zilele lui Iisus. Dacă asemenea surse au existat vreodată, nici una dintre ele nu a supravieţuit. Avem însă motive istorice solide să credem că asemenea surse nu au existat niciodată.

Este important să reflectăm un minut asupra naturii adepţilor lui Iisus, aşa cum reiese din cele câteva surse care se întâmplă să ne fie disponibile. Iisus era din Galileea rurală. Adepţii lui erau ţărani evrei din această regiune, din clasele inferioare şi, în marea lor majoritate, probabil fermieri (amintiţi-vă parabolele lui despre seminţe, plante, copaci şi recolte), pescari şi alţii asemenea. Au scris aceşti oameni despre viaţa lui? Problema este că istoricii au ajuns la concluzia că cea mai mare parte a populaţiei din zilele lui Iisus era analfabetă şi, prin urmare, nu putea nici să scrie, nici să citească. Este dificil de stabilit care erau gradele de alfabetizare în Antichitate, dar studiul modern cel mai demn de încredere, condus de profesorul William Harris de la Columbia University, arată că în cea mai prosperă perioadă a Antichităţii (de exemplu, în Atena secolului al V-lea î.Chr., în timpul lui Socrate şi al lui Platon), numai 10-15% din populaţie era minimum alfabetizată (adică ştia să

citească şi poate să semneze documente simple, precum contractele)[3]. O rată înaltă a alfabetizării, comparabilă cu aceea pe care o experimentăm noi în Occident, era imposibilă în Antichitate, când nu s-ar fi putut întâmpla ca agenţiile guvernamentale (sau particulare) să asigure imensele resurse necesare ca toată lumea să poată scrie şi citi (alfabetizarea în masă a apărut abia după revoluţia industrială). Aceasta înseamnă că, în cele mai prospere vremuri, 85-90% din populaţie era analfabetă. Aceia care ştiau să citească şi, posibil, să scrie (scrisul necesită pregătire mai îndelungată) erau indivizi din clasele sociale superioare care aveau timpul şi resursele necesare educaţiei copiilor lor. Rata de alfabetizare erau mult mai scăzută într-un loc precum Galileea rurală, unde majoritatea oamenilor erau fermieri, pescari sau meşteşugari care de-abia îşi puteau duce zilele şi care nu aveau nevoie să înveţe literele.[4]

Dar adepţii lui Iisus? Singura referire explicită la nivelul lor de alfabetizare este în cartea Faptele, care arată că doi dintre discipolii principali, Petru şi Ioan, erau de fapt analfabeţi (Faptele 4,13). Dar ceilalţi? Avem puţine motive să credem că situaţia lor era diferită. Aşa că nu numai că pretinsele "mii" de relatări despre Iisus scrise chiar în vremea lui nu există, dar suntem îndreptăţiţi să conchidem că nu au existat niciodată "mii" de relatări, şi nici măcar sute sau zeci... de fapt, nici măcar una singură.

Relatările pe care le avem provin de la autorii de mai târziu. Surprinzător este că aceşti autori nu par să fi fost printre cei mai apropiaţi discipoli ai lui Iisus. Să luăm exemplul celor patru Evanghelii din Noul Testament, pe care le vom analiza pe larg în cele ce urmează. Sunt scrise în greacă de autori bine pregătiţi şi educaţi, între treizeci şi şaizeci de ani după moartea lui Iisus. Adepţii lui Iisus erau totuşi ţărani vorbitori de aramaică din Galileea, care evident nu vorbeau greaca şi cu atât mai puţin ar fi fost în stare să compună (sau să citească) relatări lungi în această limbă. Evangheliile Noului Testament au fost scrise nu de aceia care l-au urmat îndeaproape pe Iisus şi au trăit în aceeaşi perioadă cu el, ci mult mai târziu, de creştini cu educaţie superioară, care şi-au bazat povestirile pe tradiţia orală care a circulat în anii de după moartea lui Iisus.

Dar înainte de a ne ocupa de aceste Evanghelii, oare ce alte surse creştine există în afara Noului Testament?

Cele mai importante sunt celelalte evanghelii, inclusiv acelea despre care deja am discutat, relatările destul de timpurii ale unor texte precum Evanghelia Copilăriei lui Iisus după Toma, Evanghelia după Petru, Evanghelia Coptă după Toma şi aşa mai departe. Şi când spun "destul" de timpurii, accentuez faptul că acestea au fost scrise la cel mult două sute de ani de la moartea lui Iisus. Nu sunt relatări contemporane şi nici măcar aproape de acea vreme. Ele au apărut la multe decenii, poate chiar la un secol sau mai mult după moartea lui Iisus. De asemenea, aşa cum am văzut, aceste relatări au un filon legendar - nu sunt tipul de relatări istorice de care am avea nevoie pentru a decide cum era Iisus cu adevărat sau pentru a stabili ce a spus şi ce a făcut el. Acest lucru este valabil şi pentru documentele pe care le vom analiza într-un capitol următor, Evangheliile după Filip şi după Maria

Magdalena, unde chiar se menţionează relaţia lui Iisus cu Maria Magdalena, dar care au fost lucrări de mai târziu, din secolele al II-lea sau al III-lea, nu relatări scrise în zilele lui Iisus (şi nici măcar aproape de ele) de oameni care au fost martori la evenimente din viaţa lui.

Istoricii care vor să clarifice aspecte ale vieţii lui Iisus sunt limitaţi în cea mai mare parte, prin natura acestor surse, la acelea care sunt incluse în canon, la care este posibil să se adauge câteva relatări necanonice, ca acelea ale Evangheliilor după Petru şi Toma. În capitolul următor, vom vedea cum pot fi folosite aceste surse pentru a stabili ce a spus şi ce a făcut Iisus cu adevărat. Înainte de aceasta, ar trebui să mai spun totuşi câteva lucruri despre sursele din canonul Scripturii.

Surse canonice

Este normal să ne întrebăm dacă nu cumva şi alte cărţi ale Noului Testament ar putea fi folosite pentru a identifica fapte din viaţa lui Iisus. Până la urmă, Noul Testament conţine douăzeci şi şapte de cărţi şi numai patru sunt Evanghelii. Ce s-a întâmplat cu celelalte douăzeci şi trei?

Din nefericire, ele oferă foarte puţine informaţii despre viaţa lui Iisus, pentru că au fost scrise din alte motive şi despre alte subiecte. Referirile la ceea ce a făcut sau a spus Iisus sunt numai *ocazionale,* în scrierile lui Pavel, spre exemplu (sunt treisprezece scrisori ale lui Pavel în Noul Testament), care ne informează că Iisus a fost născut de o femeie (această informaţie nu este prea utilă, desigur, deoarece e dificil de imaginat o alternativă), a avut doi-sprezece discipoli şi câţiva fraţi (unul dintre ei era Iacob), a predicat poporului evreu, a iniţiat Cina cea de Taină, a fost arestat şi crucificat. [6] Şi Pavel chiar menţionează o parte din parabolele lui Iisus - una despre plătirea predicatorilor şi cealaltă despre porunca de a nu divorţa (Cor. 9, 14; 7, 11). În afara de aceasta, Pavel nu spune multe despre viaţa şi învăţăturile lui Iisus. Iar ceilalţi autori ai Noului Testament spun şi mai puţine: ei aveau alte planuri şi nu aveau ca scop să ofere detalii despre viaţa lui Iisus.

Şi astfel, fie că ne place sau nu, fie că suntem creştini devotaţi sau nu, fie că suntem istorici, teleevanghelişti, predicatori, instructori la şcoala de duminică sau oameni obişnuiţi pe care îi interesează viaţa lui Iisus (şi dacă el a fost căsătorit cu Maria Magdalena, cum se spune în cartea lui Brown), oricare ar fi situaţia noastră şi convingerile pe care le avem, pentru a afla ce a spus şi ce a făcut Iisus, trebuie să ne limităm mai mult sau mai puţin la Evangheliile Noului Testament.

Evangheliile Noului Testament

Dar chiar şi aceste relatări, aşa cum am văzut, nu sunt lipsite de prob-leme pentru istoricii pe care îi interesează să afle ce s-a întâmplat cu adevărat. În privinţa aceasta, Leigh Teabing are dreptate: aceste Evanghelii nu sunt relatări istorice care povestesc numai ce s-a întâmplat. Evangheliile Noului Testament - chiar dacă ele sunt cele mai vechi şi mai complete relatări

despre viaţa lui Iisus - au fost scrise de discipolii de mai târziu, nu de cei din vremea lui şi reflectă subiectivitatea celor ce narează.

Majoritatea oamenilor - cititorii romanului *Codul lui Da Vinci* şi mulţi alţii, de asemenea - poate că nu realizează acest lucru, dar pornesc de la presupunerea că relatările lui Matei, Marcu, Luca şi Ioan sunt povestiri corecte din punct de vedere istoric despre ceea ce a spus şi a înfăptuit Iisus. Experţii însă şi-au dat seama de mult timp că lucrurile stau altfel, că până şi aceste Evanghelii sunt problematice ca surse istorice (chiar dacă *nu* sunt considerate ca fiind problematice în calitatea lor de documente bisericeşti, indicând ce trebuie să creadă creştinii despre importanţa vieţii lui Iisus şi semnificaţia morţii sale).

Dar aceste relatări nu sunt oare scrise de martori oculari, oameni care au fost în preajma lui Iisus şi l-au văzut făcând ceea ce se povesteşte în scrierile lor? Aşa cum am indicat deja, această impresie este falsă. De fapt, lucrurile stau exact pe dos: aceste Evanghelii nici măcar nu afirmă că ar fi fost scrise de martori oculari.

Cărţile despre care vorbim sunt, desigur, Evangheliile după Matei, Marcu, Luca şi Ioan. Însă creştinii au crezut timp de secole întregi că ele au fost scrise cu adevărat de aceşti oameni: de doi dintre discipolii lui Iisus - vameşul Matei (vezi Matei 9, 9) şi Ioan, ucenicul cel mai iubit (Ioan 21, 24) - şi de doi dintre însoţitorii apostolilor - Marcu, secretarul lui Petru şi Luca, însoţitor al lui Iisus. Acestea sunt, de fapt, numele din titlurile acestor cărţi. Dar ce nu ştiu marea majoritate a oamenilor este că aceste titluri au fost adăugate de creştinii din secolul al II-lea, la mai multe decenii după ce cărţile fuseseră deja scrise, pentru a se putea spune că erau de origine apostolică. De ce ar face acest lucru creştinii de mai târziu? Amintiţi-vă discuţia noastră de mai devreme despre formarea canonului Noului Testament: numai cărţile apostolice puteau fi incluse în el. Ce se putea face cu evangheliile care erau citite extensiv de toată lumea şi erau acceptate ca autentice, dar care erau scrise de autori anonimi, aşa cum erau scrise cele patru Evanghelii ale Noului Testament? Era necesar ca ele să fie asociate cu apostolii pentru a fi incluse în canon, aşa că li s-au ataşat nume apostolice.

Dar cărţile în sine erau anonime (nu aveau nume de autori). Citiţi-le ştiind aceasta şi vă veţi convinge. Nu există persoana I narativă nicăieri în aceste cărţi, nu există nici un loc unde să se spună ceva de genul: "Apoi Iisus şi cu mine am mers la Ierusalim şi acolo..." Aceste cărţi vorbesc mereu la persoana a III-a, despre ceea ce fac *alţi* oameni - chiar şi Evangheliile lui Matei şi Ioan, despre care se spune că au fost scrise de cei care erau în preajma lui Iisus.[7] Şi, evident, titlurile nu reprezintă părţi originale ale cărţilor. Oricine a numit prima Evanghelie "Evanghelia după Matei" era altcineva decât autorul, o persoană care ne spune cine anume, după părerea sa, a scris această Evanghelie. Dacă autorul ar fi dat propriei sale cărţi un titlu, el nu ar fi spus "după" cine era cartea; el ar fi numit-o ceva de genul "Evanghelia lui Iisus Christos".

În plus, aşa cum am arătat, aceşti patru autori sunt foarte bine educaţi. Ei sunt creştini vorbitori de limbă greacă şi au trăit la sfârşitul secolului I, cu

totul diferiţi de ţăranii vorbitori de aramaică pe care Iisus i-a avut drept discipoli.

Bineînţeles că aceste lucruri nu fac ca Biblia să fie inexactă. Se poate să fi fost scrise mai târziu, de persoane care nu au fost martori oculari, dar ele să păstreze totuşi realitatea istorică despre viaţa lui Iisus. Există însă motive solide să presupunem că, pe lângă faptul că păstrează o parte din realitatea istorică, aceste cărţi alterează în acelaşi timp această realitate, într-o oarecare măsură, pentru a face afirmaţii religioase importante despre Iisus. Deocamdată este important să observăm că aceste cărţi nu au fost scrise de discipolii lui Iisus, ci de creştinii de mai târziu.

Din moment ce şi ei trebuie să fi avut anumite surse pentru relatările despre Iisus (întrucât oricine afirmă ceva despre el fie a avut o sursă, fie a născocit una), de unde şi-au obţinut informaţiile? Din fericire, la începutul Evangheliei respective, unul dintre autori, Luca (voi continua să le spun pe numele lor tradiţionale, deşi nu le cunoaştem adevărata identitate), aminteşte sursele folosite: scrieri anterioare despre Iisus şi relatări din tradiţia orală care circulau pe atunci (Luca 1, 1-4). Din păcate, multe dintre aceste surse anterioare au dispărut. Dar nu fără urmă. Experţii sunt convinşi că au identificat două surse care le-au fost disponibile lui Luca şi colegului său evanghelist, Matei.[8] Prima, în mod destul de ciudat, este Evanghelia după Marcu. Încă din secolul al XIX-lea, experţii în Noul Testament şi-au dat seama că Evanghelia după Marcu a fost prima Evanghelie, scrisă probabil în anul 75 sau 70 d.Chr. şi că Matei şi Luca au scris Evangheliile lor la numai zece ani după Marcu, a cărui Evanghelie au folosit-o, luând din ea multe dintre pildele despre Iisus. De aceea aceste trei Evanghelii spun atât de multe pilde asemănătoare şi adesea folosesc aceleaşi cuvinte. Cum altfel pot fi atât de multe asemănări între aceste relatări despre viaţa lui Iisus? Două dintre ele o copiau pe a treia, în fragmentele cu pildele date de Iisus.

Dar Matei şi Luca au în comun şi alte pilde, care nu apar în Marcu. De unde provin ele? Aici intervine teoria despre o evanghelie astăzi pierdută, documentul Q. Acest document nu este o evanghelie scrisă chiar de mâna lui Iisus în chip de cronică a misiunii sale, aşa cum pretinde Leigh Teabing. Q este numele folosit de experţii în Noul Testament pentru a se referi la o sursă ipotetică, disponibilă lui Matei şi Luca deopotrivă (însă nu şi lui Marcu şi Ioan), care conţinea multe dintre învăţăturile memorabile ale lui Iisus, inclusiv rugăciunea Tatăl Nostru şi Fericirile, care sunt incluse în Matei şi Luca, dar nu în Marcu (Q este abrevierea de la *Quelle,* cuvântul german care înseamnă "sursă").

Prin urmare, înseamnă că Evangheliile după Matei, Marcu şi Luca sunt atât de asemănătoare pentru că au folosit aceleaşi surse primare. Dar Luca şi Matei au şi pilde unice, care nu există în alte Evanghelii. De aceea, experţii au propus teoria conform căreia fiecare din aceşti autori a avut acces la alte surse care nu s-au păstrat, scrieri vechi şi relatări orale despre ceea ce a spus şi a făcut Iisus, şi care sunt de obicei numite M (sursa specială a lui Matei) şi L (sursa specială a lui Luca).

Dar Ioan? Evanghelia lui Ioan nu se aseamănă deloc cu celelalte trei. În

afară de relatarea patimilor (suferinţele şi moartea lui Iisus), cele mai multe pilde şi fapte ale lui Iisus din Evanghelia după Ioan se găsesc numai în Ioan, tot aşa cum cea mai mare parte din celelalte trei Evanghelii *nu* se află în Ioan. Deci, Ioan trebuie să fi avut la dispoziţie alte surse scrise şi orale, care nu se mai păstrează.[9]

Am discutat despre sursele scrise din spatele celor patru Evanghelii. Dar de unde şi-au luat informaţiile aceste surse acum pierdute? Până la urmă, din moment ce discipolii lui Iisus nu scriau ce spunea şi ce făcea Iisus, relatările despre Iisus trebuie să fi fost scrise pe baza tradiţiei orale. Cu alte cuvinte, după moartea lui Iisus, aceşti discipoli au povestit viaţa lui aşa cum şi-au amintit-o; apoi oamenii cărora le-au povestit au povestit mai departe, iar aceia, la rândul lor, au povestit şi ei altora, care au povestit şi ei mai departe. Circulaţia pe cale orală a relatărilor despre viaţa lui Iisus a continuat un număr de ani - zeci de ani - până când cineva a scris totul (de exemplu, Marcu şi Q). Şi atunci, cele mai vechi relatări scrise pe care le avem, ca şi sursele scrise pe care se bazează ele, îşi au originea în aceste mărturii care s-au transmis pe cale orală an după an, deceniu după deceniu.

Această situaţie creează probleme speciale istoricilor care vor să afle ce s-a întâmplat în viaţa lui Iisus. Nu există mărturii scrise din vremea lui, ci numai relatări mai târzii ale oamenilor care au consemnat ceea ce circulase mulţi ani pe cale orală. Dar ce se întâmplă cu poveştile transmise pe cale orală? Aţi jucat vreodată, poate cu copiii voştri, telefonul fără fir? Copiii se aşază toţi în cerc, iar unul dintre ei îi spune ceva în şoaptă celui de lângă el, care transmite mai departe, tot în şoaptă, ce a auzit. Şi copiii transmit unul altuia ce a înţeles fiecare, până când se ajunge din nou la primul copil - şi atunci povestea este deja alta (dacă nu ar ieşi altceva de fiecare dată, jocul nu ar avea sens).

Imaginaţi-vă că jucaţi telefonul fără fir nu într-o sufragerie, cu o duzină de copii care sunt acolo în acelaşi timp, în acelaşi loc şi care vorbesc aceeaşi limbă, ci cu sute de oameni care trăiesc în ţări diferite, vorbesc limbi diferite şi trăiesc în alte contexte sociale, cu diverse necesităţi şi probleme - şi toţi povestesc ceea ce aud în mod subiectiv, conform cu situaţiile lor. Ce s-ar întâmpla cu relatările? Unele dintre ele pot rămâne relativ intacte, dar multe dintre ele s-ar schimba, şi încă în mod drastic. Alte relatări ar fi născocite special pentru momentul acela, şi ar fi povestite şi repovestite până când şi ele ar ajunge de nerecunoscut.

E posibil să se fi întâmplat aşa ceva cu relatările lui Iisus care au circulat oral în anii şi deceniile de după moartea lui, înainte să fie scrise? Nu numai că experţii în Antichitate sunt siguri că se poate să se fi întâmplat aşa, dar au şi dovezi pentru a arăta că, de fapt, chiar aşa s-a întâmplat. Dovezile sunt reprezentate chiar de relatări, aşa cum au fost scrise. Aşa cum am subliniat, unele dintre Evanghelii povestesc în acelaşi fel întâmplările despre Iisus, cuvânt cu cuvânt (pentru că folosesc aceleaşi surse). Dar multe relatări sună altfel în diversele versiuni pe care le avem. Unele sunt doar puţin diferite, pentru că doar un detaliu sau două au fost schimbate. Altele conţin foarte mari diferenţe, iar altele au fost născocite pe de-a-ntregul. Toată lumea este

de acord cu această teorie - altfel ar trebui să spunem că Iisus, pe când avea cinci ani, avea obiceiul să-şi căsăpească tovarăşii de joacă şi că, într-adevăr, când a ieşit din mormânt era înalt cât un zgârie-nori. Dar aceste lucruri nu s-au întâmplat. De unde vin aceste poveşti, atunci? Trebuie să fi fost născocite.

Chiar şi Evangheliile Noului Testament conţin relatări care au fost schimbate radical sau complet inventate. Acest lucru este evident dacă citim relatările din diverse Evanghelii şi le comparăm minuţios între ele. Când s-a născut Iisus, familia lui era în Nazaret (ca în Evanghelia după Luca) sau în Betleem (ca în Evanghelia după Matei)? Maria şi Iosif au fugit în Egipt după naşterea lui Iisus (conform Evangheliei după Matei) ori s-au întors la Nazaret o lună mai târziu (ca în Evanghelia după Luca)? Dacă a fost un recensământ în toată lumea romană (ca în Evanghelia după Luca), de ce nici o altă sursă veche nu menţionează aceasta (nici Evanghelia după Matei)? Şi cum ne putem imagina un recensământ precum cel descris de Luca, unde se spune că toată lumea se întorcea în locurile strămoşeşti pentru a se înregistra pentru taxe, astfel încât Iosif s-a întors la Betleem unde se născuse David, strămoşul lui, cu o mie de ani în urmă? Dacă am avea un astfel de recensământ în ziua de azi, şi dacă ar trebui să vă întoarceţi în locurile de acum o mie de ani ale strămoşilor voştri, *unde* v-aţi duce? Să vedem ce se spune despre moartea lui Iisus. De ce spune Ioan că Iisus a murit în ziua în care se pregătea mâncarea pentru Paşti (Ioan 19, 14), iar Marcu spune că a murit în ziua după ce fusese consumată (Marcu 14,12; 15,25)? De ce Marcu spune că Simon din Cyrene a dus crucea lui Iisus (Marcu 15,21), iar Ioan susţine că Iisus a purtat-o singur tot drumul (Ioan 19,27)? De ce Marcu spune că Iisus nu a rostit nici un cuvânt în timpul procesiunii, ca în stare de şoc, iar Luca afirmă că a vorbit de mai multe ori, atât pe drumul spre locul crucificării, cât şi în timp ce se afla pe cruce? Dar ce ştim despre activitatea lui Iisus? De ce Matei spune că Iisus a refuzat să îşi dovedească identitatea (Matei 12,38-39) când, conform Evangheliei după Ioan, Iisus şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii sale printre oameni făcând exact acest lucru (Ioan 4, 54; 20,31)? De ce în Evanghelia după Marcu discipolii nu înţeleg niciodată cine este Iisus, dar îl recunosc îndată în Evanghelia după Ioan? De ce în Evangheliile după Matei, Marcu şi Luca Iisus curăţă templul abia spre sfârşitul vieţii sale, pe când în Evanghelia după Ioan acesta este aproape primul lucru pe care îl face?

Am putea continua la nesfârşit să indicăm diferenţele dintre Evangheliile noastre, dar în loc de aceasta vă voi puncta alte aspecte ale subiectului.[10] Doresc numai să subliniez că, din moment ce Evangheliile noastre se bazează pe tradiţii orale despre viaţa lui Iisus, relatările pe care le avem reprezintă variante care au suferit schimbări în timp, pe măsură ce au fost povestite din nou, an după an, până când le-au scris autorii creştini de la sfârşitul primului secol.

Acest lucru este valabil şi pentru relatările despre Iisus şi discipolii lui - nu numai cei doisprezece discipoli bărbaţi, ci şi discipolii femei, inclusiv Maria Magdalena. Dată fiind natura surselor noastre, cum putem şti de fapt cum a interacţionat Iisus cu oamenii? Cum putem şti, de exemplu, cum se purta cu

femeile? Sau ce fel de relaţie a avut el cu Maria Magdalena? Sau dacă a fost căsătorit vreodată? Sau dacă a avut vreodată activitate sexuală şi dacă a avut un copil? Deoarece Noul Testament şi Evangheliile sunt sursele noastre cele mai demne de încredere, însă şi ele problematice din punct de vedere istoric, cum stabilim ce anume a făcut Iisus, ce a spus şi a experimentat în viaţa sa?

Evident, ne trebuie criterii istorice foarte riguroase dacă vrem să obţinem informaţii de încredere din aceste surse. Voi explica, în capitolul următor, care sunt criteriile folosite de experţi în încercarea lor de a identifica întâmplările adevărate din viaţa lui Iisus şi apoi, în capitolul care urmează, voi arăta cum aceste fapte lămuresc o serie de afirmaţii făcute în *Codul lui Da Vinci,* precum aceea că Iisus a fost în relaţii foarte apropiate cu discipolii săi, inclusiv cu Maria Magdalena, cu care s-a căsătorit, spune Brown, şi cu care a avut un copil.

Capitolul şase

Iisus - personajul istoric din sursele noastre

În *Codul lui Da Vinci,* se fac afirmaţii despre personajul istoric Iisus - se spune că ar fi fost un profet muritor, că s-ar fi căsătorit cu Maria Magdalena, că ar fi avut un copil cu ea, că i-ar fi dat instrucţiuni despre cum să îi continue misiunea în biserică după moarte şi aşa mai departe.

Teabing o informează pe Sophie în cursul conversaţiei lor din atelierul său:

> "- Draga mea, spuse Teabing, până la momentul *acela* din istorie, Iisus era considerat de discipolii săi drept un profet muritor... un om mare şi puternic, dar numai un *om.* Un muritor.
>
> - Nu Fiul lui Dumnezeu?
>
> - Nu, spuse Teabing. Instituirea lui Iisus ca Fiu al lui Dumnezeu a fost propusă oficial şi votată de către Conciliul de la Niceea." (p. 233)

Mai târziu, el spune că Iisus nu era numai un profet muritor, ci era om pe de-a-ntregul, cu relaţii umane serioase, printre care şi una foarte importantă cu Maria Magdalena, în ciuda încercărilor bisericii de a acoperi toate acestea în secolele ce au urmat:

> "Aşa cum am explicat, insistă Teabing, biserica de la începuturile creştinismului trebuia să convingă lumea, că profetul muritor Iisus era o fiinţă divină. De aceea, era necesar ca orice evanghelii care descriau aspecte lumeşti ale vieţii lui Iisus să fie omise din Biblie. Din nefericire pentru editorii din vechime, o a-

nume temă supărător de lumească tot apărea în evangheliile. Maria Magdalena. Făcu o pauză. Mai precis, căsătoria ei cu Iisus Christos." (p. 244)

Personajul Robert Langdon, expert în simbologie la Harvard, susţine şi el că Iisus era probabil căsătorit:

"- Iisus ca om căsătorit are mai mult sens decât viziunea biblică standard, conform căreia Iisus era celibatar.

- De ce ? întrebă Sophie.

- Pentru că Iisus era evreu, spuse Langdon... Conform obiceiului evreu, celibatul era sancţionat şi părintele evreu avea obligaţia să găsească o mireasă potrivită pentru fiul său. Dacă Iisus nu ar fi fost căsătorit, cel puţin una dintre Evangheliile din Biblie ar fi menţionat aceasta şi ar fi explicat starea lui civilă, anormală, de celibatar." (p. 245)

Conform lui Teabing şi Langdon, Iisus nu era numai căsătorit cu Maria Magdalena, ci plănuise chiar ca ea, şi nu Petru, să îi continue misiunea de construire a bisericii creştine. Aşa cum interpretează Teabing un pasaj din evangheliile necanonice:

"În acest punct, în evanghelii, Iisus bănuieşte că va fi prins şi crucificat curând. Aşa că îi dă instrucţiuni Mariei Magdalena despre cum să continue biserica Sa după ce El nu va mai fi... Conform acestor evanghelii nemodificate, Iisus nu *lui Petru* i-a dat instrucţiuni pentru construirea bisericii creştine. Ci Mariei Magdalena." (pp. 247-248)

Nu numai că Maria Magdalena avea să continue misiunea lui Iisus în biserică, dar ea era aceea prin care Iisus lăsa urmaşi. Pentru că ea, de fapt, era însărcinată cu copilul lui.

"Stăreţia Sionului, continuă Teabing, susţine că Maria Magdalena era însărcinată în momentul crucificării. Pentru siguranţa copilului nenăscut al lui Iisus, ea nu a avut altă alegere decât să părăsească Pământul Sfânt." (p. 255)

Există vreo urmă de adevăr istoric în aceste afirmaţii despre Iisus şi Maria Magdalena sau sunt ele o simplă parte a ficţiunii literare *Codul lui Da Vinci?* Singurul mod de a afla răspunsul este să punem o întrebare mult mai simplă: de unde avem informaţii despre personajul istoric Iisus?

Aşa cum am văzut în ultimul capitol, singurul mod de a afla ceva despre Iisus sau despre altcineva din trecut este să analizăm sursele de informaţie. Sursele noastre despre Iisus, aşa cum am văzut, sunt Evangheliile Noului Testament şi, poate, câteva relatări din evangheliile necanonice care pot oferi

de asemenea informaţii utile despre viaţa lui. Dar aceste surse nu pot fi folosite fără să fie analizate, deoarece, aşa cum am văzut, chiar şi cele mai vechi documente ale noastre (de exemplu, Marcu şi ipoteticul document Q) au fost scrise la decenii după evenimentele pe care le descriu şi se bazează pe tradiţii orale, care au circulat zeci de ani printre oameni şi care au modificat aceste mărturii despre viaţa lui Iisus. Acest lucru înseamnă că toate sursele sunt inexacte într-o anume măsură. Trebuie să le folosim cu grijă, cu prudenţă şi metodic, dacă vrem să obţinem informaţii istorice de încredere, pentru că nu dorim să dezgropăm elementele *modificate* despre viaţa lui Iisus, ci informaţia *originală',* ce a spus Iisus, ce a făcut şi ce a experimentat în viaţa lui.

Cum putem afla asemenea informaţii, care să ne permită să evaluăm afirmaţiile făcute de Leigh Teabing sau de Robert Langdon (sau de Dan Brown, sau de oricine altcineva care emite o ipoteză despre personajul istoric Iisus)? Unii experţi şi-au dedicat întreaga viaţă cercetării acestei probleme: cum să ştim ce s-a întâmplat cu adevărat în viaţa lui Iisus. Aceştia sunt experţi foarte bine pregătiţi, specialişti în lumea antică, profesionişti care au citit toate sursele în limbile lor originale (greacă, aramaică, latină), care sunt la curent cu orice referire la Iisus din sursele noastre vechi şi care au conceput diferite metode pentru a decanta informaţiile găsite şi a determina ce este şi ce nu este demn de încredere din punct de vedere istoric. Volumul uriaş de lucrări ale acestor experţi este departe de a fi accesibil - ele conţin informaţii la obiect, riguroase, detaliate, foarte nuanţate, folositoare şi interesante în special pentru alţi experţi în domeniu. Însă concluziile la care au ajuns experţii pot fi fascinante şi pentru un public nespecializat. Voi încerca să explic aici în termeni simpli şi accesibili metodele pe care experţii le-au conceput pentru a reconstrui viaţa lui Iisus, cu menţiunea că această simplă prezentare este rezultatul unei uriaşe cantităţi de muncă şi efort.

Metodele noastre de a reconstrui viaţa personajului istoric Iisus Christos

Majoritatea experţilor sunt de acord cu un număr de criterii ce trebuie folosite când se examinează sursele păstrate, pentru a ne ajuta să aflăm ce s-a întâmplat cu adevărat în viaţa lui Iisus. Cele mai importante criterii sunt următoarele patru.[1]

Cu cât mai vechi, cu atât mai bine

Relatările despre Iisus - inclusiv acelea în care el interacţionează cu Maria Magdalena şi cu alţii - au suferit schimbări pe măsură ce au fost repovestite în timp, reflectând convingerile, viziunile şi perspectivele celor ce narau. De aceea, sursele cele mai vechi furnizează informaţii care, în comparaţie cu cele provenite din surse mai târzii, sunt mai puţin susceptibile de a fi fost modificate radical. Motivul este evident: în cazul surselor vechi, a existat mai puţin timp ca relatările să fie modificate decât în cazul celor mai

târzii. De aceea, experţii care încearcă să descopere ce s-a întâmplat de fapt în viaţa lui Iisus au tendinţa să folosească Evanghelia după Marcu şi documentul Q, de exemplu, mai mult decât Evanghelia după Ioan şi cea după Toma. Ultimele două au apărut la câteva decenii după primele două şi de aceea este mai puţin probabil ca ele să conţină informaţii de încredere din punct de vedere istoric.

Totuşi, din moment ce toate sursele noastre sunt *relativ* târzii (adică nu sunt contemporane cu Iisus), nu este suficient să acceptăm ceea ce sursele vechi ne spun că este de încredere. Chiar şi ele conţin relatări modificate în procesul repovestirii. Şi mai sunt necesare şi alte criterii.

Adunarea mărturiilor

Experţii care încearcă să reconstruiască evenimentele din viaţa lui Iisus găsesc un ajutor semnificativ în sursele vechi care furnizează *independent* aceeaşi informaţie despre el. Dacă două sau mai multe surse independente povestesc acelaşi episod din viaţa lui Iisus, atunci nici una din aceste două surse nu a fost născocită, dar, în acest caz, informaţia trebuie să fi provenit dintr-o sursă şi mai veche - posibil dintr-o dare de seamă într-adevăr istorică despre viaţa lui Iisus. Este important de subliniat totuşi că, pentru ca acest criteriu să funcţioneze, sursele trebuie să fie independente una de alta. Dacă o întâmplare apare în Evangheliile după Matei, Marcu şi Luca, de exemplu, acesta *nu* ar fi un datum atestat independent în trei surse, deoarece Evanghelia după Matei şi Evanghelia după Luca ar fi preluat întâmplarea din Evanghelia după Marcu. În cazul acesta, avem *o singură* sursă pentru întâmplarea povestită, şi nu câteva. Dar dacă, să presupunem, o întâmplare există în Evanghelia după Marcu, în documentul Q şi în Evanghelia după Toma, care *sunt* toate independente una faţă de alta, atunci întâmplarea povestită trebuie să fi fost preluată dintr-o sursă şi mai veche, disponibilă tuturor celor trei.

Vom mai analiza câteva exemple. (1) În surse independente - Pavel, Marcu, Ioan şi chiar în Iosifus - se afirmă că Iisus avea fraţi. Concluzia? Iisus avea probabil fraţi. (2) Iisus este asociat cu Ioan Botezătorul în Evanghelia după Marcu, în documentul Q şi în Evanghelia după Ioan. Atunci este clar că Iisus chiar a avut o legătură cu Ioan Botezătorul. (3) În Evanghelia după Marcu, în L (sursa specială a lui Luca), în Evanghelia după Ioan şi în Evanghelia după Toma se spune că Iisus s-a aflat de multe ori în public în compania femeilor. Concluzia?

Contrazicerea bunului-simţ

Pentru că relatările despre Iisus au fost schimbate în mod subiectiv, reflectând perspectivele, viziunile şi interesele oamenilor care povesteau, ce putem face cu informaţiile despre Iisus găsite în diverse surse, dar care contrazic bunul-simţ, aşa cum apare în lumina acestor perspective, viziuni şi interese? Aceste tradiţii care par să fie împotriva a ceea ce creştinii ar fi vrut

să spună despre Iisus nu sunt, în mod evident, tradiţii pe care ei le-ar fi născocit. Astfel, ele sunt deosebit de preţioase pentru că nu sunt inventate, ci par să reprezinte lucruri care chiar s-au întâmplat în viaţa lui Iisus.

De exemplu, s-a atestat independent că Iisus provenea din Nazaret (Evanghelia după Marcu, Evanghelia după Ioan). Acest lucru este contrar ideii pe care creştinii ar fi vrut s-o sugereze, deoarece Mesia trebuia să vină din *Betleem* (şi de aceea se povesteşte că s-a născut acolo). Dar de ce ar spune creştinii că el era din Nazaret? Nazaretul era, înainte de creştinism, un orăşel neînsemnat *despre care nu auzise nimeni*. Creştinii care povesteau despre Iisus nu câştigau nimic dacă spuneau că Iisus era dintr-un cătun necunoscut de pe lângă pădurile din Galileea. Aşa că, probabil, relatările care îl plasează acolo sunt autentice - de acolo era Iisus. Să analizăm acum botezul lui Iisus de către Ioan: creştinii din vechime au înţeles că, în ceremonia botezului, persoana care boteza era superioară spiritual celei care era botezată. Atunci de ce ar scorni un creştin ideea că Iisus a fost botezat de altcineva? Nu ar însemna aceasta că Ioan îi era superior lui Iisus? Din moment ce creştinii îl venerau pe Iisus, ei nu ar fi născocit o asemenea poveste şi de aceea probabil că acest lucru (botezul) s-a întâmplat cum se povesteşte.

Contextul este (aproape) totul

În sfârşit, experţii iau în serios concluzia la care ajunge azi *oricine* studiază personajul istoric Iisus: că el a fost un evreu care a trăit în Palestina, în secolul I. Dacă există poveşti despre ce a spus sau ce nu a spus Iisus care nu se potrivesc în contextul în care apar, atunci este aproape imposibil de crezut că acele povestiri sunt exacte din punct de vedere istoric (până la urmă, chiar Langford invocă ceva asemănător acestui criteriu istoric atunci când spune că Iisus nu ar fi putut fi un evreu celibatar). Cuvintele spuse de Iisus, de exemplu, care au mai mult sens într-un alt context, probabil că derivă din acel context, mai curând decât din viata lui Iisus.

De exemplu, un număr de pilde ale lui Iisus găsite în Evanghelia Coptă după Toma sau în alte scrieri din documentele de la Nag Hammadi prezintă o influenţă gnostică. Problema este că nu avem nici o dovadă pentru a sugera că gnosticismul exista deja în primele două decenii ale secolului I - în special în Galileea rurală. Prin urmare, aceste pilde gnostice trebuie să provină din tradiţii de mai târziu, fiind probabil atribuite lui Iisus într-un alt context (de exemplu, în secolul al II-lea, într-un loc precum Egipt sau Siria). Aceasta nu înseamnă că tot ce este scris în Toma trebuie respins. Chiar în această evanghelie, de exemplu, Iisus spune parabola bobului de muştar, o parabolă care este prezentă, independent, şi în Evanghelia după Marcu. Parabola nu are nimic ce ne-ar putea ajuta să identificăm influenţa gnostică şi este prezentă în două surse independente, dintre care una este foarte veche. Concluzia? Este foarte posibil ca Iisus să fi spus această parabolă.

Am prezentat câteva din principalele criterii folosite de experţi în examinarea celor mai vechi surse pe care le avem despre viaţa lui Iisus. A afla ce a spus şi ce a făcut el nu înseamnă "să crezi pe cineva pe cuvânt" sau să

accepţi totul (sau orice) se spune despre el în sursele evanghelice. Fiecare cuvânt al lui Iisus, orice s-a spus că a făcut el şi tot ce s-a spus că a trăit (inclusiv afirmaţia că ar fi fost căsătorit) trebuie să fie supus acestor criterii, pentru a vedea dacă poate sau nu poate fi atribuit în mod plauzibil circumstanţelor istorice ale vieţii lui. Cuvintele şi faptele lui Iisus care nu satisfac aceste criterii pur şi simplu nu pot fi acceptate ca istorice. Pe scurt, să afli lucruri despre viaţa lui Iisus nu înseamnă să ghiceşti, să-ţi foloseşti imaginaţia sau să adaugi ceea ce doreşti. Înseamnă să analizezi sursele cu un ochi critic, spre a elucida ce s-a întâmplat cu adevărat în viaţa lui. În capitolul următor, vom analiza afirmaţiile făcute în romanul *Codul lui Da Vinci* despre pretinsa căsătorie a lui Iisus şi despre pretinsa relaţie sexuală cu Maria Magdalena, ca şi despre aşa-zisa lui dorinţă ca ea să construiască biserica. Înainte de a face asta, este important să rezumăm pe larg ce se poate şti despre viaţa lui Iisus, pentru că viaţa lui şi câteva trăsături ale ei vor juca un rol important în felul cum înţelegem detaliile în capitolele ce urmează.

Iisus ca profet apocaliptist

De mai multe ori, Leigh Teabing afirmă că, înainte de Constantin, Iisus era recunoscut ca "profet muritor", dar nu şi în Evangheliile Noului Testament de azi, unde Iisus este descris ca divin. Aşa cum am văzut, Teabing greşeşte în mai multe rânduri. Greşeşte când consideră că Noul Testament îl descrie pe Iisus ca fiind în întregime divin, pentru că Iisus este de multe ori descris şi aici, în multe pasaje, ca fiind muritor. Şi se înşală crezând că felul în care era perceput Iisus s-a schimbat după împăratul Constantin: Constantin nu a avut aproape nimic de-a face cu noua percepţie asupra lui Iisus ca fiind nu numai om, ci şi de esenţă divină. Aceasta s-a întâmplat cu câteva secole înainte de timpul lui Constantin. Dar Teabing are dreptate în privinţa unui aspect-cheie: cele mai vechi şi mai de încredere surse ale noastre îl înţeleg într-adevăr pe Iisus ca fiind un profet muritor. De fapt, mai mult decât atât, ele îl percep ca pe un profet care a lăsat un set precis de profeţii. Iisus, ca şi esenienii din comunitatea de la Marea Moartă despre care am vorbit în capitolul al II-lea, a fost un evreu apocaliptist, care credea că Dumnezeu avea să intervină curând în cursul istoriei pentru a răsturna forţele răului din această lume şi pentru a stabili pe pământ o nouă împărăţie, în care nu vor mai fi suferinţă şi durere. Aşa cum voi demonstra, această viziune asupra lui Iisus ca evreu apocaliptist derivă dintr-o examinare atentă a celor mai vechi surse ale noastre. Şi este esenţială pentru evaluarea unor afirmaţii din *Codul lui Da Vinci* - de exemplu, a faptului că Iisus era căsătorit sau că era activ sexual.

În capitolul al doilea, am întâlnit câteva caracteristici ale viziunii apocaliptice evreieşti. Evreii care susţineau această teorie afirmau că realitatea are două componente fundamentale - forţele binelui şi forţele răului, avându-i pe Dumnezeu şi pe îngerii lui de o parte, şi pe Satan şi diavolii de cealaltă parte. Acest dualism a fost integrat într-un plan istoric în care perioada curentă dominată de rău ar fi urmată de o perioadă pusă sub semnul binelui,

în care Dumnezeu ar aduce propria sa împărăţie şi domnia sa supremă. Venirea acestei împărăţii ar implica un eveniment cataclismic, prin care Dumnezeu ar distruge forţele răului în actul judecăţii, iar oamenii ar fi judecaţi după cum au fost de partea lui Dumnezeu sau de partea răului, în acest interval nefast. Mai mult decât atât, aceşti evrei credeau că tot scenariul apocaliptic avea să se împlinească foarte curând.

De la începutul secolului XX, mulţi experţi au ajuns la concluzia că aceasta este şi viziunea personajului istoric Iisus. Dovada provine din sursele noastre vechi despre viaţa lui Iisus - evangheliile creştine care s-au păstrat -, analizate conform criteriilor pe care le-am expus mai sus.[2] Tradiţiile referitoare la Iisus ca apocaliptist se întâlnesc în relatările noastre cele mai vechi, precum Marcu, documentul Q, M şi L (deşi nu şi în relatările de mai târziu, din Toma şi Ioan), care sunt independente una faţă de alta. În aceste tradiţii, Iisus anticipează că Dumnezeu va trimite un judecător din ceruri, pe care îl numeşte enigmatic "Fiul Omului", care va răsturna forţele răului, va distruge tot ce se opune lui Dumnezeu şi va aduce împărăţia bună a lui Dumnezeu pentru toţi aceia care au fost de partea lui în aceste vremuri aflate sub stăpânirea răului. Gândiţi-vă la ceea ce a spus Iisus în cele mai vechi surse ale noastre (atestate independent), de exemplu:

> "Pentru că oricine se va ruşina de mine şi de cuvintele mele din acest neam preacurvar şi păcătos, de acela se va ruşina şi Fiul Omului, când va veni în slava Tatălui Său împreună cu sfinţii îngeri... Adevărat vă spun că sunt unii din cei ce stau aici care nu vor muri până nu vor vedea împărăţia lui Dumnezeu venind în slavă." (Marcu 8, 38-39, 1)
>
> "Dar în zilele acelea, după nenorocirile toate, soarele se va întuneca, luna nu-şi va mai da lumina ei, stelele vor cădea din cer şi puterile care sunt în ceruri vor fi clătinate. Atunci se va vedea Fiul Omului venind pe nori, cu mare putere şi slavă. Atunci va trimite pe îngerii Săi, şi va aduna pe cei aleşi din cele patru vânturi, de la marginea pământului până la marginea cerului... Adevărat vă spun că nu va trece neamul acesta până nu se vor împlini toate aceste lucruri." (Marcu 13, 24-27, 30)
>
> "Căci precum fulgerul scânteietor va lumina pământul de la o margine a cerului până la cealaltă, aşa va fi şi Fiul Omului în ziua Sa. Dar mai întâi trebuie să sufere multe, şi să fie lepădat de neamul acesta. Ce s-a întâmplat în zilele lui Noe, se va întâmpla la fel şi în zilele Fiului Omului: mâncau, beau, se însurau, se măritau până în ziua când a intrat Noe în corabie; şi a venit potopul şi i-a luat pe toţi. Tot aşa va fi şi în ziua când se va arăta Fiul Omului." (Q, via Luca 17, 24; 26-27, 30; cf. Matei 24, 27, 37-39)
>
> "De aceea şi voi fiţi gata; căci Fiul Omului va veni în ceasul în care nici nu gândiţi." (Q, via Luca 12, 39; Matei 24, 44)
>
> "Aşa cum se smulge neghina şi se aruncă în foc, aşa va fi şi la sfârşitul veacului. Fiul Omului va trimite pe îngerii Săi şi ei vor

> smulge din împărăţia Lui toate lucrurile care sunt pricină de păcătuire şi pe cei ce săvârşesc fărădelegea, şi-i vor arunca în cuptorul aprins; acolo va fi plânsetul şi scrâşnirea dinţilor. Atunci cei neprihăniţi vor străluci ca soarele în împărăţia Tatălui lor." (M, via Matei 13, 40-43) "Luaţi seama la voi înşivă ca nu cumva să vi se îngreuieze inimile cu îmbuibare de mâncare şi băutură şi cu îngrijorările vieţii acesteia, şi astfel ziua aceea să vină fără de veste asupra voastră şi să vă prindă ea în capcană. Căci ea va veni la toţi cei de pe faţa pământului. Fiţi cu grijă mereu; rugaţi-vă să aveţi puterea să fugiţi din calea a ceea ce va veni pe pământ şi să staţi lângă Fiul Omului." (L, via Luca 21, 34-36)

În tradiţiile noastre sunt multe astfel de pilde: am citat numai câteva exemple. Trebuie să subliniez că aceste pilde apocaliptice ale lui Iisus provin din cele mai vechi surse ale noastre (amintiţi-vă: cu cât mai vechi, cu atât mai bine), sunt atestate independent şi complet credibile contextual (amintiţi-vă că puncte de vedere asemănătoare se află şi în Manuscrisele de la Marea Moartă, din vremea lui Iisus). Mai mult, unele dintre pildele apocaliptice ale lui Iisus contrazic ceea ce primii creştini i-ar fi atribuit lui Iisus ca învăţături. Să luăm următorul exemplu din documentul Q:

> "Adevărat vă spun, în noua împărăţie, când Fiul Omului va sta pe tron în slavă, şi voi [discipolii] veţi sta pe douăsprezece tronuri şi veţi judeca cele douăsprezece triburi ale lui Israel." (Matei 19, 28, cf. Luca 22, 30)

De ce nu ar inventa aceste cuvinte un creştin de mai târziu? Observaţi că Iisus vorbeşte tuturor celor doisprezece discipoli şi spune că ei *toţi* vor domni în împărăţia ce avea să vină. Dar este greu de crezut că această afirmaţie despre cei doisprezece discipoli ar fi putut fi făcută de creştinii de mai târziu, după evenimentele petrecute la moartea lui Iisus, întrucât aceştia ar fi ştiut că unul dintre discipoli, Iuda Iscarioteanul, l-a trădat pe Iisus. Va fi Iuda unul dintre conducătorii viitoarei împărăţii? Creştinii nu ar putea crede acest lucru. Atunci de ce ar păstra ei cuvintele lui Iisus, care spun exact contrariul a ceea ce cred ei? Evident că Iisus chiar a făcut asemenea afirmaţii, iar ei au păstrat cuvintele lui intacte, fără a le schimba în lumina propriei lor viziuni.

Învăţături ale lui Iisus specific apocaliptice

Vom vedea mai târziu cum se leagă mesajul apocaliptic al lui Iisus de afirmaţiile făcute despre el în *Codul lui Da Vinci.* Este important să aflăm acum mai în detaliu ce au descoperit specialiştii despre proclamaţia lui. Este important să vă amintiţi că eu nu fac doar un simplu rezumat a ceea ce spun evangheliile despre Iisus. Autorii evangheliilor de mai târziu aveau o altă viziune asupra lui, bazată pe înţelegerea tradiţiilor care circulaseră pe cale

orală timp de decenii, înainte să fie fixate în scris. Mă interesează aici ce a spus şi ce a făcut de fapt personajul *istoric* Iisus, conform unei evaluări critice a celor mai timpurii surse ale noastre, folosind criteriile despre care am vorbit. Tradiţiile pe care le găsim în sursele de mai târziu - de exemplu, afirmaţiile din Evanghelia lui Ioan conform cărora Iisus s-a autointitulat divin - nu se află în sursele noastre cele mai vechi şi nici nu contrazic ceea ce primii creştini ar spune despre el. Prin urmare, nu sunt de încredere ca informaţii istorice. Dar alte materiale din tradiţiile noastre sunt de încredere, şi pe acestea doresc să le discut pe scurt.

Este clar că personajul istoric Iisus a vorbit despre venirea împărăţiei lui Dumnezeu. După cum sunt rezumate Învăţăturile lui în cea mai veche Evanghelie păstrată - aceea a lui Marcu:

> "S-a împlinit vremea, şi Împărăţia lui Dumnezeu este aproape. Pocăiţi-vă şi credeţi în vestea bună!" (Marcu 1,15)

Când Iisus vorbeşte despre venirea împărăţiei lui Dumnezeu în acest verset şi în alte pilde care, cu siguranţă, îi pot fi atribuite, el nu pare să vorbească despre o împărăţie spirituală (sau despre faptul că după moarte se ajunge în rai), ci despre prezenţa fizică în sine a lui Dumnezeu, aici, pe pământ. Aşa cum spune într-un fragment păstrat în documentul Q:

> "Va fi plânsetul şi scrâşnirea dinţilor, când veţi vedea pe Avraam, pe Isaac şi pe Iacov şi pe toţi proorocii în împărăţia lui Dumnezeu, iar pe voi scoşi afară. Vor veni de la răsărit şi de la apus, de la miazănoapte şi de la miazăzi, şi vor şedea la masă în împărăţia lui Dumnezeu." (Q, via Luca 13, 28-29; cf. Matei 8, 11-12)

Asemenea referiri la o împărăţie fizică şi reală a lui Dumnezeu se pot întâlni în relatările noastre cele mai vechi despre Iisus. Ca şi alţi apocaliptişti care au trăit înaintea lui şi după el, Iisus credea, evident, că Dumnezeu avea să-şi extindă domnia din împărăţia cerească până aici, pe pământ. Aici pe pământ ar coborî o împărăţie reală, fizică, un paradis în care însuşi Dumnezeu ar domni peste credincioşi şi în care ar exista mâncare, băutură şi conversaţii, în care conducătorii umani ar sta pe tronuri (cei doisprezece discipoli), iar oamenii din împărăţie s-ar ospăta la banchete.

Această împărăţie viitoare ar implica o judecată masivă pe pământ, aşa cum a indicat Iisus într-un număr din parabolele sale - inclusiv în cea de mai jos, care se află şi în Matei, şi în Toma, în forme uşor diferite:

> "Împărăţia cerurilor se mai aseamănă cu un năvod aruncat în mare care prinde tot felul de peşti. După ce s-a umplut, pescarii îl scot la mal. Şed, aleg în vase ce este bun şi aruncă afară ce este rău. Tot aşa va fi şi la sfârşitul veacului. Îngerii vor ieşi, vor despărţi pe cei răi din mijlocul celor buni şi-i vor arunca în cuptorul aprins. Acolo va fi plânsetul şi scrâşnirea dinţilor." (Matei 13, 47-50)

Sau, aşa cum s-a descoperit în M, sursa specială a lui Matei:

> "Deci cum se smulge neghina şi se aruncă în foc, aşa va fi şi la sfârşitul veacului. Fiul Omului va trimite pe îngerii Săi, şi ei vor smulge din împărăţia Lui toate lucrurile care sunt pricină de păcătuire şi pe cei ce săvârşesc fărădelegea, şi-i vor arunca în cuptorul aprins; acolo va fi plânsetul şi scrâşnirea dinţilor. Atunci cei neprihăniţi vor străluci ca soarele, în împărăţia Tatălui lor." (Matei 13, 40-43)

Această judecată viitoare, aşa cum am văzut, va fi un eveniment cosmic, adus de persoana pe care Iisus o numeşte Fiul Omului:

> "Dar, în zilele acelea, după nenorocirile toate, soarele se va întuneca, luna nu-şi va mai da lumina ei, stelele vor cădea din cer şi puterile care sunt în ceruri vor fi clătinate. Atunci se va vedea Fiul Omului venind pe nori, cu mare putere şi slavă. Atunci va trimite pe îngerii Săi şi va aduna pe cei aleşi din cele patru vânturi, de la marginea pământului până la marginea cerului." (Marcu 13, 24-27)

Dar cine sunt aceşti aleşi care vor supravieţui şi vor intra în împărăţia sa? Din moment ce perioada în care trăim acum este sub stăpânirea răului, oamenii care sunt acum la putere vor fi cei judecaţi când va veni Fiul Omului. Cei de jos, umiliţi şi oprimaţi, vor moşteni împărăţia binelui ce va veni, deoarece Dumnezeu este de partea acelora care rămân cu el şi care, ca urmare, sunt oprimaţi de forţele răului care conduc lumea. După cum afirmă Iisus, conform relatărilor atestate:

> "Vor veni de la răsărit şi de la apus, de la miazănoapte şi de la miazăzi, şi vor şedea la masă în împărăţia lui Dumnezeu. Şi iată că cei de pe urmă vor fi cei dintâi, iar cei dintâi vor fi cei de pe urmă." (Luca 13, 29-30; acest pasaj poate fi din documentul Q - vezi Matei 20, 16)

De aceea Iisus, în misiunea lui, a ţinut partea celor oropsiţi. Ei erau moştenitorii împărăţiei lui Dumnezeu, când aceasta avea să vină. Această împărăţie ar fi venit nu pentru cei bogaţi şi puternici, ci pentru aceia săraci şi umiliţi. De aceea Iisus i-a îndemnat pe discipolii săi să nu îşi facă un scop din bogăţie şi putere, ci să îşi închine vieţile altora şi să-i slujească, deoarece aceia care erau acum umiliţi aveau să fie ridicaţi în împărăţia ce avea să vină. Astfel, în cea mai veche sursă atestată pe care o avem, Iisus spune :

> "Dacă vrea cineva să fie cel dintâi, trebuie să fie cel mai de pe urmă dintre toţi şi slujitorul tuturor!" (Marcu 9, 35)

Şi de asemenea:

> "Ştiţi că cei priviţi drept cârmuitori ai neamurilor domnesc peste ele şi mai-marii lor le poruncesc cu stăpânire. Dar între voi să nu fie aşa. Ci oricare vrea să fie mare între voi să fie slujitorul vostru; şi oricare vrea să fie cel dintâi între voi să fie robul tuturor." (Marcu 10, 42-44)

Aceste cuvinte vor fi relevante când, în capitolul următor, vom vorbi despre viziunea lui Iisus asupra femeilor. Şi asta pentru că în vremea lui Iisus femeile erau considerate ca fiind de condiţie umilă, lucru care, după standardele noastre de azi, ar însemna să fie oprimate în calitate de persoane de categoria a doua, sub autoritatea bărbaţilor (taţii sau fraţii lor), reprezentanţii puterii în această lume. Dar pentru Iisus, cei umili erau aceia care moşteneau împărăţia veşnică.

Această temă a reversului apare ilustrată în învăţăturile cele mai cunoscute ale lui Iisus, aşa-numitele Fericiri care, din nefericire, sunt de obicei desprinse din contextul lor original, apocaliptic, de aceia care le citează. Fericirile sunt un grup de proverbe atribuite lui Iisus într-o varietate de surse, în care el binecuvântează anumite grupuri de oameni (termenul *beatitudine* vine din lat. *beatus,* "fericit, binecuvântat"). Cele mai cunoscute dintre aceste proverbe sunt în Predica de pe Munte din Evanghelia după Matei, care începe astfel:

> "Ferice de cei săraci cu duhul, căci a lor este împărăţia cerurilor. Ferice de cei ce plâng, căci ei vor fi mângâiaţi. Ferice de cei blânzi, căci ei vor moşteni pământul. Ferice de cei flămânzi şi însetaţi de neprihănire, căci ei vor fi săturaţi." (Evanghelia după Matei 5, 3-6)

Ceea ce nu au observat mulţi cititori în aceste proverbe este timpul verbal folosit. Verbele descriu ceea ce trăiesc în prezent anumite grupuri de oameni şi ceea ce *vor* experimenta în viitor. *Vor* experimenta? Când? Nu într-un moment din viitorul îndepărtat, vag şi nesigur - cândva, în ceruri. Se va întâmpla când va veni împărăţia. Aceia care acum sunt umili, săraci şi oprimaţi îşi vor primi răsplata atunci.

Un număr din aceste proverbe din Evanghelia după Matei sunt de fapt derivate din documentul Q. Interesant este că, în versiunea din Evanghelia după Luca, ele au tendinţa de a pune accentul pe greutăţile fizice mai mult decât pe chinurile lăuntrice. De exemplu, în loc de "cei săraci cu duhul", în Evanghelia după Luca, Iisus spune că fericiţi sunt "cei săraci" (adică aceia care trăiesc literalmente în sărăcie). În loc să vorbească despre cei care sunt "flămânzi şi însetaţi de neprihănire", Evanghelia după Luca se referă la cei care "flămânzesc şi [cărora] le este sete". Avem motive întemeiate să credem că, în aceste locuri, Evanghelia după Luca reflectă cu mai multă

acurateţe cuvintele pe care le-ar fi spus Iisus. Mai întâi, pentru că avem ceva similar şi în proverbele din Evanghelia după Toma, atestată independent :

> "Fericiţi sunt cei săraci, pentru că a voastră este împărăţia cerurilor." (Evanghelia după Toma 54)
>
> "Fericiţi sunt aceia cărora le este foame, căci burţile celor flămânzi vor fi îndestulate." (Evanghelia după Toma 69)
>
> "Fericiţi sunteţi voi cei urâţi şi persecutaţi, nici un loc nu se va afla unde să mai fiţi astfel." (Evanghelia după Toma 68)

Destul de interesant, în versiunea Fericirilor din Evanghelia după Luca, aceste binecuvântări apocaliptice sunt urmate de opusul lor, o serie de vaiete apocaliptice:

> "Vai vouă, bogaţilor, pentru că voi v-aţi primit aici mângâierea. Vai vouă, cei care sunteţi sătui acum, pentru că voi veţi fi flămânzi. Vai vouă, cei care râdeţi acum, pentru că veţi plânge şi vă veţi tângui. Vai vouă când toţi oamenii vă vor grăi de bine; fiindcă tot aşa făceau părinţii lor cu proorocii mincinoşi." (Luca 6, 24-26)

Aceste judecăţi apocaliptice nu apar atestate independent şi în alte surse ale noastre, dar ele coincid cu temele majore pe care le-am întâlnit în acest capitol. Iisus a spus că ziua Judecăţii va veni odată cu apariţia Fiului Omului, care va aduce o inversare radicală: aceia care acum au o viaţă foarte bună vor fi condamnaţi, iar aceia care suferă vor fi fericiţi. Acest mesaj despre apocalipsă include şi un avertisment al distrugerii iminente care îi aşteaptă pe toţi aceia care nu au ascultat cuvintele lui Iisus şi nu s-au întors spre Dumnezeu aşa cum a dorit el.

Dar când se va întâmpla aceasta? Când va veni Fiul Omului? Când va veni împărăţia? Va fi cândva în viitorul îndepărtat, peste ani, zeci de ani, secole sau milenii? Dimpotrivă, ca mai toţi apocaliptiştii din vremea sa, Iisus pare să fi înţeles că venirea împărăţiei lui Dumnezeu era iminentă. În cea mai veche Evanghelie care s-a păstrat, el spune:

> "Pentru că oricine se va ruşina de Mine şi de cuvintele Mele, în acest neam preacurvar şi păcătos, de el Se va ruşina şi Fiul Omului când va veni în slava Tatălui Său, împreună cu sfinţii îngeri. Adevărat vă spun că sunt *unii din cei ce stau aici* care nu vor muri până nu vor vedea împărăţia lui Dumnezeu în toată slava." (Marcu 8, 38-9, 1; subliniere adăugată)
>
> "Nu va trece neamul acesta până nu se vor împlini aceste lucruri." (Marcu 13, 30; subliniere adăugată)

> "Luaţi seama, vegheaţi şi rugaţi-vă, căci nu ştiţi când va veni vremea aceea. Se va întâmpla ca şi cu un om plecat în călătorie, care îşi lasă casa, dă robilor săi putere, arată fiecăruia care este

datoria sa şi porunceşte paznicului să vegheze. Vegheaţi dar, pentru că nu ştiţi când va veni stăpânul casei: seara, sau la miezul nopţii, sau la cântarea cocoşilor, sau dimineaţa - ca să nu se întoarcă pe neaşteptate, găsindu-vă adormiţi. Ce vă spun vouă le spun tuturor: Vegheaţi! "(Marcu 13, 33-37)

Sau cum spune în documentul Q:

"Să ştiţi bine că dacă stăpânul casei ar şti la ce oră vine hoţul, ar veghea şi n-ar lăsa să i se spargă casa. Şi voi dar să fiţi gata, căci Fiul Omului va veni în ceasul în care nu vă gândiţi." (Luca 12, 39-40, Matei 24, 43-44)

Iminenţa sfârşitului acestei ere va fi o temă importantă şi în capitolul următor, căci vom vedea cum pare să fi influenţat ea felul în care Iisus percepea relaţiile sociale în prezent - inclusiv felul în care înţelegea familia şi căsătoria - şi vom analiza viaţa lui Iisus, încercând să răspundem la întrebarea dacă a fost cumva căsătorit sau dacă a avut relaţii sexuale.

Pe scurt, conform unei analize critice a celor mai vechi surse care s-au păstrat, se pare că, la fel ca membrii comunităţii din care provin Manuscrisele de la Marea Moartă înaintea vremii sale (şi la fel ca Ioan Botezătorul, despre care nu am discutat aici, dar care a fost la rândul lui un apocaliptist timpuriu), şi ca mulţi alţi discipoli din prima generaţie care i-a urmat (de exemplu, apostolul Pavel), Iisus a fost un profet apocaliptist, care a anticipat că Dumnezeu va interveni curând în cursul istoriei pentru a ţine Judecata care va distruge tot răul ce îi stă împotrivă şi pentru a aduce aici pe pământ împărăţia sa paradiziacă.

Concluzie

În acest capitol am petrecut ceva timp explicând cum stabilesc istoricii ce materiale din izvoarele evanghelice disponibile pot fi acceptate ca autentice din punct de vedere istoric, spre deosebire de cantitatea mare de astfel de materiale care prezintă modificări aduse tradiţiei de către creştinii care au povestit şi au repovestit viaţa lui Iisus, înainte ca totul să fie fixat în scris, începând din a doua jumătate a secolului I, de către unii din discipolii de a doua generaţie. Pentru a înţelege ceea ce încerc să explic, este important să aflaţi cum lucrează istoricii cu acest tip de situaţie: pe de o parte, a descoperi amănunte despre viaţa lui Iisus nu înseamnă nici a răspunde la o ghicitoare, nici a născoci sau a folosi imaginaţia. Întotdeauna este uşor ca, dând dovadă de imaginaţie, să facem diverse afirmaţii speculative sau senzaţionale despre Iisus: Iisus a fost căsătorit! Iisus a avut copii! Iisus a fost magician! Iisus a fost marxist! Iisus a fost un revoluţionar înarmat! Iisus a fost homosexual![3] Şi nu neg că oamenii au dreptul să facă orice afirmaţie despre Iisus, fie ea senzaţională sau prudentă. Dar pentru ca istoricii să accepte asemenea afirmaţii, ei trebuie să cerceteze *dovezile.* Singurele

dovezi autentice de care dispunem provin din cele mai vechi surse ale noastre, şi noi nu le putem lua nici ca atare, nici nu putem citi printre rânduri, pentru a face sursele să spună ce vrem noi să spună. Ele trebuie să fie folosite în mod critic, respectând criteriile şi principiile istorice existente.

Când acestea au fost respectate, ajungem la o înţelegere asupra lui Iisus care este plauzibilă din punct de vedere istoric şi care i se potriveşte lui Iisus - cuvintele lui, ceea ce a făcut el şi experienţele lui - în contextul vremii lui, fără să încercăm să îl adaptăm timpului în care trăim noi. În multiple feluri, imaginea lui Iisus care ia naştere astfel poate părea ciudată unui public modern. Pentru că se pare că Iisus a fost un apocaliptist evreu, care a anticipat că sfârşitul actualei perioade, aflată sub influenţa răului, va veni chiar în propria lui generaţie. Acesta nu este probabil Iisus despre care am învăţat la şcoala de duminică sau pe care l-am văzut pictat pe vitralii, şi nu este nici Iisus din literatura de masă, a cărei miză sunt afirmaţiile senzaţionale. Dar pare să fie Iisus personajul istoric.

În capitolul următor, voi continua să explic cum se leagă această viziune reconstruită istoric asupra lui Iisus de afirmaţiile lui Leigh Teabing şi Robert Langdon din *Codul lui Da Vinci,* conform cărora Iisus nu numai că ar fi avut discipoli femei, ci şi o soţie şi iubită, pe Maria Magdalena, care a născut copilul lui după crucificare.

Capitolul şapte

Iisus, Maria Magdalena şi căsătoria

Unul dintre personajele istorice cheie din *Codul lui Da Vinci* este un discipol timpuriu al lui Iisus, şi anume Maria Magdalena. Aşa cum aflăm pe parcursul naraţiunii, Maria Magdalena nu a fost o simplă discipolă a lui Iisus - ea a fost şi soţia, şi iubita lui, care i-a născut un copil, iniţiind astfel o generaţie care se perpetuează până azi şi este protejată de membrii unei societăţi secrete, Stăreţia Sionului. Ar trebui să subliniez că această viziune asupra Mariei Magdalena şi a lui Iisus nu reprezintă o contribuţie originală a ficţiunii lui Dan Brown. Scriitorul datorează cea mai mare parte din "informaţiile" pe care le are unui bestseller din 1980, un roman intitulat *Holy Blood, Holy Grail* pe care Brown îl menţionează în cartea sa, dar pe care nu îl recunoaşte ca sursă primară pentru tot ceea ce afirmă despre Maria Magdalena (şi despre Stăreţia Sionului).[1] Totuşi, oricine este familiar cu ambele cărţi poate observa gradul mare de înrudire. *Holy Blood, Holy Grail* nu a fost scrisă de învăţaţi din Antichitate sau din Evul Mediu, ci de cercetătorii independenţi Michael Baigent, Richard Leigh şi Henry Lincoln, care au avansat ipoteze senzaţionale, dar discreditate din punct de vedere istoric despre Maria Magdalena, Iisus şi Stăreţia Sionului.[2] Din moment ce preocuparea mea principală este *Codul lui Da Vinci* şi viziunile pe care le reprezintă acest roman, nu mă voi ocupa direct de *Holy Blood, Holy Grail:* voi

spune numai că Dan Brown a transferat pur şi simplu multe dintre afirmaţiile din cartea menţionată în propria sa ficţiune despre căutarea Graalului de către Robert Langdon şi Sophie Neveu.

Multe din aceste afirmaţii se referă la Maria Magdalena şi la "căsătoria ei cu Iisus Christos" (p. 244). Ca dovadă a acestei căsătorii, aristocratul britanic şi căutătorul Graalului, Leigh Teabing, se slujeşte de o evanghelie care nu a fost inclusă în Noul Testament, documentul de la Nag Hammadi cunoscut sub numele de Evanghelia lui Filip, în care se spune: "Tovarăşul Mântuitorului este Maria Magdalena." Teabing afirmă: "Aşa cum ţi-ar spune orice expert în aramaică, pe vremea aceea cuvântul *tovarăş* însemna *soţ*" (p. 246).

Teabing continuă citând o altă evanghelie necanonică gnostică, Evanghelia după Maria Magdalena, unde apostolii Petru şi Levi se contrazic încercând să clarifice dacă Iisus i-a revelat sau nu Mariei Magdalena adevărul. Teabing explică:

> "În acest punct al evangheliei, Iisus bănuieşte că va fi capturat şi crucificat în curând. Aşa că îi dă instrucţiuni Mariei Magdalena despre cum să continue construirea bisericii după moartea lui... Conform acestor biblii nealterate, Christos nu *lui Petru* i-a dat instrucţiuni în privinţa construirii bisericii creştine. Ci *Mariei Magdalena.*" (247-248)

Pentru a sublinia importanţa Mariei Magdalena în istoria bisericii creştine, Teabing îi arată Sophiei Neveu o genealogie a "neamului evreu al lui Beniamin"; ea observă că Maria Magdalena este în această genealogie şi îşi exprimă surpriză: "Maria Magdalena făcea parte din Casa lui Beniamin?" "Da, spuse Teabing. Maria Magdalena era de origine regală" (p. 248). Aceasta ar însemna, subliniază el, că orice copil al lui Christos şi al Mariei Magdalena ar fi de sânge pur regesc. Şi de aceea liderii bisericii au încercat să ascundă relaţia pe care ea a avut-o cu Iisus.

> "Pentru bărbaţii din biserica acelei vremi, Maria Magdalena constituia o ameninţare uriaşă. Nu numai pentru că ea era femeia căreia Iisus îi încredinţase sarcina fundamentării Bisericii, dar ea avea şi dovada fizică a generaţiei de muritori pe care o zămislise *divinitatea* nou proclamată de Biserică. Pentru a se apăra de puterea Mariei Magdalena, Biserica a perpetuat imaginea ei ca femeie uşoară şi a ascuns dovada căsătoriei ei cu Iisus, negând astfel orice afirmaţii potenţiale că Iisus ar fi avut urmaşi şi că ar fi fost un profet muritor." (p. 254)

Dar, conform tradiţiilor păstrate de-a lungul secolelor de misterioasa Stăreţie a Sionului, ştergerea urmelor nu a reuşit pe deplin:

> "Stăreţia susţine, continuă Teabing, că Maria Magdalena era însărcinată în momentul crucificării. Pentru siguranţa copilului

> nenăscut al lui Iisus, ea nu a avut de ales decât să fugă de pe Pământul Sfânt. Cu ajutorul unchiului lui Iisus, Iosif din Arimateea, Maria Magdalena a călătorit în secret spre Franţa, care pe atunci se numea Galia. Acolo a găsit un refugiu sigur în sânul comunităţii evreieşti. În Franţa, ea a născut o fată. Numele ei era Sarah." (p. 255)

Ca şi în cazul altor afirmaţii făcute în *Codul lui Da Vinci,* şi aici există mai multă ficţiune decât adevăr istoric. Unele dintre aceste afirmaţii sunt pur şi simplu eronate. Să luăm doar unul dintre exemplele evidente: este greşit să susţii că, atunci când în Evanghelia după Filip Maria Magdalena este numită "tovarăşa" lui Iisus, cuvântul aramaic înseamnă "soţie". Mai întâi, cuvântul folosit nu este aramaic. Evanghelia după Filip este în limba coptă. Şi chiar dacă acel cuvânt folosit pentru "tovarăş" este un împrumut din altă limbă, din nou, aceasta nu este aramaica, ci greaca. Cu alte cuvinte, aramaica nu are nimic în comun cu ce se afirmă. Şi ca să terminăm povestea, cuvântul folosit împrumutat din limba greacă *(koinonos)* nu înseamnă "soţie" (sau "iubită"), ci "tovarăş" (folosit de obicei cu referire la prieteni sau asociaţi).

Sunt şi alte afirmaţii făcute de Teabing care sunt greşite sau cel puţin lipsite de orice fundament istoric. Dar aceasta conduce la probleme mai ample. Dacă cercetăm documentele istorice, ce putem spune despre relaţia lui Iisus cu femeile? Era căsătorit? Maria Magdalena era soţia sa? Dacă era aşa, a avut o relaţie sexuală normală cu ea? Au avut un copil împreună?

Pentru a răspunde la aceste întrebări, trebuie să trecem de la domeniul ficţiunii literare la acela al faptelor istorice, şi aceasta înseamnă să trecem de la afirmaţii senzaţionale la metodologie istorică. Aşa cum am văzut în capitolul precedent, este dificil să reconstruim ce s-a întâmplat în trecutul lui Iisus. Istoricii pe care îi interesează acest lucru ştiu că nu este o chestiune de a cita un verset care apare la întâmplare într-o evanghelie sau alta, pentru ca apoi să considerăm acest citat ca exact din punct de vedere istoric. A face cercetare istorică este mult mai complicat. Trebuie să analizăm natura surselor noastre şi să le aplicăm riguros criteriile, pentru a separa faptele de ficţiune. Prin urmare, dacă sursele noastre chiar afirmă că Iisus şi Maria ar fi fost iubiţi şi/sau căsătoriţi, ar trebui să examinăm aceste surse ca să vedem dacă afirmaţiile sunt adevărate. Dar aşa cum se dovedeşte, afirmaţiile lui Teabing sunt false, deoarece nici măcar una dintre sursele noastre vechi nu arată că Iisus era căsătorit şi, cu atât mai puţin, cu Maria Magdalena. Toate aceste afirmaţii fac parte din reconstrucţiile moderne ale vieţii lui Iisus şi nu sunt fundamentate pe relatările atestate ce s-au păstrat. Este posibil ca abordarea istorică a surselor noastre să nu fie la fel de senzaţională şi incitantă ca afirmaţiile fictive despre Iisus (A avut o iubită! A făcut sex! A avut copii!), dar trebuie spus ceva şi despre ce s-a întâmplat în istorie, chiar dacă nu este la fel de palpitant ca ceea ce se întâmplă în romane.

Şi astfel am ajuns să formulez o serie de întrebări pe care aş dori să le pun referitor la personajul istoric Iisus, trecând de la general la particular: Care era relaţia sa cu femeile în general? Ce rol au avut ele în misiunea lui? A

avut o relaţie strânsă cu vreo femeie? A fost el căsătorit? Care anume a fost relaţia sa cu Maria Magdalena? Există indicaţii istorice că au fost căsătoriţi? Că au avut relaţii sexuale?

Bărbaţii în misiunea lui Iisus

Primul lucru care trebuie spus este că cei mai mulţi dintre discipolii lui Iisus, şi cu siguranţă cei mai apropiaţi, erau bărbaţi. Marea majoritate a relatărilor despre Iisus - şi acelea care pot fi identificate ca autentice din punct de vedere istoric, şi acelea despre care am putea avea îndoieli - se referă la relaţia lui cu bărbaţii. Acest fapt nu este neobişnuit: în secolul I, femeile se aflau sub autoritatea bărbaţilor din viaţa lor - taţii şi/sau soţii lor - şi nu li s-ar fi permis să colinde ţinutul după vreun predicator itinerant, când acasă aveau foarte multă treabă de făcut: să pregătească mâncarea, să facă şi să repare haine, să aibă grijă de copii.[3] Acestea erau activităţile cu care se îndeletniceau femeile; bărbaţii aveau şi un profil public, în afara casei. Dacă o femeie se întâmpla să fie activă în afara casei, aceasta însemna, de obicei, fie că nu se afla sub autoritatea unui bărbat (tată sau soţ) pentru că era, să spunem, o persoană adultă mai în vârstă, fie că făcea parte din clasa socială superioară şi avea alţi oameni în subordine (sclavi care aveau grijă de treburile casei). Şi chiar dacă un număr mic dintre discipolii lui Iisus ar fi fost din clasele superioare - şi probabil erau, aşa cum vom vedea -, marea lor majoritate erau ţărani. Iar ţărăncile din zone rurale ca Galileea îşi petreceau mai tot timpul acasă lucrând; nu aveau timp pentru distracţie, de exemplu, să plece în mijlocul săptămânii ca să asculte o predică bună.

Aşa că nu este nici o surpriză că marea majoritate a discipolilor lui Iisus erau bărbaţi, activi în afara casei mai degrabă decât în gospodărie. Mai mult, există o tradiţie bine înrădăcinată, pomenită în documentele noastre istorice, care arată că discipolii *cei mai apropiaţi* ai lui Iisus au fost bărbaţi. E vorba despre cei doisprezece apostoli, a căror apartenenţă de gen nu este deschisă unei dispute serioase - erau doisprezece bărbaţi, dintr-o majoritate de bărbaţi din preajma lui Iisus. Aceasta nu era numai situaţia reală referitoare la misiunea publică a lui Iisus, ci şi situaţia ideală pe care el însuşi pare să o fi avut în vedere. Pentru că, aşa cum am văzut, una dintre cele mai ferm stabilite tradiţii din învăţăturile lui Iisus este că el aştepta venirea iminentă a împărăţiei cerurilor, în care Dumnezeu ar stăpâni peste poporul său prin intermediari umani. Şi cine ar fi aceşti intermediari umani? Amintiţi-vă ce a spus Iisus în documentul Q, cuvintele care verifică criteriile noastre istorice de autenticitate: "Adevărat vă spun, în lumea nouă, când Fiul Omului va şedea pe scaunul de domnie al măririi Sale, la înnoirea tuturor lucrurilor, voi care M-aţi urmat veţi şedea şi voi pe douăsprezece scaune de domnie şi veţi judeca pe cele douăsprezece seminţii ale lui Israel." (Matei 19, 28, cf. Luca 22, 30). Viitorii conducători ai poporului lui Dumnezeu aveau să fie cu toţii oameni.

Femeile în misiunea lui Iisus

Aceasta nu înseamnă că femeile erau absente din lucrarea lui Iisus. Dimpotrivă, chiar dacă femeile nu sunt proeminente în relatările despre Iisus, ele apar în mod regulat, mai mult decât am putea anticipa dacă ţinem cont că, în secolul I, societatea patriarhală restricţiona activităţile publice ale femeilor. Iisus pare să fi interacţionat cu femei în activitatea sa publică mai mult decât alţi învăţători, inclusiv alţi învăţători evrei. Această afirmaţie este rezultatul examinării atente, cu ajutorul criteriilor istorice explicate în capitolul anterior, a surselor care s-au păstrat până la noi.

Spre a oferi un rezumat al materialului, voi repeta pe scurt următoarele lucruri.[4] În două din sursele noastre independente, Marcu şi L (sursa specială a lui Luca), se afirmă că Iisus era însoţit de femei în călătoriile sale (Marcu 15,40-41; Luca 8,1-3). Această tradiţie, din nou, este independent coroborată cu Evanghelia lui Toma (de exemplu, Evanghelia după Toma 114) şi cu alte pasaje în care Iisus interacţionează cu femei (de exemplu, Luca 10,38-42, Luca 8,l-3). Din moment ce Iisus în timpul misiunii sale nu avea nici o sursă de venit, aceste femei (una dintre ele era Maria Magdalena) îi furnizau fondurile de care el şi discipolii aveau nevoie pentru a trăi. Evident, vorbim de femei bogate care nu ar fi fost forţate să rămână acasă pentru a întreţine gospodăria. Într-adevăr, multe dintre aceste femei, inclusiv Maria Magdalena, nu erau căsătorite, dar acest lucru nu era o regulă. Una dintre ele apare ca "Ioana, soţia lui Chuza care îl slujea pe Irod" (Luca 8, 2). O alta este Suzana, dar ca şi în cazul Mariei Magdalena, nu ştim sigur starea ei civilă. Luca ne spune că erau "mulţi alţii care îi ofereau [lui Iisus] din agoniseala lor". Celelalte femei numite de Marcu includ o Salomeea şi o altă Maria, care a fost identificată ca "mama lui Iacob cel tânăr şi a lui Ioses". Este posibil ca aceasta să fie chiar mama lui Iisus, despre care se spune în Marcu 6, 3 că avea alţi doi fii, numiţi Iacob şi Ioses. În orice caz, este clar că Iisus era însoţit în călătoriile sale nu numai de cei doisprezece discipoli, dar şi de femei, dintre care unele îi ofereau mâncare şi fonduri.

Nu numai că Iisus era însoţit de femei, dar a rămas în strânsă legătură cu ele în tot timpul misiunii sale. Şi în Marcu, şi în Ioan, se spune că Iisus a intrat de multe ori în dialog sau în dezbateri publice cu femei care nu erau discipolii săi apropiaţi (Ioan 4, l-42, Marcu 7, 24-30). Ambele Evanghelii, independent una de alta, atestă că Iisus a avut contact fizic cu o femeie care l-a uns cu ulei în public (Marcu 14,3-9; Ioan 12,1-8). În relatarea lui Marcu, numele acestei femei nu este menţionat; se spune doar că totul se petrece în casa unui lepros numit Simon (această relatare apare într-o altă formă şi în Luca, care pare să o fi preluat din Marcu şi să o fi schimbat în mod esenţial; vezi Luca 7, 36-50). În relatarea lui Ioan, această femeie este Maria din Betania, sora Martei şi a lui Lazăr, în propria ei casă. Şi se spune că Iisus a ajutat femei aflate în nevoie de mai multe ori (de exemplu, Matei 15, 21-29).

În toate cele patru Evanghelii canonice, se spune că femeile care l-au însoţit pe Iisus din Galileea la Ierusalim în ultima săptămână a vieţii sale au fost prezente la crucificarea sa (Matei 27, 55, Marcu 15, 40-41; Luca 23-49;

Ioan 19,25). Cele mai vechi relatări, din Marcu, sugerează că numai ele au fost lângă Iisus până la sfârşit: toţi discipolii bărbaţi fugiseră. În plus, din toate cele patru Evanghelii canonice, plus cea necanonică după Petru, este clar că femeile discipoli au fost primele care au crezut că trupul lui Iisus nu mai este în mormânt (Matei 28,1,10; Marcu 16,1-8; Luca 23, 55-24,10; Ioan 20,1-2, Evanghelia după Petru 50-57). Toate aceste relatări diferă în mod semnificativ cu privire la numărul de femei care au rămas lângă mormântul gol: era numai Maria Magdalena singură, ca în Evanghelia după Ioan? Sau Maria Magdalena şi alte femei, ca în celelalte evanghelii? Depinde ce versiune citiţi. În orice caz, aceste femei au fost primele care au proclamat că Iisus înviase din morţi. Aşa cum au indicat unii istorici feminişti, este greu de ignorat importanţa acestei tradiţii a femeilor de la mormânt: fără aceste femei, nu ar fi fost nici o proclamare a învierii - şi, prin urmare, nici creştinismul nu ar fi existat.

Despre contactul lui Iisus cu femeile mai există şi alte tradiţii interesante, pe care le găsim însă în evanghelii separate, astfel încât ele nu satisfac criteriul conform căruia mai multe relatări similare au mai multe şanse să fie autentice. Printre acestea se numără memorabilul moment, găsit numai în Evanghelia după Luca, în care Iisus o încurajează pe Maria din Betania în hotărârea ei de a veni să asculte învăţăturile lui Iisus, mai curând decât să se ocupe de îndatoririle femeieşti din gospodărie (Luca 10, 38-42).

Ce putem spune despre credibilitatea contextuală a acestor tradiţii, în lumina criteriului că orice tradiţie despre Iisus trebuie să fie situată în Palestina secolului I pentru a fi acceptată ca istorică? Este adevărat că, la vremea respectivă, femeile erau în general considerate inferioare bărbaţilor. Dar au existat şi excepţii: şcolile de filozofie greacă, precum epicurienii sau cinicii, de exemplu, îndemnau la egalitate pentru femei. E adevărat că nu erau mulţi epicurieni sau cinici în imediata apropiere a Palestinei, iar sursele noastre limitate pot sugera că femeile din partea rurală a Imperiului aveau, de obicei, mai multe restricţii în ceea ce priveşte implicarea în activităţi sociale în afara casei, departe de autoritatea taţilor sau a soţilor lor. Este atunci credibil ca un învăţător evreu să fi încurajat şi promovat asemenea activităţi?

Nu avem nici o dovadă solidă pentru a sugera că alţi învăţători evrei aveau femei discipoli în vremea lui Iisus. Dar se ştie că fariseii erau sprijiniţi şi protejaţi de femei puternice de la curtea regelui Irod cel Mare. Din nefericire, cele câteva surse pe care le avem nu oferă date despre femeile din clasa de jos, care nu erau bogate şi nici nu aveau poziţia socială care să le permită să fie independente de taţi şi de soţi.

Mai există însă o observaţie care poate confirma faptul că Iisus a avut femei discipole, dispuse să îl urmeze în misiunea lui. Aceasta se leagă de caracterul deosebit al proclamării împărăţiei viitoare a lui Dumnezeu. Dacă vă amintiţi, Iisus susţinea că Dumnezeu va interveni în istorie şi va aduce o inversare de soartă. Cei dintâi vor fi ultimii, iar ultimii vor fi cei dintâi. Aceia care erau bogaţi vor sărăci, iar aceia care erau săraci se vor îmbogăţi. Aceia care trăiau în mărire vor fi umiliţi, iar cei umili vor trăi în mărire. Ca un

corolar la mesajul său, Iisus s-a pus pe aceeaşi treaptă cu cei necăjiţi şi umili din societate, evident pentru a exemplifica proclamaţia sa că împărăţia va aparţine acelora ca ei. Dacă femeile erau privite în general ca fiind inferioare bărbaţilor care făceau regulile şi conduceau societatea, nu pare deloc implauzibil ca Iisus să se fi asociat de bunăvoie cu ele, ca parte direct interesată de apropiata venire a împărăţiei.

Recent, unii specialişti au avansat ideea conform căreia Iisus a făcut chiar mai mult decât atât, mai exact că el a predicat "societatea radical e-galitară" - adică a început să reformeze societatea inventând un nou set de reguli de guvernare a relaţiilor sociale, ducând la formarea unei comunităţi în care femeile şi bărbaţii să fie trataţi ca egali.[5] Oricum, această abordare ar însemna poate să mergem prea departe cu dovezile şi probabil în direcţia greşită, căci avem prea puţine date care să sugereze că pe Iisus l-ar fi preocupat în mod fundamental să facă o reformă socială, ţinând cont că prezentul era văzut ca stând sub semnul răului. În viziunea sa, societatea prezentului şi convenţiile ei vor ajunge curând la un impas, când Fiul Omului va veni pe pământ din ceruri pentru Judecată. Departe de a transforma societatea din interior, Iisus pregătea oamenii pentru distrugerea societăţii. Numai la venirea împărăţiei lui Dumnezeu va apărea o ordine complet nouă, în care pacea, egalitatea şi dreptatea vor domni supreme. Însă această împărăţie nu va veni prin implementarea unor noi programe de reformă socială. Va veni printr-un judecător cosmic, Fiul Omului, care va răsturna răul şi forţele opresive din această lume.

În acest sens (şi numai în acest sens, aş sublinia), chiar dacă Iisus nu a îndemnat la o revoluţie socială a vremii lui, mesajul pe care l-a transmis a avut implicaţii revoluţionare radicale. Se poate ca el să îşi fi îndemnat discipolii să implementeze aceste consecinţe în prezent (de unde şi asocierea lui cu femeile). Şi, în orice caz, este clar că unele persoane vor fi atrase de mesajul lui mai degrabă decât altele - în special acelea care se consideră oprimate şi umilite în prezent, care urmează să fi răsplătite în vremea împărăţiei. Dacă sunt femei care au gândit astfel, ţinând cont de structura patriarhală a societăţii lor, nu e de mirare că au fost atrase de mesajul apo-caliptic al lui Iisus şi de speranţa unei vieţi în împărăţia ce avea să vină.

A fost Iisus căsătorit?

Acum ne putem ocupa în sfârşit de întrebarea spinoasă privind starea civilă a lui Iisus. În *Codul lui Da Vinci* nu există nici un dubiu asupra acestei probleme, la care fac referiri atât Leigh Teabing, cât şi Robert Langdon. La un moment dat, Teabing îi spune Sophiei Neveu:

> "- Faptul că Iisus era căsătorit are mult mai mult sens decât viziunea biblică standard, conform căreia Iisus era celibatar.
>
> - De ce? întrebă Sophie.
>
> - Pentru că Iisus era evreu, spuse Langdon... Conform obiceiului iudaic, celibatul era sancţionat, iar părintele evreu avea

> obligaţia să găsească o mireasă potrivită pentru fiul său. Dacă Iisus nu ar fi fost căsătorit, cel puţin una dintre Evangheliile din Biblie ar fi menţionat aceasta şi ar fi explicat starea lui civilă anormală, de celibatar." (p. 245)

Totuşi, se pare că din nou suntem în domeniul afirmaţiilor de senzaţie, fanteziste, care ţin locul realităţii istorice. În curând mă voi ocupa de câteva întrebări generale: dacă bărbaţii evrei erau întotdeauna căsătoriţi şi dacă "celibatul" era "sancţionat". Dar, mai întâi, ce au de spus istoricii despre starea civilă a lui Iisus?

Este adevărat că au existat istorici de profesie (nu romancieri sau "cercetători independenţi") care au susţinut că este posibil ca Iisus să fi fost căsătorit.[6] Dar marea majoritate a experţilor în Noul Testament şi creştinismul timpuriu au ajuns la concluzia contrară, dintr-o mulţime de motive întemeiate.

Foarte semnificativ este următorul fapt, care nu mai poate fi ignorat sau subestimat: în nici una dintre sursele creştine vechi nu se face *nici o* referire la căsătoria lui Iisus sau la soţia lui. Acest lucru nu este valabil numai în cazul Evangheliilor canonice după Matei, Marcu, Luca şi Ioan, ci în cazul tuturor celorlalte evanghelii care există, precum şi al tuturor celorlalte scrieri creştine. Nici în scrierile lui Pavel, Evanghelia după Petru, Evanghelia după Filip, Evanghelia după Maria Magdalena, Evanghelia după Nazarineni, Evanghelia după Egipteni, Evanghelia după Ebioniţi, ş.a.m.d. nu există nici o aluzie la Iisus ca fiind căsătorit. Putem face lista cu toate izvoarele vechi pe care le avem despre Iisus şi vom constata că nici unul dintre ele nu îl menţionează pe Iisus ca fiind căsătorit.

Gândiţi-vă la toate ocaziile fireşti pe care fiecare dintre autorii acestor cărţi le-ar fi avut ca să menţioneze căsătoria lui Iisus sau pe soţia lui, dacă el ar fi fost căsătorit. Mama lui Iisus este menţionată în aceste cărţi, precum şi "tatăl său" (Iosif), fraţii şi surorile sale. De ce să nu fi fost menţionată soţia sa? Discipolii săi sunt menţionaţi; ceilalţi adepţi ai săi (inclusiv femeile), de asemenea. De ce ar fi exclusă soţia sa? Mai mult, există numeroase aluzii la soţiile discipolilor săi. Iar într-un pasaj se face referire la soţiile apostolilor şi la soţiile fraţilor lumeşti ai lui Iisus (Cor. 9, 5). De ce nu şi la soţia lui Iisus? (Imediat va fi clar că acesta nu este doar un argument negativ.)

Mai ales în ceea ce o priveşte pe Maria Magdalena, dacă Iisus chiar ar fi fost căsătorit cu ea, de ce să nu se fi scris despre aceasta? De ce nu este ea singularizată nicăieri în Evangheliile canonice? De ce, în afară de Luca 8,1-3, unde este menţionat numele ei, alături de alte câteva nume de femei (Ioana şi Suzana, printre altele), ea nu este de fapt menţionată în timpul misiunii lui Iisus şi, cu atât mai puţin, ca persoană care avea o relaţie specială cu Iisus? De ce nu figurează ea în nici una dintre relatările despre Iisus din aceste Evanghelii? Şi chiar în evangheliile în care i se acordă o poziţie specială, de exemplu în Evanghelia după Maria, de ce apare ea mai degrabă ca o persoană căreia Iisus i-a revelat ceva important decât ca tovarăşa lui de viaţă?

Mai mult, de ce este ea identificată cu numele de Maria Magdalena? Specialiştii sunt de acord că ea este numită Magdalena spre a o deosebi de alte Marii pomenite în Noul Testament, inclusiv Maria, mama lui Iisus, sau Maria din Betania, sora Martei şi a lui Lazăr. *Magdalena* indică locul ei de origine, localitatea Magdala, un sat de pescari de pe ţărmul Mării Galileii. Dacă cineva voia să facă o deosebire între această Maria şi alte Marii, de ce nu ar fi indicat că Maria Magdalena era aceea cu care era căsătorit Iisus, în loc să spună de unde era ea? În plus, dacă ar fi fost căsătoriţi, cum se face că nu se menţionează nicăieri că Iisus ar fi plecat vreodată din oraşul lui natal până şi-a început misiunea publică, ţinând cont că această femeie este de fapt din *altă* regiune (din Magdala, şi nu din Nazaret)?

Acestea sunt dificultăţile majore întâlnite de cei mai mulţi specialişti care au încercat să răspundă la întrebarea dacă Iisus era căsătorit, ca să nu mai vorbim de cea referitoare la căsătoria lui cu Maria Magdalena. Ea pur şi simplu nu este evidenţiată în nici una dintre tradiţiile vechi despre Iisus, cu excepţia părţii finale, în care ea şi alte femei se duc să îi ungă trupul pentru înmormântare. Aşa cum am indicat, nici măcar evangheliile mai târzii, precum Evanghelia după Filip, nu indică faptul că cei doi ar fi fost căsătoriţi (vom vorbi mai mult despre aceste evanghelii în capitolul următor).

Dar dacă Iisus nu era de fapt căsătorit, cum putem explica acest fapt? Are Robert Langdon dreptate să spună că *trebuia* ca bărbaţii evrei să fie căsătoriţi şi că celibatul era "sancţionat"?

Din nefericire, şi acest aspect face parte din ficţiunea romanului *Codul lui Da Vinci* şi nu are nici un fundament istoric (sau, poate, se bazează pe o citire tendenţioasă a unor surse evreieşti mult mai târzii). Avem dovezi clare asupra faptului că existau bărbaţi celibatari în vremea şi locurile în care a trăit Iisus, şi este destul de limpede că nu erau "sancţionaţi" pentru aceasta. Este izbitor însă că această tradiţie a celibatului poate fi găsită exact în aceleaşi cercuri ideologice în care se învârtea şi Iisus însuşi, printre apocaliptiştii evrei din secolul I, care credeau că lumea în care trăiau se va sfârşi când Dumnezeu va interveni în istorie pentru a răsturna forţele răului şi pentru a instaura împărăţia binelui.

Avem dovezi chiar despre un grup de apocaliptişti evrei din acest spaţiu şi din această perioadă, aşa cum am văzut deja. Este vorba de grupul esenienilor, de la care provin Manuscrisele de la Marea Moartă. După consemnările vechi ale esenienilor, se pare că ei erau cu precădere celibatari, bărbaţi necăsătoriţi. Mărturia o constituie sursele evreieşti din acea vreme, precum cele oferite de filozoful evreu Philo, din secolul I, care spune că "nici un esenian nu îşi va lua o soţie", sau de istoricul Iosif, care arată că esenienii evitau căsătoria. Pe de altă parte, acest punct de vedere este confirmat şi de surse neevreieşti, cum sunt scrierile romanului Pliniu cel Bătrân, care spune că esenienii renunţaseră la sex şi îşi duceau viaţa "fără femei în preajmă".

Specialiştii de azi nu cred că Iisus era esenian. Dar este clar că avea o viziune apocaliptică izbitor de asemănătoare cu a lor. Prin urmare, faptul că nici el nu era căsătorit nu ne surprinde. Şi, de fapt, propriile lui învăţături ne pot oferi motive întemeiate pentru a crede că nu era căsătorit. La un

moment dat, în relatările din evangheliile vechi, lui Iisus i se pun întrebări de către un grup de conducători evrei numiţi saduchei, care nu credeau în împărăţia ce urma să vină şi susţineau că moartea aduce anihilare totală. Iisus încearcă să îi convingă de contrariu, că viaţa va continua pentru aceia care trăiesc acum, şi chiar pentru aceia care vor muri după venirea împărăţiei. Dar, insistă el, acea viaţă va fi altfel decât viaţa de acum cel puţin dintr-un punct de vedere, întrucât în veacul care va veni oamenii "nici nu se căsătoresc, nici nu sunt daţi în căsătorie, ci sunt ca îngerii din ceruri". (Marcu 12, 25)

Dar ce are a face reînvierea cu viaţa din prezent? Nu este aceasta o simplă descriere a felului în care *vor* sta lucrurile în împărăţia viitoare? Ceea ce merită subliniat este că o mare parte din proclamaţia lui Iisus insista asupra faptului că idealurile împărăţiei ar trebui să înceapă a fi implementate aici şi acum. Atunci nu va mai fi ură, aşa că oamenii ar trebui să se iubească unii pe alţii acum; atunci nu va mai fi suferinţă, aşa că oamenii ar trebui să îi aline pe cei ce suferă acum; atunci nu va mai fi foame, aşa că oamenii ar trebui să-i hrănească pe cei înfometaţi acum; atunci nu va mai fi război, aşa că oamenii ar trebui să se străduiască să fie pace acum; atunci nu vor mai fi forţe ale răului, aşa că oamenii ar trebui să se opună răului (de exemplu, alungând demonii); atunci nu va mai fi boală, aşa că oamenii ar trebui să îi vindece pe cei bolnavi acum. De aceea Iisus a văzut împărăţia lui Dumnezeu ca pe un "bob de muştar", care este plantat acum ca o sămânţă mică, dar urmează să devină o plantă uriaşă odată ajunsă la maturitate (vezi Marcu 4, 30-32). La fel se întâmplă şi cu împărăţia lui Dumnezeu, care creşte sub spectrul prezentului, când oamenii încep să implementeze standardele împărăţiei în vieţile lor, dar odată ce Fiul Omului va veni pentru Judecată pe pământ, acest început mic va da roade uriaşe, iar împărăţia va apărea în slavă.

Iisus credea că trebuia ca idealurile împărăţiei să fie realizate în prezent. El credea de asemenea că în împărăţie nu vor fi căsătorii şi relaţii sexuale. Iar esenienii, apocaliptişti ca şi Iisus, credeau acelaşi lucru, evident. Ei au implementat această viziune rămânând celibatari. Şi este pe deplin plauzibil - şi foarte probabil - ca Iisus să fi făcut acelaşi lucru.

Există mai multe mărturii de acest fel în scrierile discipolilor lui Iisus de după moartea lui. Cel mai vechi autor creştin pe care îl cunoaştem este apostolul Pavel, care nu a fost unul dintre cei doisprezece apostoli ai lui Iisus, dar a fost un lider al mişcării fondate în numele lui după moartea acestuia. La fel ca Iisus (şi ca esenienii înaintea sa), Pavel era la început un evreu apocaliptist. Nici după ce s-a convertit la credinţa în Christos el nu a renunţat la viziunea apocaliptică, ci a transformat-o din perspectiva credinţei sale conform căreia sfârşitul veacului deja începuse cu moartea şi cu învierea lui Iisus. Pavel credea că el însuşi va fi în viaţă atunci când Iisus va veni înapoi pe pământ, din ceruri, pentru Judecată şi pentru a aduce împărăţia lui Dumnezeu (vezi Tesalonieni 14,13-18; Cor. 15,50-57) - cu alte cuvinte, era un *creştin* apocaliptist.

Dar care era viziunea lui asupra căsătoriei? Uimitor este că pare să fi

fost asemănătoare cu viziunea lui Iisus însuşi, conform căreia, datorită sfârşitului iminent, oamenii ar fi trebuit să se dedice complet venirii împărăţiei, mai curând decât să se căsătorească şi să aibă relaţii sexuale. Când oferă sfaturi despre căsătorie şi legături trupeşti fraţilor săi creştini din oraşul Corint, Pavel spune: "Acelora neînsuraţi şi văduvelor le spun că este mai bine pentru ei să rămână ca mine." (Cor. 17, 8) De ce oare? Pavel spune că din cauza "strâmtoarei de acum"... (Cor. I 7,26) - cu alte cuvinte, din cauza sfârşitului iminent. Aceia care erau căsătoriţi să nu divorţeze, iar aceia care erau necăsătoriţi să nu se căsătorească (7, 27). În loc de aceasta, toţi oamenii erau sfătuiţi să se dedice convertirii altora la credinţa în Iisus, să îi pregătească pentru distrugerea prezentei ordini sociale şi pentru venirea împărăţiei lui Dumnezeu, o împărăţie în care, conform lui Iisus, "nu este nici căsătorie, nici dare în căsătorie".

Având în vedere mesajul lui apocaliptic, nu este surprinzător că Iisus a rămas celibatar. Evident, în vremea lui, aceasta era atât poziţia esenienilor, care îi împărtăşeau viziunea apocaliptistă, cât şi a discipolului său Pavel, care l-a urmat pe Iisus după ce a fost crucificat. Având în vedere că nu se consemnează nicăieri că Iisus ar fi fost căsătorit, şi cu atât mai puţin căsătorit cu Maria Magdalena, pare rezonabil să concludem că Iisus apocaliptistul a rămas necăsătorit.

Iisus şi Maria Magdalena

Având în vedere faptul că Iisus a fost celibatar, ce putem spune despre relaţia lui cu Maria Magdalena? De-a lungul anilor, s-au spus multe despre această relaţie; nu numai în romane precum *Codul lui Da Vinci* sau în lucrări de senzaţie ca *Holy Blood, Holy Grail,* ci şi în filme ca acela al lui Scorsese intitulat " *Ultima ispită a lui Iisus"* (bazat pe romanul lui Kazantzakis), în care Iisus apare din nou căsătorindu-se cu Maria Magdalena, o prostituată, cu care are în mod regulat relaţii sexuale. Această perspectivă asupra lui Iisus ca având o relaţie intimă cu Maria Magdalena îşi are rădăcinile antice în izvoare din secolele al II-lea şi al III-lea precum Evangheliile după Filip şi după Maria Magdalena, pe care deja le-am menţionat şi pe care le voi discuta mai amplu în capitolul următor (deşi trebuie să subliniez că în nici una din aceste surse nu se spune că Iisus ar fi fost căsătorit cu Maria Magdalena sau că ar fi avut relaţii sexuale cu ea). Dar aici mă interesează situaţia istorică, deoarece ea poate fi aflată numai din cele mai vechi izvoare ale noastre, şi nu din relatări fictive. Ce ne spun ele despre Maria Magdalena?

Aşa cum am indicat, Maria Magdalena nu apare foarte des în tradiţiile evanghelice despre Iisus: numele ei apare doar de treisprezece ori în Evangheliile din Noul Testament (spre deosebire de numele lui Petru, care apare de peste 90 de ori), şi adesea acest lucru se întâmplă în pasaje paralele (de exemplu, unde Matei şi Marcu spun acelaşi lucru despre ea, într-o relatare pe care Matei a împrumutat-o din Marcu). Dacă vrem să găsim relatări independente una de alta în mai multe surse, plecând de la ideea că mai multe tradiţii atestate cresc şansele de veridicitate istorică a documentului, putem

spune următoarele lucruri despre Maria Magdalena. Numele Magdalena, aşa cum am spus, este folosit pentru a o diferenţia de alte Marii, inclusiv mama lui Iisus sau Maria din Betania (sora Martei). În două relatări diferite, se spune că ea l-a însoţit pe Iisus în Galileea (Marcu 15, 41; Luca 8, l-3) şi că a furnizat fonduri pentru misiunea lui de învăţător itinerant din propriul buzunar (împreună cu alte femei - al căror nume nu este menţionat). Toate cele trei Evanghelii ale noastre (cele mai vechi), Matei, Marcu şi Luca, afirmă că ea a venit (împreună cu alte femei) cu Iisus la Ierusalim, în ultima săptămână a vieţii lui şi l-a văzut crucificat şi îngropat (Matei 27, 56, 61; Marcu 15, 40, 47; Luca 23, 55). Toate cele patru Evanghelii canonice ale noastre, ca şi Evanghelia după Petru, arată că ea este aceea care a descoperit mormântul gol al lui Iisus şi a aflat ori de la un om care era acolo, ori de la un înger (sau doi) - în funcţie de relatarea pe care o citiţi - că el a înviat. Într-una din relatări, doar ea este cea care află vestea (în Evanghelia după Ioan), în altele este însoţită de alte femei, al căror nume este uneori menţionat. Ea (şi celelalte) mărturisesc despre mormântul gol şi astfel ele sunt primele martore la înviere. În unele relatări, ea este prima căreia îi apare Iisus înainte de a le apărea discipolilor, după înviere.

Mă tem că aceasta este tot ce putem afla despre Maria Magdalena din multiplele tradiţii atestate. Desigur că ne dorim să fi avut mai multe informaţii, şi există mereu tentaţia de a *inventa* atunci când nimic nu este disponibil (Iisus s-a căsătorit cu ea! Iisus a făcut sex cu ea! Iisus a avut un copil cu ea!). Dar istoricii pot să ia în considerare numai dovezile care există şi nu ar trebui să născocească dovezi istorice acolo unde ele lipsesc. Nu avem nici o dovadă care să sugereze că Maria Magdalena era din "neamul lui Beniamin" (aşa cum pretinde Leigh Teabing) şi chiar dacă ar fi fost, acest lucru nu ar însemna că ea este de origine regală (mulţi oameni erau din neamul lui Beniamin, inclusiv apostolul Pavel; Filipeni 3, 5); nu există nimic care să sugereze că Iisus i-ar fi încredinţat ei misiunea bisericii sale (nici măcar Evanghelia după Maria Magdalena nu indică aceasta), că s-ar fi căsătorit cu ea, că ar fi avut relaţii sexuale cu ea sau că ea ar fi călătorit vreodată spre Franţa.

Există şi alte referiri la Maria Magdalena, care se fac în câte o singură sursă. De exemplu, numai Luca spune că Iisus izgonise "şapte demoni" din ea. Din nefericire, nu ştim în ce fel era ea posedată de demoni, presupunând că este corect ceea ce spune Luca. Ideea că aceşti demoni au împins-o spre desfrânare este un pic exagerată; cei mai mulţi demoni din Biblie îi împiedică pe oameni să vorbească, îi îmbolnăvesc sau încearcă să le facă rău aruncându-i în foc sau în lacuri. Mai mult, nu există nimic în aceste referiri (nici măcar în Luca) din care să aflăm limpede că Maria Magdalena era prostituată. Ideea a apărut la 500 de ani după ce aceste surse au fost scrise, când Papa Gregorie cel Mare a ţinut o predică în care spunea că Maria Magdalena era chiar femeia cu reputaţie proastă menţionată în Luca 7, 36-50. Dar specialiştii de azi, experţi în materie de evanghelii, nu consideră această identificare ca fiind credibilă. Relatarea din Luca 7 este despre ungerea cu ulei a lui Iisus de către o femeie necunoscută şi este un fragment pe care

Luca l-a preluat din Marcu şi pe care l-a schimbat puţin pentru public. În Marcu, femeia nu este identificată ca fiind Maria Magdalena şi nici nu este, de fapt, numită femeie cu reputaţie dubioasă. Nici în Luca femeia nu pare să fie Maria Magdalena, din moment ce ea este menţionată în relatarea imediat următoare, iar Luca o prezintă parcă pentru prima dată (Luca 8,2). Este interesant că în Evanghelia după Ioan apare o relatare similară despre ungerea lui Iisus (deşi aceasta are loc în Betania, în Iudeea mai curând decât în Galileea, ca în Luca); totuşi, aşa cum am indicat, în Evanghelia după Ioan, cea care îl unge pe Iisus cu ulei este Maria din Betania şi nu o femeie necunoscută (sau Maria din Magdala), iar această femeie îl unge la ea acasă şi nu (ca în Luca) în casa unui om numit Simon, fariseul. În orice caz, Maria din Betania şi Maria Magdalena sunt din oraşe diferite şi nu trebuie identificate ca fiind aceeaşi persoană.

Concluzie

Pe scurt, cele mai vechi şi mai de încredere izvoare ale noastre nu ne spun multe despre Maria Magdalena. Nu e de mirare că predecesorii noştri, creştinii curioşi din secolele al II-lea şi al III-lea, care au îmbogăţit, au revizuit, au modificat şi uneori au născocit tradiţii despre Iisus, şi-au folosit imaginaţia creatoare şi în cazul acestei femei implicate în misiunea publică a lui Iisus şi au încercat să spună lucruri noi, nejustificate istoric despre ea. Şi nu e de mirare că aceste născociri au început cu cititorii moderni, care au dorit să ştie despre Maria Magdalena mai mult decât se poate şti. Nu e de mirare atunci că au fost inventate o serie de legende moderne despre ea, inclusiv legenda că ar fi fost căsătorită cu Iisus, că ar fi avut o relaţie sexuală normală cu el şi că i-ar fi născut un copil, ca în conflictul din *Holy Blood, Holy Grail,* preluat, aproape neschimbat, în *Codul lui Da Vinci.*

Capitolul opt

Femininul în creştinismul timpuriu

Unul dintre aspectele-cheie ridicate în *Codul lui Da Vinci* implica rolul femeii în creştinism. Conform lui Leigh Teabing şi lui Robert Langdon, societatea secretă cunoscută sub numele de Stăreţia Sionului a înţeles că, la început, creştinismul celebra femeia - atât sub aspectul divin, cât şi sub cel uman -, prin practici care dovedesc acest cult. Această perspectivă devine în mod clar una dintre primele explicaţii pe care Langdon i le dă Sophiei Neveu, în ceea ce priveşte natura specifică a acestor practici de venerare continuate de Stăreţia Sionului până în ziua de azi:

> "Sophie, spuse Langdon, tradiţia Stăreţiei de a perpetua venerarea zeiţei se bazează pe credinţa că oameni puternici din

> biserica de la începuturi au escrocat lumea, prin propagarea minciunilor care au coborât femeia şi au făcut ca balanţa să încline în favoarea bărbatului... Stăreţia crede că împăratul Constantin şi succesorii săi bărbaţi au convertit cu succes lumea de la păgânism matriarhal la creştinism patriarhal, începând o campanie de propagandă care a demonizat femininul sacru şi a înlăturat pentru totdeauna zeiţa din religia modernă." (p. 124)

Mai târziu, descoperim în roman că unul dintre felurile în care Stăreţia îşi continuă practicile antice de adorare a zeiţei este ritualul cunoscut sub numele de *hieros gamos* - care înseamnă literal "căsătorie sacră" - în care participanţii privesc un bărbat şi o femeie, conducătoarea grupului, angajaţi într-un act sexual sacru. Din nenorocire, fără să vrea, însăşi Sophie fusese martoră la acest ritual sacru cu zece ani în urmă, când îl văzuse pe propriul ei bunic, Jacques Saunière, curatorul Luvrului, în timpul unui act sexual, înconjurat de bărbaţi şi femei care purtau măşti şi robe şi intonau incantaţii în subsolul reşedinţei lor de la ţară. Neştiind ce reprezenta acest ritual, ea a presupus tot ce era mai rău şi, de atunci, a întrerupt orice comunicare cu el. Totuşi, ce află ea de la Robert Langdon şi de la Leigh Teabing este că ceea ce văzuse nu erau perversiunile sexuale ale unei secte, ci un ritual sacru, celebrat de aceia care înţelegeau adevăratul principiu al femininului şi nevoia ca femeia şi bărbatul să fie uniţi ca să poată atinge adevărul divin din natură.

Langdon şi Teabing pretind că acest ritual are rădăcini vechi şi că de fapt, la începuturi, creştinismul înţelegea şi sărbătorea principiul feminin - iar numai după intervenţia împăratului Constantin, în secolul al IV-lea, femeia a ajuns să fie demonizată în creştinism şi, prin urmare, degradată, în vreme ce masculinul, întruchipat în om şi în divinitate, a devenit complet dominant şi sacru.

Este aceasta o descriere exactă a creştinismului de dinainte de Constantin? Au avut femeile parte de mărire la începuturile bisericii creştine? Sărbătoreau oare bărbaţii şi femeile principiul divin şi venerau aspectul feminin al divinului? Implica acest lucru ritualuri sexuale secrete? În religie, a fost principiul feminin demonizat de Constantin şi de bărbaţii din slujba lui?

Este greu de răspuns la unele dintre aceste întrebări. Ar trebui să începem prin a analiza o problemă de ordin practic, şi anume dacă femeile aveau într-adevăr un loc semnificativ în tradiţia creştină timpurie şi dacă ele au continuat să aibă poziţii importante (şi chiar putere) până în timpul împăratului Constantin.

Femeile în perioada de început a creştinismului

Este adevărat că femeile par să fi avut un rol mai important în biserica timpurie decât în societatea veche per ansamblu. Am văzut deja că însuşi Iisus coopera destul de mult cu femeile. Au existat femei, inclusiv Maria Magdalena, care au sprijinit cu propriile lor fonduri activitatea lui de învăţător

itinerant. Iisus a avut discuţii publice şi în contradictoriu cu femeile. A vindecat femei în public. A avut femei discipoli, dintre care unele l-au însoţit pe el şi pe discipolii săi bărbaţi din Galileea până la Ierusalim, în ultima săptămână din viaţa sa. Evident, femeile l-au văzut crucificat atunci când discipolii săi bărbaţi au fugit de acolo şi ele l-au îngropat. Şi conform cu cele mai vechi tradiţii ale noastre, femeile au fost acelea care au găsit mormântul său gol a treia zi şi au început să spună că Iisus a înviat din morţi. Într-un cuvânt, femeile au jucat un rol semnificativ în viaţa şi moartea lui Iisus.

Dar ce s-a întâmplat în bisericile create în numele lui Iisus după moartea sa? Este adevărat că, la fel cum bărbaţii au jucat cele mai importante roluri în viaţa lui Iisus, la fel s-a întâmplat şi după moartea lui. Liderii comunităţii creştine originale din Ierusalim par să fi fost membri importanţi ai cercului său (bărbătesc) de apostoli - în special apostolul Petru - împreună cu unul dintre fraţii lui Iisus, Iacob, care, bineînţeles, s-a convertit la credinţa în Iisus imediat după crucificare (Cor. 115, 7). Bărbaţii au fost puşi la conducerea bisericii (Faptele 6). Cei mai mulţi dintre primii misionari creştini, cunoscuţi din surse precum Faptele Apostolilor, erau bărbaţi - oameni ca Barnaba, Filip şi nou-convertitul Pavel din Tars (Faptele 8-9). Mulţi dintre cei mai importanţi convertiţi se spune că au fost bărbaţi precum centurionul roman Cornelius (Faptele 10-11). La întrunirea convocată în privinţa problemei majore cu care se confrunta noua biserică - dacă neiudeii convertiţi erau datori să respecte legea evreiască pentru a fi discipoli ai lui Iisus - toţi vorbitorii principali au fost bărbaţi (Faptele 15). Şi aşa mai departe.

Este posibil ca această orientare masculină să fie influenţată de punctele de vedere ale autorului Faptelor, mai curând decât de realităţile istorice ale cazului? Probabil că nu. Acest autor, care a scris şi Evanghelia după Luca, este cunoscut pentru faptul că pune accentul pe rolul femeii în viaţa lui Iisus mai mult decât autorii altor evanghelii. Aşa că, probabil, descrierea sa din Fapte este exactă (sau cel puţin nu pură propagandă patriarhală). Totuşi, există contraargumente care sugerează că femeile au avut un rol semnificativ în comunităţile creştine din secolul I. Aceste mărturii vin din scrierile apostolului Pavel, cel mai vechi autor creştin al nostru, care a trimis un număr de scrisori către biserici pentru a discuta variatele lor proble-me şi pentru a le ajuta să le rezolve. În scrisorile lui Pavel este clar că femeile, chiar dacă în comunităţi nu aveau un rol la fel de important ca bărbaţii, au ocupat ocazional poziţii în care aveau putere şi se bucurau de vizibilitate.

Femeile în bisericile lui Pavel

Cea mai bună mărturie o găsim în Epistola lui Pavel către Romani[1]. Aici, Pavel salută pe nume un număr de membri ai congregaţiei şi este evident că femeile au un rol proeminent în cadrul acestui act. Deşi Pavel numeşte mai mulţi bărbaţi decât femei, femeile din biserică par să nu fie în nici un fel inferioare bărbaţilor. Pavel o numeşte pe Phoebe, diacon (sau predicator) în biserica din Cenchreae şi patroana sa, căreia el îi încredinţează livrarea

scrisorii către romani (161-162). O menţionează pe Prisca, o femeie care împreună cu soţul ei, Aquil, este responsabilă pentru o mare parte din activitatea misionară printre păgâni şi care susţine o congregaţie la ea acasă (versetele 3-4; observaţi că ea este numită înaintea soţului său). Pavel o salută şi pe Maria, cea care lucrează printre romani (verset 6). Şi pe Tryphaena, Tryphosa şi Persis, femei pe care le numeşte "colaboratoare" în munca sa la evanghelii (versetele 6,12). Şi vorbeşte şi despre Iulia, despre mama lui Rufus şi despre sora lui Nereus, care toate par să aibă o poziţie înaltă în această comunitate (versetele 13,15). Cel mai impresionant, însă, el o menţionează pe Iunia, pe care o numeşte "cea dintâi dintre apostoli" (v. 7). Cercul apostolic a fost în mod evident mai mare şi mai cuprinzător decât lista de doisprezece bărbaţi despre care ştiu majoritatea oamenilor.

Alte epistole ale lui Pavel creează o impresie similară despre implicarea activă a femeilor în bisericile creştine. De exemplu, din scrisoarea sa către Corinteni, aflăm despre femei care au participat activ la serviciul de celebrare, folosindu-şi "înzestrările spirituale" care, printre altele, le permiteau să rostească pentru congregaţie profeţii divin inspirate (Cor. I, II, 4-6). Şi în Filipeni, singurii membri ai congregaţiei pe care Pavel îi cheamă pe nume sunt două femei, Euodia şi Syntyche, ale căror disensiuni provoacă îngrijorarea apostolilor, probabil din cauza poziţiei importante a celor două în sânul comunităţii (Filipeni 4,2).

Dacă creştinismul ar fi fost de orientare strict masculină, cum au susţinut unii, ar fi dificil de explicat rolurile pe care par să le fi avut femeile în bisericile lui Pavel. Dar cum explicăm situaţia prin prisma învăţăturilor lui Pavel despre femei şi bărbaţi? În cazul lui Iisus, am văzut că, probabil, mesajul său apocaliptic era acela care le atrăgea pe femei spre a-i fi discipoli: în împărăţia ce avea să vină, va avea loc o inversare de situaţie, iar cei umili şi oprimaţi aveau să cunoască mărirea. Era firesc ca femeile să găsească un mesaj de speranţă în această proclamaţie - în special acelea care erau ţinute sub călcâi de bărbaţii din familiile lor, în societatea patriarhală veche. Aşa cum am văzut, şi Pavel a fost apocaliptist. Ar putea aceasta explica şi rolurile importante deţinute de femei în bisericile lui, faptul că ele deja implementau idealurile împărăţiei în acel timp şi spaţiu, inversând principiile patriarhale ale societăţii lor şi jucând un rol egal cu acela social al bărbaţilor, dar în lăcaşurile mai mici ale bisericilor?

Un verset-cheie pentru înţelegerea viziunii lui Pavel asupra femeilor este Galateni 3,28, unde el afirmă că fiecare creştin care a fost botezat "întru Christos" a început deja să experimenteze libertăţile distincţiilor sociale din această epocă: "Nu mai există evreu sau grec, nu mai există sclav sau om liber, nu mai există femeie sau bărbat; căci toţi sunteţi unul întru Iisus Christos." Pornind de la acest verset, ar fi de aşteptat să nu fie distincţii în sânul comunităţilor creştine în funcţie de clasa socială sau de statutul social: toţi oamenii sunt egali "întru Christos". Şi totuşi, este clar din alte scrieri ale lui Pavel că el, ca şi Iisus, nu a încurajat niciodată o revoluţie socială în care distincţiile acestei lumi vor fi fost înlăturate prin înlocuirea cu o societate mai bună. De exemplu, Pavel nu îndeamnă niciodată la abolirea sclaviei; în loc de

aceasta, el presupune că ea va continua ca instituţie socială în această lume (vedeţi scrisoarea sa către Filimon). Şi deşi "întru Christos... nu există femeie şi bărbat", realitatea este că oamenii, inclusiv creştinii, continuă să trăiască în această lume până la venirea împărăţiei. Prin urmare, chiar dacă Pavel afirmă că până la urmă nu va mai exista distincţie între genuri, această distincţie continuă să existe în prezent.

De aceea, Pavel spune femeilor din Corint că, atunci când se roagă şi fac profeţii în biserică, ele trebuie să se acopere cu un văl (Cor. II, 1, 2-16). Unele femei din congregaţie îl luaseră în serios când spusese că întru Christos nu vor mai fi diferenţe de gen şi începuseră să vorbească în public fără a-şi acoperi capul (un pas social greşit pentru femeile din acea vreme). Pavel a insistat că diferenţele continuă să existe *încă* în prezent, chiar dacă ele vor fi desfiinţate. Deci femeile nu trebuie să se poarte sau să se îmbrace ca bărbaţii; ele trebuie să îşi acopere capul (lucru care nu este necesar în cazul bărbaţilor.)

Femeile în bisericile postpauline

Multor cititori moderni, poziţia lui Pavel în ceea ce priveşte femeile le poate părea ambivalentă, în cel mai bun caz: femeile şi bărbaţii sunt, teoretic, egali întru Christos, dar nu se întâmplă să fie chiar aşa şi în realitate. Bărbaţii trebuie să se poarte ca bărbaţii, iar femeile ca femeile. Este interesant că, după moartea lui Pavel, mulţi conducători ai bisericilor sale au subliniat o parte sau cealaltă parte a poziţiei sale ambivalente. De exemplu, avem mărturii despre unii creştini paulini de mai târziu, care au subliniat egalitatea femeilor şi au insistat că femeile ar trebui să fie la fel de active ca bărbaţii în bisericile creştine şi în misiunea creştină. Acest lucru nu este nicăieri mai clar decât în legendele despre o presupusă femeie discipol a lui Pavel, cunoscută sub numele de Thecla.

Relatările despre Thecla circulă din secolele al II-lea şi al III-lea creştine.[2] Ele povestesc că Thecla era o femeie păgână, logodită, urmând să se căsătorească, însă care într-o bună zi s-a întâmplat să audă proclamaţia lui Pavel. Această proclamaţie, conform povestirii, afirma că toţi oamenii, bărbaţi şi femei, trebuie să îşi trăiască vieţile în castitate perfectă. Aceia care sunt căsătoriţi nu trebuie să aibă relaţii sexuale; aceia care sunt necăsătoriţi trebuie să rămână necăsătoriţi. Păstrându-şi castitatea, omul poate moşteni împărăţia lui Dumnezeu.

Thecla crede aceste învăţături şi rupe logodna, spre furia şi durerea fostului ei logodnic, care, de amărăciune, o dă pe mâna autorităţilor romane, denunţând-o drept creştină ce trebuie pedepsită. Într-o serie de episoade interesante şi palpitante, Thecla este protejată de rău în mod supranatural, atunci când este aruncată pradă fiarelor sălbatice sau când este aproape arsă de vie. În cele din urmă, ea reuşeşte să ajungă la Pavel şi devine adepta pe viaţă a învăţăturilor lui despre castitate, mergând ea însăşi în misiune creştină spre a împărtăşi oamenilor vestea cea bună şi spre a îi converti la credinţa lui Pavel.

Nu este deloc sigur cât de multă credibilitate istorică poate fi dată oricăreia dintre aceste povestiri, dar în mod sigur ele rezonează cu mulţi cititori. Unii experţi cred că cei ce predicau castitatea erau în marea lor majoritate femei, deoarece viaţa în castitate putea fi văzută ca o viaţă de libertate - libertate faţă de limitările căsătoriilor patriarhale, în care femeia era supusă voinţei şi capriciilor soţului ei. Deci acceptarea Evangheliei după Pavel putea să fie o experienţă eliberatoare, într-o lume a dominaţiei bărbatului. Sigur că în secolele al II-lea şi al III-lea au existat numeroşi creştini care au considerat că Pavel era devotat acestei concepţii de eliberare a femeii.

Dar au fost şi alţi creştini care l-au văzut pe Pavel exact în lumina opusă, ca unul care a aprobat subordonarea femeilor în biserică şi în căsătorie. Această viziune asupra lui Pavel poate fi observată chiar în scrierile Noului Testament. Am menţionat mai înainte că în Noul Testament sunt treisprezece epistole semnate de Pavel. Dar din secolul al XIX-lea, specialiştii au găsit motive întemeiate pentru a crede că unele dintre aceste scrisori nu au fost scrise de fapt de Pavel, ci în numele lui Pavel, de discipolii lui de mai târziu. În particular, experţii au ajuns la un consens, conform căruia Pavel nu a scris epistolele "pastorale" Timotei I şi II şi Titus.[3] Este şocant că aceste cărţi abordează exact viziunea opusă asupra lui Pavel, în comparaţie cu relatările acestei femei convertite pe nume Thecla. Pentru că aici bărbaţii sunt aceia care conduc bisericile; femeile trebuie să fie supuse bărbaţilor în toate felurile. Într-un pasaj celebru din aceste epistole, "Pavel" (pseudonimul autorului care scrie în numele lui Pavel) spune următoarele:

> "Femeia să înveţe în tăcere, în supunere deplină. Femeii nu-i dau voie ca să înveţe pe alţii, nici să se ridice mai sus de bărbaţi; ci să stea în tăcere. Căci Adam a fost făcut mai întâi şi apoi Eva. Şi nu Adam a fost amăgit; ci femeia, fiind amăgită, s-a făcut vinovată de călcarea poruncii. Totuşi ea va fi mântuită prin naşterea de fii, dacă stăruiesc cu smerenie în credinţă, în dragoste şi în sfinţenie." (Timotei 1,2, 11-15)

În scrisorile pe care le-a scris Pavel însuşi, ca şi în relatările legendare mai târzii ale Theclei, Faptele după Thecla, găsim povestiri despre femei angajate activ în viaţa duhovnicească: rugăciune, profeţie şi învăţătură dată altora (în tradiţiile mai târzii, ca aceea a Theclei, femeile chiar botează). Dar conform acestui pasaj din Timotei I, toate acestea sunt interzise. Femeile trebuie să fie complet tăcute şi supuse; mântuirea lor vine numai prin naşterea de copii.[4]

Aici ar trebui să subliniez două aspecte ieşite din comun : (1) aceasta este viziunea care a ieşit câştigătoare în luptele dintre femeile care au dorit un loc mai proeminent în comunitatea creştină şi bărbaţii (sau poate chiar femeile) care voiau ca ele să fie subordonate bărbaţilor şi (2) această restricţionare a rolurilor femeii nu s-a întâmplat pentru prima dată în vremea împăratului Constantin, ci exista deja de secole. Este o viziune care poate fi găsită chiar în scrierile Noului Testament.

Dar cum am ajuns de la Pavel al Galatenilor 3,28, care susţinea că întru Christos există egalitatea genurilor, la "Pavel" din epistolele pastorale, care insistă pe dominaţia bărbatului? Mulţi specialişti cred că s-a întâmplat astfel. În cele mai timpurii biserici, a existat o fervoare apocaliptică, în care se credea că sfârşitul lumii era aproape. În împărăţia ce avea să vină curând, ar fi fost egalitate completă şi acea egalitate ar fi trebuit să fie deja manifestă într-o anumită măsură în acel timp şi acel loc (aici şi acum), în anticiparea a ceea ce va fi fost atunci. Dar împărăţia nu a venit niciodată, iar biserica s-a acomodat schimbării de direcţie. Aceasta i-a determinat pe creştini să îşi reia vieţile normal, conform tiparelor care funcţionau în societate în general - aceasta însemna, printre altele, că femeile erau înlăturate din poziţiile de prestigiu şi subordonate bărbaţilor. Religia a devenit patriarhală odată cu trecerea timpului, întrucât împărăţia nu a mai venit. Aceasta s-a întâmplat relativ repede, astfel că în majoritatea bisericilor creştine din secolul al II-lea femeile nu au mai jucat un rol semnificativ. Din nou, aceasta nu a fost o decizie luată de împăratul Constantin; în timpul lui, decizia era deja foarte veche.

Aceasta nu înseamnă că toţi creştinii din secolul al II-lea respingeau rolul femeilor. Dimpotrivă, relatările Theclei şi altele asemănătoare erau populare tocmai din cauză că în unele locuri existau mişcări opuse. Voi menţiona două astfel de orientări.

Femeile din mişcarea montanistă

Mişcarea montanistă a fost numită astfel după profetul de la sfârşitul secolului al II-lea, Montanus, care a prezis că împărăţia lui Dumnezeu urma să vină curând (mişcarea apocaliptică din creştinism nu s-a stins niciodată complet - de fapt, continuă până în ziua de azi) şi care i-a prevenit pe creştini că, în virtutea acestei preziceri, ei trebuie să îşi trăiască vieţile ca pe o pregătire, urmând principii morale stricte. La început, Montanus a câştigat ca discipoli două profetese numite Maximilla şi Priscilla, care au ajuns să se bucure de o importanţă egală prin rostirile lor divin inspirate, se spune, de Duhul Sfânt. Aceste femei au ajuns să se considere figuri-cheie în scenariul apocaliptic ce urma să se desfăşoare. Aşa cum Maximilla a prezis o dată, "după mine nu va mai fi nici o profeţie, ci va veni sfârşitul"[5].

S-ar putea crede că datorită importanţei acestor femei în cadrul mişcării am putea vorbi de o egalitate a genurilor în mişcarea montanistă. Dar se pare că între realitatea socială (femeile profet) şi emfaza ideologică (poziţia secundară a femeilor) există o corelaţie extrem de mică. Cel mai faimos bărbat convertit la mişcarea montanistă a fost prolificul apologet, polemist creştin şi vânător de erezii Tertullian din Cartagina (160-225 d.Chr.), unul dintre cei mai mari misogini din Antichitatea creştină. În atacurile sale, Tertullian viza femeile care credeau că puteau avea roluri de conducere în biserică; viziunile sale asupra femeilor pot fi în general întâlnite la începutul tratatului pe care l-a scris pentru a le sfătui pe acestea să nu se în-frumuseţeze cu veşminte fine şi cu bijuterii spre a se face atrăgătoare

(deoarece ele nu sunt atrăgătoare înaintea lui Dumnezeu). El subliniază că toate femeile sunt descendente ale Evei şi, ca şi strămoaşa lor, sunt vinovate personal de păcatul care a venit în lume să distrugă omul (adică pe bărbaţi):

> "Ştiţi că fiecare din voi este o Eva? Sentinţa lui Dumnezeu despre sexul vostru este vie în acest veac: şi vina trebuie să rămână vie. *Voi* sunteţi poarta diavolului: *voi* sunteţi cele care aţi luat din copacul interzis: *voi* sunteţi primele care v-aţi abătut de la legea divină: *voi* sunteţi aceea care l-a convins pe el [pe Adam] pe care diavolul nu a fost destul de viteaz să îl atace. *Voi* aţi distrus cu uşurinţă chipul lui Dumnezeu, pe bărbat. Din cauza voastră, chiar şi Fiul Omului a trebuit să moară. Şi credeţi că vă puteţi înfrumuseţa?"[6]

Nu este deloc o viziune eliberatoare. Părerea mea este că oriunde sunt femei în roluri importante în religie, aceasta nu înseamnă neapărat că femeile sunt celebrate pentru feminitatea lor sau că putem găsi femininul divin oriunde sunt femei în roluri proeminente. Uneori se întâmplă chiar reversul.

Femeile în gnosticism

În secolele de dinainte de împăratul Constantin, probabil că ramura creştinismului în care femeile aveau roluri importante era aceea a variatelor religii gnostice pe care le-am discutat deja. Ar trebui să subliniez că gnosticismul nu era *o singură orientare* -, ci cuprindea o varietate de religii, care aveau în comun un număr de puncte-cheie, de exemplu credinţa dualistă că această lume materială este rea şi că împărăţia spirituală este bună, şi noţiunea că exista o cunoaştere divină *(gnosis)* care ar fi putut aduce eliberarea de această existenţă stăpânită de rău. Se pare că într-un număr de religii gnostice femeile au avut roluri proeminente, iar divinul feminin era într-adevăr celebrat într-o oarecare măsură. Există dovezi despre celebrarea unor ritualuri care nu se deosebeau de *hieros gamos* descrise în *Codul lui Da Vinci.* Dar mărturiile sunt ambigue şi dificil de interpretat în majoritatea cazurilor.

Oponenţii variatelor forme de religie gnostică erau părinţii bisericii, ale căror lucrări au fost declarate ortodoxe, mai târziu.[7] Aceşti autori i-au atacat uneori pe gnostici, pentru că ei aveau o înţelegere bizară (pentru ortodocşi) asupra împărăţiei divine - care era locuită nu numai de un Dumnezeu adevărat, ci şi de numeroşi zei, şi feminini, şi masculini. Mai mult, ei i-au atacat pe gnostici din cauză că femeilor li se permitea să aibă roluri importante de conducere în interiorul comunităţilor lor. Chiar din scrierile gnostice care s-au păstrat, putem afla ocazional despre importanţa femeilor şi a principiului feminin. Unele dintre aceste scrieri, aşa cum am văzut, sunt citate în *Codul lui Da Vinci,* în special cele două evanghelii pe care le-am menţionat mai devreme, Evanghelia după Maria Magdalena şi Evanghelia după Filip. Acum vom analiza mai detaliat aceste scrieri.

EVANGHELIA DUPĂ MARIA MAGDALENA

Evanghelia după Maria Magdalena a fost compusă probabil în timpul secolului al II-lea (spre sfârşit?). Chiar dacă nu avem textul ei complet, e cu siguranţă o evanghelie interesantă, pentru că, printre altele, în această carte, Mariei Magdalena i se oferă o poziţie înaltă printre discipolii lui Iisus. De fapt, la sfârşitul acestui text, apostolul Levi le spune tovarăşilor săi că Iisus "a iubit-o pe ea mai mult decât pe noi". Relaţia specială dintre Maria Magdalena şi Iisus este văzută mai presus de toate în ceea ce Iisus îi revelează numai ei, într-o viziune, o explicaţie a naturii lucrurilor pe care o ţinuse ascunsă de apostoli.

Evanghelia este structurată în două părţi. În prima, Iisus, după învierea sa, oferă o revelaţie tuturor apostolilor săi despre natura păcatului, o binecuvântare finală, un îndemn şi îi însărcinează să predice evanghelia, apoi îi părăseşte. Ei se întristează din cauza plecării lui, dar Maria Magdalena îi consolează şi îi îndeamnă să reflecteze la ceea ce a spus Iisus. Apoi Petru îi cere să le împărtăşească ce îi revelase ei, direct, Iisus. În a doua parte a evangheliei, ea descrie viziunea pe care a avut-o. Din nefericire, patru pagini din manuscris s-au pierdut, aşa că noi avem numai începutul şi sfârşitul descrierii ei. Dar se pare că viziunea implică o conversaţie pe care a avut-o cu Iisus, care i-a destăinuit cum sufletul omului poate ascede dincolo de cele patru forţe ce stăpânesc lumea, pentru a afla odihna eternă. Această descriere a sorţii sufletului este apropiată de relatările despre mântuire găsite în alte texte gnostice.

Evanghelia continuă cu doi apostoli - Andrei şi Petru - negând viziunea Mariei Magdalena şi nedând crezare afirmaţiilor ei; totul se termină cu Levi reamintindu-le celorlalţi că ea era discipolul favorit al lui Iisus şi sfătuindu-i să se ducă să predice Biblia aşa cum le ceruse el. Se spune că ei fac exact acest lucru, iar evanghelia se sfârşeşte.[9]

Iată un text care subliniază importanţa Mariei Magdalena, o femeie, ca cea căreia Iisus îi rezervă o revelaţie specială care poate aduce mântuirea. Ar trebui să evidenţiez probabil că, în *Codul lui Da Vinci,* Leigh Teabing interpretează complet greşit acest text. El afirmă:

> "În acest punct în evanghelii, Iisus începe să suspecteze că va fi prins şi crucificat. Aşa că el îi dă Mariei Magdalena instrucţiuni despre cum să îi continue biserica după moartea lui... Conform acestor evanghelii nealterate, Iisus nu *lui Petru* i-a dat instrucţiuni pentru instituirea bisericii creştine, ci *Mariei Magdalena."* (pp. 247-248)

Aceasta nu este o descriere exactă a faptelor. Discuţia relatată în Evanghelia după Maria Magdalena are loc *după* crucificarea lui Iisus, nu înainte, iar revelaţia pe care o are Maria Magdalena nu este despre cum să continue ea biserica lui Iisus, ci despre cum să afle mântuirea sufletului.

Totuşi, aceasta este măcar o scriere gnostică în care o femeie are o importanţă specială. În acelaşi timp, ar trebui să spun că această proeminenţă nu este acceptată fără dispute şi fără ambiguitate. Ci exact invers: în mare parte, cartea este despre viziunea Mariei Magdalena, dacă ea poate fi crezută sau nu, ca viziune avută de o femeie. Se pare că unii membri ai comunităţii gnostice care a produs acest text au răspuns la această întrebare într-un fel, iar alţii, în alt fel.

EVANGHELIA DUPĂ FILIP

Un al doilea text gnostic important în *Codul lui Da Vinci* este cunoscut sub numele de Evanghelia după Filip.[10] Existenţa acestei cărţi a fost un mister până la descoperirea ei în 1945, ca unul dintre documentele din Biblioteca de la Nag Hammadi. Deşi este uşor de recunoscut ca lucrare gnostică, posibil de la începutul secolului al III-lea, cartea este faimoasă pentru dificultatea detaliilor pe care le conţine. În parte, aceasta se întâmplă din cauza felului în care este compusă: ea constă într-o colecţie de reflecţii mistice care au fost extrase din predici deja existente, tratate şi meditaţii teologice, adunate sub numele lui Filip, discipolul lui Iisus. Deoarece aceste reflecţii apar izolat, fără un context narativ, ele nu sunt uşor de interpretat.[11]

Unul dintre aspectele pe care textul le subliniază foarte clar este contrastul dintre aceia care înţeleg şi aceia care nu înţeleg, dintre cunoaşterea exoterică (disponibilă tuturor) şi esoterică (disponibilă numai celor din interiorul unui grup), dintre cei imaturi din afara grupării (creştini obişnuiţi, numiţi "evrei") şi cei maturi din interiorul grupului (gnosticii, numiţi "gentili"). Aceia care nu înţeleg, cei din afară care au numai cunoaştere exoterică, rătăcesc în multe din judecăţile lor - de exemplu, în interpretarea unor noţiuni ca naşterea din Fecioară (verset 17) sau învierea lui Iisus (verset 21) ca fiind afirmaţii literale sau fapte istorice mai curând decât expresii simbolice ale adevărurilor adânci.

În cea mai mare parte a lucrării, sacramentele creştine sunt scoase în evidenţă. Cinci dintre ele sunt numite explicit: botezul, ungerea, împărtăşania, mântuirea şi camera miresei (verset 68). Este greu de ştiut ce înţelesuri adânci au avut aceste ritualuri pentru autor. Deosebit de interesant este totuşi sacramentul camerei miresei. Este oare aceasta o referire la vreun fel de unire a masculinului şi femininului, o celebrare rituală a actului sexual, care se practica de către membrii credincioşi ai comunităţii ca *hieros gamos* în *Codul lui Da Vinci?* Specialiştii au păreri împărţite în privinţa acestei întrebări. Pentru că explicaţia sacramentului lipseşte din evanghelie, adevărul este că nu ştim ce semnifica el.

Există două pasaje în Evanghelia după Filip care sunt importante în *Codul lui Da Vinci.* Deja am menţionat unul dintre ele:

> "Erau trei persoane care stăteau mereu lângă Domnul: mama lui, Maria şi sora ei şi Magdalena, cea care a fost numită tovarăşa lui. Pe mama lui, pe sora ei şi pe tovarăşa lui le chema Maria."

Conform lui Leigh Teabing, cuvântul aramaic pentru "tovarăş" însemna de fapt "soţie", iar el foloseşte acest lucru spre a arăta că Iisus şi Magdalena erau căsătoriţi. Dar aşa cum am văzut, textul nu este scris în aramaică, ci în coptă, iar cuvântul pentru "tovarăş" (este un cuvânt împrumutat din greacă, *koinonos)* nu înseamnă "soţie", ci "tovarăş", "prieten" sau "asociat".

Celălalt pasaj este şi mai incitant, dar în el apare o problemă pe care trebuie să o menţionez înainte să îl citez. Manuscrisul care conţine Evanghelia după Filip este uzat pe alocuri, având un număr de găuri de unde lipsesc cuvintele. Aceasta afectează în special un pasaj:

> "Tovarăşa lui [gaură în manuscris] Maria Magdalena [gaură] mai mult decât [gaură] discipolii [gaură] sărute ea [gaură] pe ea [gaură]."

În mod evident, Christos o sărută pe Maria Magdalena - dar este imposibil de spus unde. Textul continuă într-un stil similar aceluia din Evanghelia după Maria Magdalena, implicând o dispută între discipolii bărbaţi despre motivul pentru care Iisus o îndrăgeşte pe Maria Magdalena mai mult decât pe ei.

> "Ei i-au spus, «De ce o îndrăgeşti pe ea mai mult decât pe noi?» Mântuitorul a răspuns zicându-le, « De ce nu vă îndrăgesc pe voi ca pe ea?»"

Din nou, este clar că unii consideră iubirea lui Christos pentru femeie ca superioară aceleia pentru bărbaţi, dar probabil că ar fi greşit să considerăm iubirea lui pentru Maria Magdalena ca un *tip* de iubire diferit de cea pe care le-o arată discipolilor săi (adică nu este iubire romantică); în loc de asta, este o diferenţă de *grad.*

În orice caz, este uşor de înţeles de ce părinţii Bisericii Ortodoxe, care au fost susţinători ai religiei patriarhale şi l-au văzut pe însuşi Dumnezeu ca "tată" (nu mamă şi tată, de exemplu), i-au perceput pe gnostici ca fiind pe un drum greşit în ceea ce priveşte viziunea lor: faptul că împărăţia divină era formată dintr-un număr de zeităţi, şi feminine, şi masculine, ca şi faptul că acordau importanţă femeilor în mişcarea lor. În mod sigur însă, nu este corect să spunem că aceste sublinieri ale femininului s-ar fi remarcat prin ubicuitate în mişcarea creştină ca întreg, înainte de împăratul Constantin (cum afirmă Leigh Teabing şi Robert Langdon, în *Codul lui Da Vinci);* ele existau într-o ramură a creştinismului - incluzând câteva dintre nenumăratele grupuri care intră în categoria "gnostice" - şi nu apăreau oriunde în religie. Aceste viziuni ajunseseră să fie marginalizate cu mulţi ani înainte ca împăratul Constantin să fi ajuns pe scenă. Prin urmare, nu Constantin a fost responsabil pentru demonizarea principiului feminin în creştinism.

Aceasta ne aduce la un al doilea set de întrebări: în afară de rolul disputat al femeilor în bisericile creştine timpurii, avem dovezi că principiul

feminin a fost vreodată venerat sau că printre creştini s-a practicat ritualul sacru *hieros gamos?*

Principiul feminin în perioada timpurie a creştinismului

Şi acesta este un set de întrebări la care este greu de răspuns, pentru că sursele noastre sunt puţine şi ambigue.

Pentru început, avem prea puţine mărturii ca să putem sugera că majoritatea creştinilor din primele secole venerau femininul divin. Începând cu însuşi Iisus, cele mai vechi surse ale noastre arată că el îl considera pe Dumnezeu drept "tată" şi îl venera ca atare. Chiar în primele noastre evanghelii, "tată" este un epitet comun pentru Dumnezeu pe buzele lui Iisus (apare de patruzeci şi cinci de ori numai în Evanghelia după Matei, de exemplu); în aceste surse, el nu vorbeşte niciodată despre Dumnezeu ca "mamă" sau "soră" sau orice alt nume feminin. Şi aceasta nu trebuie să ne surprindă: Iisus era un apocaliptist evreu, care credea ca în împărăţia ce avea să vină nu va exista căsătorie sau activitate sexuală. Iisus nu a celebrat diferenţa sexuală, pentru că el credea că aceasta va dispărea în cele din urmă.

Acelaşi lucru este valabil şi pentru Pavel, un autor mult simpatizat printre gnostici. Pavel credea că nu există feminin şi masculin întru Christos. În viziunea sa, în veacul următor, diferenţa dintre sexe avea să fie eliminată. Este posibil să fi crezut că, în acel veac, toţi oamenii vor reveni la starea originală de oameni de la început, când Dumnezeu a creat omul, dar nu diferenţiase încă femeia de bărbat (ceea ce s-a întâmplat mai târziu, când a creat-o pe Eva din coasta lui Adam). Cu alte cuvinte, oamenii vor fi androgini. Nici aici nu se celebrează femininul, ci anticiparea eliminării femininului (şi masculinului).

O afirmaţie asemănătoare găsim şi în sursele gnostice în care femininul este celebrat la nivel mai înalt - de exemplu, în credinţa gnostică după care împărăţia divină constă şi în zeităţi feminine şi masculine, şi în noţiunea că scânteia divină din anumiţi oameni este de fapt o parte din zeitatea feminină Sofia, care a rămas prinsă în această lume materială (vezi discuţia din capitolul al doilea). Dar nici aici nu există laude consistente ale femininului în sine. Amintiţi-vă Evanghelia gnostică după Toma:

"Simon Petru le-a spus lor, « Maria Magdalena să plece, căci femeile nu sunt vrednice de viaţă. »

Iisus a spus, « Eu însumi o voi îndruma pentru a o face bărbat, pentru ca şi ea să poată fi un spirit viu asemenea vouă, bărbaţilor. Căci fiecare femeie care va deveni bărbat va intra în împărăţia cerurilor.»" (Evanghelia după Toma 114)

Din nou avem o dispută despre rolul femeilor în ceea ce priveşte mântuirea, dar, mai mult decât o celebrare a feminităţii, există insistenţa că ea trebuie ştearsă: numai bărbaţii pot intra în împărăţie (vezi discuţia mea din capitolul al treilea).

Sau să luăm o altă afirmaţie a lui Toma, care ar putea fi ecoul părerii lui Pavel, conform căreia până la urmă nu vor mai fi masculin şi feminin, ci

numai o fiinţă umană întreagă.

> "Iisus le-a spus, « Când veţi face unul din doi şi când ceea ce e afară va fi la fel ca interiorul, iar interiorul la fel ca exteriorul... şi când femeia şi bărbatul vor fi unul şi acelaşi, aşa încât bărbatul nu va fi bărbat şi femeia nu va fi femeie ... atunci veţi intra în împărăţie. »" (Evanghelia după Toma 22)

Alte grupuri gnostice celebrau şi ele fără îndoială femininul, dar experţii au păreri diferite despre cum trebuie să fie citite aceste texte.[12] Oare prezenţa zeităţilor feminine şi poziţia înaltă a femeilor indică o celebrare a divinului feminin? Nu trebuie să trecem cu vederea mărturiile din alte zone ale creştinătăţii, precum aceea a montanismului, în care rolul important jucat de femei nu a condus în mod inevitabil la un sentiment al importanţei femininului.

Celebrări rituale ale femininului

În sfârşit, erau oare aceste celebrări rituale ale femininului echivalentele vechilor *hieros gamos?* Am văzut că ritualuri de asemenea tip erau probabil practicate în comunitatea din care provine Evanghelia după Filip, în care era celebrat misteriosul sacrament "camera miresei". Cea mai explicită referire la un asemenea ritual nu celebrează totuşi femininul, ci, dimpotrivă, îl degradează. Din nefericire, această afirmaţie a suferit modificări şi trebuie analizată cu prudenţă, pentru că ea provine dintr-o scriere din secolul al IV-lea a părintelui bisericii Epiphanius, care era pornit să atace "ereziile", inclusiv pe aceea a gnosticilor.

Respingând practicile unuia dintre grupurile gnostice numite fibioniţi (şi cunoscut şi sub alte nume), Epiphanius oferă amănunte despre un ritual sexual care seamănă din multe puncte de vedere cu ceea ce a văzut Sophie Neveu în subsolul din casa de la ţară.[13] După Epiphanius, în cadrul unui ritual secret care avea loc noaptea şi la care participau numai membrii grupului, fibioniţii se împerecheau cu altcineva decât cu soţiile lor legitime şi practicau un ritual sexual; dar în momentul climaxului, bărbatul întrerupea contactul sexual, astfel încât sămânţa era colectată în mâini. Apoi ei o consumau împreună, spunând "Acesta este corpul lui Christos." Când era posibil, ei colectau şi sângele menstrual al femeii şi îl consumau împreună, spunând "Acesta este sângele lui Christos". Dacă din întâmplare femeia rămânea însărcinată (dacă încercarea de *coitus interruptus* eşua), fătul era avortat şi mâncat la masa comună, iar aceasta purta numele de "Paştele perfect".

Epiphanius spune că aceste cupluri practicau asemenea acte sexuale pentru a replica evenimentele care au loc în împărăţia cerească şi, prin aceasta, făceau posibilă propria lor trecere înapoi spre casele cereşti, de unde veniseră închişi în corpurile de muritori. Unul dintre aspectele interesante ale acestei descrieri este că, mai curând decât să sărbătorească femininul, aşa cum se spune că face Stăreţia Sionului, aceasta pare să îl denigreze. Exact

funcţiile feminine ale concepţiei şi naşterii copiilor sunt refuzate, pentru că sensul actului sexual este ca femeia să *nu* rămână însărcinată şi să *nu* aibă copii. Rolul femeii în actul sexual nu este deci centrat pe ceea ce reprezintă trăsăturile femininului (altceva decât faptul că au sânge menstrual); nu este o surpriză că Epiphanius continuă să arate că unii dintre liderii cu poziţii înalte în comunitate (aceştia sunt toţi bărbaţi) practică masturbarea rituală, astfel încât să poată mânca trupul lui Christos în intimitatea propriilor lor camere.

Cea mai mare parte a spuselor lui Epiphanius despre acest ritual este foarte greu de crezut - unii specialişti se îndoiesc că există vreun fundament istoric pentru toate acestea.[14] În mod sigur, este dificil de precizat de unde ar fi aflat el toate detaliile - acestea ar fi trebuit să fie ritualuri secrete pentru cei din afara grupului şi nu era posibil ca un public să asiste la ele contra unui preţ; nici cărţile grupului (pe care Epiphanius spune că le-a citit) nu ar fi fost ghiduri cu îndrumări. Se poate ca asemenea ritualuri chiar să fi avut loc, la fel de bine cum se poate ca descrierea să provină în întregime din imaginaţia voyeuristă şi fertilă a lui Epiphanius.

Concluzie

Pentru istorici este foarte greu să decidă cum să evalueze rolul femeii şi importanţa "femininului" în creştinismul timpuriu. Totuşi, unele lucruri se pot spune cu certitudine. La începutul mişcării creştine, femeile au avut un rol mai proeminent decât mai târziu. Ele au fost bine reprezentate în misiunea lui Christos însuşi şi în comunităţile timpurii asociate cu Pavel. Dar, în cele din urmă, forţele patriarhale şi-au extins puterea în creştinism, aşa cum se evidenţiază, spre exemplu, în epistolele pastorale, în care femeile sunt învăţate să fie supuse bărbaţilor. Însă nici autoritatea scripturală a acestor instrucţiuni nu a înăbuşit vocea femeilor creştine de peste tot, după cum dovedesc relatările Theclei, elemente ale mişcării montaniste, sau anumite credinţe ale unor grupuri gnostice din secolele al II-lea şi al IV-lea.

Nu este corect să afirmăm, totuşi, că atunci când femeile au o poziţie importantă aceasta este neapărat corelată şi cu o înaltă apreciere a femininului (corelaţie infirmată în cazul lui Tertullian şi al montaniştilor). Probabil că femeile au continuat să exercite cea mai mare autoritate în grupurile de gnostici, în care aspectul divin al femininului era celebrat în modul cel mai coerent. Dar până şi aici avem o serie de semne de întrebare: oare gnosticii apreciau femininul în sine, în mod uniform, sau credeau că femeile ar trebui să îşi transcendă feminitatea, fie pentru a ajunge ca bărbaţii, fie pentru a accede la o stare în care nu există diferenţe între masculin şi feminin? În orice caz, nu este clar în ce măsură au ajuns să fie manifeste aceste diverse percepţii ale femininului în viaţa religioasă a acestor comunităţi sau dacă a existat vreo celebrare ritualistică a femininului divin sau a principiului feminin în sine.

Un lucru este clar însă: înainte de împăratul Constantin, creştinismul nu a fost o religie matriarhală, patriarhalizată numai după intervenţia îm-

păratului roman. Afirmaţiile din *Codul lui Da Vinci* sunt nefondate, căci structura patriarhală triumfase aproape în toată creştinătatea cu mult înainte de secolul al IV-lea, iar împăratul Constantin însuşi nu a avut nimic de-a face cu acest proces.

Epilog

Aş vrea să sfârşesc această carte în acelaşi fel în care am început-o, adică într-o notă personală. La începutul activităţii mele academice la Universitatea din Carolina de Nord, la Chapel Hill, în 1988, primul meu curs s-a numit "Iisus în mit, tradiţie şi istorie". S-a întâmplat ca semestrul să înceapă exact în perioada lansării în cinematografe a filmului lui Martin Scorsese *Ultima ispită a lui Iisus.* Am vrut să profit de acest moment şi le-am cerut studenţilor să vadă filmul şi să scrie un eseu critic despre el, pe baza a ceea ce învăţaseră la ore. În statele din nord-estul Americii - de unde eram eu şi unde predasem, la Universitatea Rutgers din New Jersey - acest tip de temă nu ar fi fost o problemă. Dar trebuia să mă trezesc la realitate: acum predam în sud, în inima comunităţii care ştia bine Biblia. Cerinţa mea a cauzat o mică revoltă a studenţilor care au protestat, nefiind de acord cu o asemenea temă. Câţiva studenţi din familii conservatoare din punct de vedere religios erau de părere că ar fi un sacrilegiu să vadă filmul. Prin urmare, au refuzat să îl vizioneze şi au spus că preferă să schimbe cursul.

Pe vremea aceea îmi venea greu să cred aşa ceva. Aceşti tineri adulţi ar fi trebuit să îşi dea seama că nu poţi critica un film fără să îl vezi, la fel cum nu poţi critica o carte fără să o citeşti sau un curs fără să îl frecventezi. Pentru că îşi formaseră o opinie foarte critică despre film, au refuzat să-l vadă. Am sfârşit prin a anula tema (gândindu-mă că a le cere să facă ceva care se opunea convingerilor lor religioase era probabil o încălcare a vreunui drept constituţional) şi, în schimb, am transformat-o într-o activitate voluntară: studenţii puteau veni cu mine să vadă filmul dacă voiau, iar după aceea puteam să discutăm despre el în vreme ce mâncam pizza.

Filmul nu mi-a plăcut prea mult când l-am văzut prima dată (de atunci, mi-a plăcut tot mai mult de fiecare dată când l-am revăzut). Multora dintre studenţii mei nu le-a plăcut. Pentru ei, problema era relaţia sexuală dintre Iisus şi Maria Magdalena (interpretaţi de William Defoe şi, respectiv, de Barbara Hershey; eu încă cred că Magdalena pe care a interpretat-o ea este cea mai bună care există în vreun film), care mersese prea departe, după părerea lor. Pe mine acest lucru nu m-a deranjat prea mult - nu pentru că aş crede că Iisus şi Maria Magdalena au făcut sex. Ci pentru că era parte din ficţiunea filmului şi, în acest sens, totul mi se părea justificat. Ceea ce m-a deranjat a fost portretizarea lui Iisus ca fiind cineva care nu se putea hotărî cine era, uneori gândindu-se că era Mesia, altă dată că era Fiul lui Dumnezeu şi aşa mai departe. Mi s-a părut că acesta era un fel ieftin de a spune că Scorsese (sau Kazantzakis, care a scris romanul) nu putea decide cine era

Iisus şi, astfel, de a pune propriile lui nesiguranţe pe umerii personajului. Cred că m-a deranjat să-mi imaginez că oamenii care vedeau filmul ar putea decide că Iisus chiar fusese astfel - un personaj nestatornic - iar eu îl vedeam într-un fel diametral opus, ca pe cineva care ştia foarte bine cine era, chiar de la început.

Atunci mi-am adus aminte de reacţia pe care mi-a provocat-o filmul lui Monty Python, *Viaţa Lui Brian,* când a apărut prima dată. Am crezut că unele părţi erau foarte amuzante - deşi trebuie să recunosc că m-am simţit foarte vinovat la sfârşit, când am râs la scena crucificării în care, atârnând pe crucile lor, toţi încep să cânte cântecul "Priveşte întotdeauna partea bună a lucrurilor". Dar şi mai tare m-a tulburat descrierea Palestinei secolului I, plină ochi de evrei apocaliptici nebuni, care preziceau diverse scenarii ale sfârşitului lumii. Îmi amintesc că m-am gândit că oamenii care au văzut acest film ar putea crede că astfel se şi întâmplase şi, din nou, înţelegerea "istorică" a lui Iisus putea fi influenţată de film.

Preupun că acum sunt mai bătrân şi mai înţelept, pentru că acum îmi plac *Ultima ispită a lui Iisus* şi *Viaţa lui Brian,* aproape fără rezerve şi uneori le văd cu studenţii (dintr-un motiv sau altul, acum sunt mai puţine proteste). Dar, acum câteva luni, am fost şocat din nou, din acelaşi motiv, de filmul lui Mel Gibson, *Patimile lui Christos.* Mesajul fundamental atribuit lui Iisus mi s-a părut o insultă. În acest caz, a fost ceva de genul: "Cu cât mai multă suferinţă, cu atât mai mare câştigul": omenirea are multe păcate de ispăşit, aşa că Iisus le încasează pe toate şi este bătut până la sânge în faţa ochilor noştri. Şi de ce? Pentru că asta a trebuit să facă. Suferinţa lui este spre câştigul nostru. Această interpretare mi se pare că intră în conflict cu felul în care Evanghelia descrie ultimele ore al lui Iisus şi nu mă pot abţine să nu găsesc mesajul puţin respingător. Totuşi, presupun că mi-aş putea schimba părerea şi despre acest film.

Mi-am dat seama în fiecare din aceste cazuri că, din diverse motive, îmi fac griji că oamenii ar putea rămâne cu o impresie greşită despre trecut, din cauza unei portretizări cinematografice. Poate ca aceasta este una dintre ciudăţeniile mele ca istoric. Dar realitatea este că filmele istorice constituie una dintre modalităţile fundamentale prin care oamenii îşi formează imagini despre trecut. Trebuie să mărturisesc că, în ciuda faptului că domeniul meu de expertiză este reprezentat de evenimentele din perioada timpurie a Imperiului Roman, mi-a plăcut foarte mult filmul BBC *Eu, Claudius* (şi chiar am învăţat unele lucruri din el). Am învăţat câteva lucruri despre republica romană din vremea lui Marius, Sulla şi Iulius Caesar şi din romanele scrise de Colleen McCullogh *(Primul Bărbat din Roma* etc). Deşi sunt istoric de profesie, chiar şi viziunea mea asupra trecutului este influenţată de filmele pe care le văd şi de cărţile pe care le citesc. Acest lucru se întâmplă într-o măsură şi mai mare oamenilor care au alte profesii, care vin în contact cu evenimentele lumii antice numai ocazional şi, de obicei, nu prin lucrările istoricilor sau învăţaţilor Antichităţii, ci prin cărţi şi film.

Uneori trebuie să îmi amintesc mie însumi că noi, istoricii, suntem o speţă ciudată. Învăţăm câteva limbi moarte (cazul meu este tipic: greacă,

latină, ebraică, siriană, coptă); studiem detaliile complexe ale unor texte ca acelea ale Noului Testament sau ca lucrările părinţilor Bisericii; petrecem ore nesfârşite citind teze ale unor alţi istorici, despre aceste documente. Evident, majoritatea oamenilor sunt altfel. În cel mai bun caz, interesul oamenilor pentru lumea Antichităţii este moderat şi destul de greu de stârnit, cu excepţia cazului în care apare un film şocant sau un roman captivant.

Mai mult decât orice altă carte recentă, *Codul lui Da Vinci* a generat o astfel de reacţie. Povestirea în sine are ritm, este complexă, captivantă n-o poţi lăsa din mână. Iar momentele istorice în care este discutat trecutul - în special Antichitatea creştină - sunt integrate atât de bine în ficţiune, încât pare să nu fie nevoie de nici un efort pentru a aduna informaţii despre Iisus, Maria Magdalena, împăratul Constantin, formarea Bibliei creştine şi bibliile necanonice. Ce mod minunat de a învăţa istorie - fără absolut nici un efort.

Problema este că oamenii care citesc o asemenea carte nu dispun de mijloacele necesare pentru a separa faptele istorice de ficţiunea literară. Autorul însuşi nu vă ajută deloc spunându-vă că afirmaţiile istorice sunt la fel de fictive ca şi personajele sau intriga romanului. De altfel, în multe cazuri, nici el nu ştie. Dan Brown este romancier, nu expert în istorie.

Şi astfel, pentru a reveni la punctul din care am plecat, acesta este motivul pentru care am dorit să scriu această carte. Nu numai pentru a corecta greşelile sau pentru a-i da o notă lui Dan Brown pentru lucrarea lui. Şi nu pentru că îmi era teamă că oamenii religioşi ar putea trece printr-o criză a credinţei lor, dacă cineva nu ar corecta greşelile. Şi, în mod cert, nu pentru a pedepsi cartea ca lucrare de ficţiune. Chiar îmi place ca lucrare de ficţiune şi am recomandat-o prietenilor mei (aşa cum au făcut alte opt milioane de persoane).

Obiectivul meu a fost de fapt întru câtva mai modest. *Codul lui Da Vinci* a reuşit foarte bine acolo unde istoricii de profesie au eşuat: a trezit interesul oamenilor pentru un număr de întrebări legate de istoria creştinismului timpuriu. Acestea sunt lucruri care mă interesează şi pe mine. Şi, vorbind despre *Codul lui Da Vinci,* am găsit ocazia să vorbesc despre aceste lucruri. Unul dintre motivele pentru care mă pasionează aceste lucruri este faptul că, ei bine, sunt interesante. Unii oameni au nevoie de un *Cod al lui Da Vinci* pentru a vedea ce poate fi interesant în trecut, nu din perspectiva profesorilor plicticoşi care citesc limbi moarte şi fac o meserie din aceasta, ci din cea a oamenilor care ar putea considera că este interesant să ştie ceva despre cum am ajuns să avem cărţile numite Noul Testament.

Dacă Dan Brown ar fi folosit informaţii corecte, atunci eu nu aş fi avut nici un motiv să scriu această carte. Dar nu a procedat aşa. Unii oameni cred că el poate fi (şi ar trebui să fie) învinuit pentru greşelile istorice: nu ar fi fost nevoie de multă cercetare (poate doar câteva ore) pentru a afla că Manuscrisele de la Marea Moartă nu conţin documente creştine sau că Evanghelia după Filip nu este în aramaică, şi că nu există mii de documente din vremea lui Iisus despre activităţile acestuia. Pe de altă parte, trebuie să subliniez din nou că Dan Brown a scris un roman de *ficţiune.* Chiar dacă el pretinde că "descrierile... de documente ... sunt exacte", de fapt, ele nu sunt

deloc astfel. Şi aceasta este tot ficţiune. Într-un fel, a sublinia acest lucru poate face cartea şi mai captivantă în calitatea ei creativă, imaginativă şi (ar putea crede unii) mai puţin datoare adevărului istoriei, aşa cum a fost ea. Dar se pot deschide astfel şi uşi pentru oamenii interesaţi de cunoaşterea trecutului, nu pe baza relatărilor fictive despre căutarea Graalului, ci pe baza relatărilor istorice.

Pentru unii dintre noi, consemnările istorice contează, poate pentru că, într-un fel, istoria este o poveste bună ca oricare alta. Este o povestire pe care o povestim şi o repovestim, cu intrigi şi subintrigi, din care simţim cumva că facem parte. Trecutul este o poveste în care noi înşine putem trăi, una care influenţează vieţile noastre în prezent. Este o povestire adevărată care contribuie la simţul nostru despre noi înşine şi despre locul nostru în lume. Şi, din acest motiv, dacă nu din altul, este important să ştim adevărul despre ce s-a întâmplat în trecut. După cum ştim, aceasta este şi viziunea asupra istoriei pe care o împărtăşesc personajele din *Codul lui Da Vinci.* Cu atât mai mult, avem toate motivele să cercetăm dacă versiunea lor asupra trecutului este exactă din punct de vedere istoric sau nu, dacă afirmaţiile de natură istorică sunt adevărate sau stau sub semnul ficţiunii.

Note

Capitolul întâi

1. Pentru mai multe informaţii despre persecutarea creştinilor, vezi Bart D. Ehrman, *After the New Testament: A Reader in Early Christianity* (New York: Oxford University Press, 1999), capitolul 3; şi Bart D. Ehrman şi Andrew Jacobs, *Christianity in Late Antiquity 300-450 C.E.: A Reader* (New York; Oxford University Press, 2004), cap. 2.

2. Evreii nu au venerat zei păgâni, desigur, dar evreii erau trataţi drept o excepţie acceptabilă, pentru că aveau o formă de cult foarte veche şi venerabilă şi nu se amestecau în celebrarea altor zei.

3. Pentru această relatare, vezi Ehrman şi Jacobs, *Christianity in Late Antiquity,* pp. 30-43.

4. James Carroll, *Constantinei Sword: The Church and the Jews* (Boston: Houghton Miflin, 2001), p. 171.

5. Poate că Marcu însuşi nu gândea că, în calitate de "Fiu al lui Dumnezeu", Iisus era divin. Dar în mod sigur aşa a fost *înţeles* Marcu în secolele care au urmat. Vezi Bart D. Ehrman, *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings,* ediţia a treia (New York; Oxford University Press, 2004), pp. 69-70.

6. Vezi Ehrman şi Jacobs, *Christianity in Late Antiquity,* pp. 155-166.

7. Vezi Ehrman şi Jacobs, *Christianity in Late Antiquity,* pp. 251-255.

Capitolul doi

1. Pentru Leigh Teabing, desigur, Maria Magdalena este "Graalul", iar

documentele din Biblioteca de la Nag Hammadi chiar vorbesc despre ea. Dar nu vorbesc niciodată despre ea ca fiind aceea care conţine sămânţa lui Iisus. Şi ea nu este niciodată menţionată în Manuscrisele de la Marea Moartă.

2. Pentru informaţii pe scurt despre Manuscrisele de la Marea Moartă, vezi Joseph A. Fitzmyer, *Responses to 101 Questions on the Dead Sea Scrolls* (New York: Paulist Press, 1982). Cel mai recent studiu serios este acela al lui James Vanderkam, *The Meaning of the Dead Sea Scrolls: Their Significance for Understanding the Bible, Judaism, Jesus, and Christianity* (San Francisco, HarperSanFrancisco, 2002). În privinţa întrebărilor arheologice, vezi Jodi Magness, *The Archaeology of Qumran and the Dead Sea Scrolls* (Grand Rapids: Eerdmans, 2002).

3. Unii experţi au spus că există fragmente ale documentelor Noului Testament printre documentele descoperite în Peştera 7, dar ei nu au reuşit să îi convingă pe majoritatea specialiştilor. Vezi *101 Questions,* pp. 16, 104-110.

4. Am preluat această relatare cu modificări editoriale minore din cartea mea *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew* (New York: Oxford University Press, 2004), pp. 52-55. Pentru detalii, îi sunt îndatorat lui James A. Robinson, "Introduction", *The Nag Hammadi Library in English,* ed. a patra (Leiden: Brill, 1966).

5. Această informaţie - despre schelet - nu poate fi găsită în general în relatările publicate; informaţia provine dintr-o conversaţie particulară pe care am avut-o la Scriptorium Conference, Hereford, Anglia, cu Bastiaan van Elderen (mai 1998), şeful echipei arheologice responsabile mai târziu cu explorarea sitului de lângă Nag Hammadi.

6. Vezi relatarea în Robinson, "Introduction", *Nag Hammadi Library in English.* Dintre multele studii asupra acestor scrieri, probabil că cea mai populară şi mai influentă a fost Elaine Pagels, *The Gnostic Gospels* (New York: Random House, 1979).

7. Pentru o traducere a scrisorii, vezi Bart D. Ehrman şi Andrew S. Jacobs, *Christianity in Late Antiquity 300-450 C.E.: A Reader* (New York: Oxford University Press, 2004), pp. 422-427.

Capitolul trei

1. Vezi, de exemplu, colecţia din cartea mea *Lost Scriptures: Books That Did Not Make It into the New Testament* (New York: Oxford University Press, 2004).

2. O mare parte din discuţia de aici este preluată din cartea mea *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew* (New York: Oxford University Press, 2004), pp. 204-205.

3. Cea mai mare parte a textului provine din *Lost Christianities,* pp. 18-20.

4. Am preluat cea mai mare parte din discuţia următoare din *Lost Christianities,* pp. 185-187.

5. Traducerile din Apocalipsa coptică după Petru îi aparţin lui Birger Pearson, în *Nag Hammadi Codex VII,* ed. Birger Pearson (Leiden: Brill, 1996).

6. Am preluat cea mai mare parte din această discuţie din *Lost Christianities,* pp. 55-64.

7. Folosesc traducerea lui Thomas Lambdin, din *The Nag Hammadi Library in English,* ed. a patra rev., ed. James A. Robinson (Leiden: Brill, 1996).

8. Vezi Bart D. Ehrman, *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings,* ed. a treia (New York: Oxford University Press, 2003), cap. 24.

9. Comparaţi cu spusele filozofului evreu din secolul I Philo: "Căci progresul nu înseamnă nimic altceva decât renunţarea la genul feminin prin schimbare în masculin, pentru că genul feminin este material, pasiv, corporal şi cu simţuri ascuţite, în timp ce genul masculin este activ, raţional şi mai aproape de minte şi gând" (Întrebări din Exod, 1.8). Vezi mai departe Dale B. Martin, *The Corinthian Body* (New Haven: Yale University Press, 1995), p. 33.

Capitolul patru

1. Unii evrei, inclusiv Iisus, acceptau drept sacre şi alte cărţi - de exemplu scrierile profeţilor şi Psalmii.

2. Pentru o discuţie mai completă asupra formării canonului creştin al Noului Testament, vezi Bart D. Ehrman: *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew,* (New York: Oxford University Press, 2004), cap.11.

3. Vezi în special Predica de pe Munte, Matei 5-7.

4. Vezi discuţia din Bart D. Ehrman, Noul Testament: *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings,* ed. a treia (New York: Oxford University Press, 2004), cap. 23.

5. Pentru o discuţie completă asupra acestor dispute, vezi cartea mea *Lost Christianities,* cap. 11.

6. Pentru o discuţie completă despre Marcion şi viziunile lui, vezi *Lost Christianities,* cap. 5.

7. Irinaeus, *Against Heresies,* 3.11.7.

8. Am preluat o parte din următoarea discuţie din *Lost Christianities,* pp. 240-244.

9. Traducere de Bruce M. Metzger, *The Canon of the New Testament: Its Origin, Development, and Significance* (Oxford: Clarendon Press, 1987), p. 305.

10. Eusebius face o confuzie faimoasă, căci el desparte categoriile de (potenţiale) cărţi sacre în această discuţie. Vezi Metzger, *Canon,* pp. 201-207.

11. Eusebius, *Life of Constantine,* 4.36. Vezi Bruce M. Metzger şi Bart D. Ehrman, *The Text of the New Testament: Its Transmission, Corruption, and Restoration,* ed. a patra (New York: Oxford University Press, 2004).

Capitolul cinci

1. Pentru o discuţie completă despre aceasta, şi despre toate celelate surse necanonice ale noastre, vezi Bart D. Ehrman, *Jesus: Apocalyptic Prophet of the New Millennium* (New York: Oxford University Press, 1999),

cap. 4.

2. Ofer o discuţie completă în lucrarea menţionată la nota anterioară.

3. William V. Harris, *Ancient Literacy* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989).

4. Pentru educaţia evreilor în secolul I, vezi Catherine Hezser, *Jewish Literacy in Roman Palestine* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2001).

5. Pentru o discuţie completă, vezi Ehrman, *Jesus: Apocalyptic Prophet,* cap. 3.

6. Născut dintr-o femeie (Gal 4:4), a avut doisprezece discipoli (Cor. I 15, 5) şi câţiva fraţi (Cor. I 9, 5), dintre care pe unul îl chema Iacob (Gal. 1,19), a predicat evreilor (Rom. 15, 8), a instituit Cina cea de Taină (Cor. 111, 22-24), a fost predat autorităţilor (Cor. 111, 22) şi crucificat (Cor. I 2, 2).

7. Aceasta este adevărat şi despre Ioan 21, 24, unde autorul se referă la un martor ocular, "acela care este martor la aceste lucruri", dar vorbeşte despre el ca despre altcineva, mai curând decât despre el însuşi. Observaţi ce spune mai departe: "Ştim că mărturia lui este adevărată." Nu pretinde că el însuşi a fost martorul ocular, ci că este un autor care relatează spusele martorului ocular.

8. Pentru mai multe informaţii despre aceste surse şi dovezi ale existenţei lor, vezi Bart D. Ehrman, *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings,* ed. a treia (New York: Oxford University Press, 2004), cap. 6.

9. Vezi Ehrman, *The New Testament: A Historical Introduction,* cap. 10.

10. Vezi Ehrman, *Jesus: Apocalyptic Prophet,* cap. 2.

Capitolul şase

1. Pentru o explicaţie şi o justificare a acestor criterii, vezi Bart D. Ehrman, *Jesus: Apocalyptic Prophet of the New Millennium* (New York: Oxford University Press, 1999), cap. 6.

2. Pentru o analiză mai profundă, vezi Ehrman, *Jesus: Apocalyptic Prophet,* cap. 8-11.

3. Toate aceste afirmaţii au fost făcute de experţi şi non-experţi care au studiat personajul istoric Iisus. Vezi cartea mea *Jesus: Apocalyptic Prophet,* pp. 21-22.

Capitolul şapte

1. Michael Baigent, Richard Leigh şi Henry Lincoln, *Holy Blood, Holy Graal* (New York: Delta, 1982).

2. Din sutele de experţi în materie de Nou Testament pe care îi cunosc personal - oameni care au studiat aceste texte în mod profesionist şi care sunt instruiţi în limbile antice necesare pentru studiu - nu există nici măcar unul singur, după părerea mea, care să considere afirmaţiile din carte drept credibile din punct de vedere istoric.

3. Există foarte multă literatură despre femei din creştinismul timpuriu şi din perioadele apropiate. Una dintre cele mai accesibile cărţi este Ross Kraemer, *Her Share of the Blessings: Women's Religions Among Pagans,*

Jews, and Christians in the Greco-Roman World (New York: Oxford University Press, 1992). Vezi şi eseurile din Ross Kraemer şi Mary Rose d'Angelo, *Women and Christian Origins* (New York: Oxford University Press, 1999).

4. Am preluat cea mai mare parte din materialul folosit aici din lucrarea mea despre Noul Testament: *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings,* ed. a treia (New York: Oxford University Press, 2004), cap. 24.

5. Cea mai documentată şi mai influentă abordare este aceea a lui Elizabeth Schüssler Fiorenza, *În Memory of Her: A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins* (New York: Crossroad, 1983).

6. Cea mai remarcabilă sursă, cartea lui William E. Philipps, *Was Jesus Married: The Distortion of Sexuality in the Christian Tradition* (Lanham, MD: University Press of America, 1986).

7. Vezi articolul despre esenieni de John Collins, în *Anchor Bible Dictionary,* ed. David Noel Freedman (New York: Doubleday, 1992), vol. 2, pp. 619-626.

Capitolul opt

1. Cea mai mare parte din discuţia care urmează a fost preluată din cartea mea *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings,* ed. a treia (New York: Oxford University Press, 2004), cap. 24.

2. Pentru o discuţie mai completă, vezi Bart D. Ehrman, *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew* (New York: Oxford University Press, 2003), cap. 2. O traducere recentă a povestirilor poate fi găsită în Bart D. Ehrman, *Lost Scriptures: Books That Did Not Make It into the New Testament* (New York: Oxford University Press, 2003), pp. 113-121.

3. Pentru dovezi, vezi Bart D. Ehrman, *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings,* ed. a treia (New York: Oxford University Press, 2003), cap. 23.

4. Unii cititori vor observa că versetele din Timotei I sunt foarte asemănătoare cu acelea găsite într-o scrisoare care aproape sigur îi aparţine lui Pavel, Corinteni I. Există totuşi motive să credem că nu Pavel a scris de fapt Cor. I 14, 34-35 şi că aceste versete au fost adăugate la scrisoarea lui de mai târziu, de un scrib care cunoştea Tim. 12,11-15. Vezi Ehrman, *The New Testament: A Historical Introduction,* p. 402.

5. Pentru o discuţie mai completă, vezi Bart D. Ehrman, *Jesus: Apocalyptic Prophet of the New Millennium* (New York: Oxford University Press, 1999), pp. 16-17 şi bibliografia citată acolo.

6. Traducerea lui S. Thelwall, în *Ante-Nicene Christian Library,* ediţiile Alexander Roberts şi James Donaldson, vol. II, (Edingurgh, T.R.T. Clark, 1869), pp. 304-305.

7. Un studiu standard despre gândirea gnostică şi sursele sale îl constituie *Gnosis: The Nature and History of Gnosticism,* de Kurt Rudolph, ed. R.M. Wilson (San Francisco: Harper and Row, 1984); pentru o discuţie mai

scurtă, vezi Ehrman, *Lost Christianities,* cap. 6.

8. Pentru ceea ce urmează, am preluat din comentariile mele din *Lost Scriptures,* p. 35.

9. În traducere, vezi George MacRae şi R.McL. Wilson, în *The Nag Hammadi Library in English,* ed. James A. Robinson, pp. 524-527.

10. Am folosit aici comentariile mele din *Lost Scriptures,* p. 38.

11. În traducere, vezi Wesley W. Isenberg, în *Nag Hammadi Library in English,* ed. a patra revizuită de James A. Robinson, (Leiden, Brill, 1996), pp. 139-160.

12. Vezi o serie de opinii găsite în colecţia de eseuri editată de Karen King, *Images of the Feminine in Gnosticism,* ed. a doua (Harrisburg, PA: Trinity Press International, 2000).

13. Vezi comentariul meu din *Lost Christianities,* pp. 198-201.

14. Vezi comentariul meu din *Lost Christianities,* pp. 198-201.